ЧАСТИНА ПЕРША

1

У вісімнадцятому столітті жив у Франції чоловік, який належав до найгеніальніших і найогидніших постатей цієї не бідної на геніальні й огидні постаті епохи. Саме його історію ми тут і розповімо. Звали того чоловіка Жан-Батіст Гренуй, і коли його ім'я на противагу іменам інших геніальних потвор, таких як де Сад, Сен-Жюст, Фуше, Бонапарт та інших тепер забуто, то, певна річ, не тому, що Гренуй порівняно з цими знаменитими монстрами був не такий зарозумілий, зневажливий, аморальний, одне слово, безбожний, а тому, що його геній і єдине його шанолюбство було обмежене сферою, яка в історії не залишає жодних слідів: нетривким царством запахів.

На той час, про який ми оце говоримо, у містах панував такий сморід, що його нам, сучасним людям, навряд чи й можна уявити. Вулиці смерділи гноєм, задвірки — сечею, коридори — гнилим деревом і щурами, кухні — затхлою пилюкою, спальні — масними простирадлами, вологими перинами та різким солодкавим духом нічних горщиків. Із камінів смерділо сіркою, з чинбарень — їдким лугом, з різниць — пролитою кров'ю. Люди смерділи потом та невипраним одягом, з їхніх ротів смерділо гнилими зубами, із шлунків тхнуло цибулею, а від тіл, якщо вони були вже не зовсім молоді, — старим сиром, кислим молоком та гнійними болячками. Смерділи річки, смерділи майдани, церкви, сморід стояв під мостами й у палацах. Селянин смердів, як священик, підмайстер — як майстрова дружина, смерділо все дворянство, навіть король — як хижий птах, а королева — як стара коза, і то влітку й узимку. Бо нищівній активності бактерій у вісімнадцятому столітті ще не було стриму, отож не було жодної сфери людської діяльності, творчої чи руйнівної, жодного вияву життя — коли воно народжується чи вже занепадає, — що його не супроводжував би сморід.

І, звичайно, в Парижі сморід стояв найбільший, бо Париж був найбільшим містом у Франції. А в самому Парижі, знову ж таки, було місце, в якому сморід панував аж надто нестерпний. Це місце між вулицями о'Фер та де ля Феронері, а саме на Кладовищі невинних. Протягом восьмисот років спроваджували сюди мерців із лікарні Отель Дью та навколишніх парафій, протягом восьмисот років день у день привозили сюди десятки трупів, звалювали їх у довжелезні могили, нашаровуючи у склепах та на звалищах кісток. І лише згодом, напередодні Французької революції, після того як кілька могил небезпечно обвалились і нестерпний сморід змусив жителів не просто запротестувати, а повстати, цвинтар нарешті закрили і, закопавши мільйони кісток та черепів у катакомбах Монмартру, влаштували на тому місці ринковий майдан для торгівлі харчем.

І ось тут, у найсмердючішому місці всього королівства, 17 липня 1738 року народився Жан-Батіст Гренуй. То був один із найспекотніших днів року. Спека, мов олово, висіла над цвинтарем, вичавлюючи в сусідні провулки тлінний чад, що віддавав гнилими кавунами та обвугленими ратицями. Коли почалися перейми, Гренуєва мати саме стояла біля рибної ятки на вулиці о'Фер і чистила рибу, яку нібито вранці виловили в Сені, але вона смерділа так, що її запах перевершував трупний. Проте Гренуєва мати не звертала жодної уваги ні на рибний, ні на трупний дух, бо її ніс геть отупів до запахів, а крім того, в неї боліло все тіло, і біль заглушав будь-яку чутливість до зовнішніх подразників. Їй хотілось одного: щоб ущух біль, — і вона намагалася якнайшвидше здихатися огидних пологів. Це були в неї вже п'яті. І всі попередні завершалися тут, біля рибної ятки, і всі діти народжувалися мертві, а може, напівмертві, бо криваве м'ясо, яке з'являлося на світ, мало відрізнялося від рибних тельбухів, що вже лежали тут, та й жило не набагато довше, бо ввечері все разом скидали на хуру й вивозили на цвинтар або вниз до річки. Так мало статися й цього разу, і Гренуєва мати — ще молода, досить гарна жінка років двадцяти п'яти, в роті майже всі зуби, а на голові ще трохи волосся, і ніяких серйозних захворювань, крім подагри, сифілісу та легкої форми сухот, — сподівалася ще довго прожити, може, п'ять чи й десять років і, може, навіть ще одружитися й народити

справжніх дітей як шанована дружина якогось овдовілого ремісника чи когось такого… Отож Гренуєва мати чекала, аби все швидше скінчилося. І коли почалися перейми, вона присіла під своїм складаним столом і народила там-таки, як і чотири попередні рази, відрізавши пуповину новонародженого створіння ножем для риби. Але потім, від спеки та смороду, що подіяли на неї цього разу просто як нестерпний дурман — наче поле лілій чи тісна кімната, заставлена нарцисами, — вона знепритомніла, перекинулася на бік, випавши з-під столу на середину вулиці, де й залишилася лежати з ножем у руці.

Викрики, метушня, довкола вирячені очі, натовп кличе поліцію. Жінка з ножем усе ще лежить посеред вулиці, поволі приходячи до тями.

— Що з нею?

— Нічого.

— А що вона робить ножем?

— Нічого.

— А звідки в неї кров на спідниці?

— Від риби.

Жінка встає, кидає ножа і йде, щоб помитися.

І тоді, всім на диво, під столом починає кричати немовля. Зазирнувши туди, люди знаходять під роєм мух, між тельбухами та риб'ячими головами дитя й дістають його. Міська влада віддає його одній годувальниці, а матір заарештовують. І, позаяк вона визнає свою провину й відверто признається, що мала намір залишити дитя вмирати, як робила це доти з чотирма іншими дітьми, на неї заводять справу,

засуджують за багаторазове дітовбивство, а через кілька тижнів на майдані де Грев відтинають їй голову.

А в дитини на цей час уже змінилося три годувальниці. Жодна з них не хотіла залишати немовля в себе довше, ніж на кілька днів. Воно, мовляв, ненажерливе, ссе за двох, забирає молоко в решти дітей, а їм, годувальницям, треба заробляти, бо з одного немовляти не проживеш. Офіцер поліції, такий собі Ля Фос, зглянувшись над дитям, спершу хотів був віддати його до притулку для найд та сиріт, що на вулиці Сент-Антуан, звідки дітей щодня відсилали до державного сирітського будинку в Руані. Та оскільки тих крихіток носильники клали в ликові кошики і з суто практичних міркувань по четверо одразу, оскільки немовля Гренуй не було охрещене і навіть не мало імені, що його, як належало, треба було зазначати в довідці, оскільки з боку поліції було б негарно підкидати дитину до воріт збірного пункту, хоч це й допомогло б уникнути інших формальностей... Одне слово, в зв'язку з цілою низкою труднощів бюрократичного й технічного характеру, котрі могли б виникнути, — а до того ще й квапив час, — офіцер поліції Ля Фос відмовився від свого першого наміру й наказав здати хлопчика до якоїсь церковної установи обов'язково під розписку, і щоб там малого охрестили й вирішили його подальшу долю. В монастирі Сен-Мері на вулиці Сен-Мартен його нарешті скараскалися. Там хлопчика охрестили, давши йому ім'я Жан-Батіст. А позаяк пріор мав того дня гарний настрій, а його фонд милосердя ще не вичерпався, то дитя не відвезли до Руана, а вирішили вигодувати коштом монастиря. Його віддали годувальниці на ім'я Жанна Бюссі з вулиці Сен-Дені, пообіцявши за її дбання по три франки на тиждень.

2

Через кілька тижнів годувальниця Жанна Бюссі з кошиком у руках уже стояла перед брамою монастиря Сен-Мері. Їй відчинив отець Тер'є, майже п'ятдесятирічний лисий чернець, який трохи пахнув оцтом і до якого жінка, ставлячи на поріг кошика, промовила:

— Ось!

— Що це? — поцікавився Тер'є, нахиляючись над кошиком, принюхуючись і сподіваючись чогось їстівного.

— Байстря дітовбивці з о'Фер!

Панотець заходився порпатися пальцем у кошику, доки побачив обличчя сонного немовляти.

— А воно гарне. Рожеве таке, повненьке.

— Бо нажерлося моєї крові. Бо висмоктало з мене все до кісток! Але тепер годі. Далі можете годувати його самі козячим молоком, кашами та морквяним соком. Це байстря жере все.

Отець Тер'є був людиною добродушною. Він завідував монастирським фондом милосердя і розподілом грошей між бідними та нужденними. І хотів, щоб йому за це дякували й більше нічим його не обтяжували. Технічні подробиці викликали в нього огиду, бо подробиці — то завжди якісь труднощі, а труднощі — то порушення його душевного спокою, а цього він не міг терпіти вже зовсім. Він був сердитий на себе, що взагалі відчинив браму. Йому хотілося, щоб ця жінка забрала свого кошика й пішла додому, давши йому спокій. Він повільно випростався, втягуючи носом запах молока та овечої вовни, що йшов від годувальниці. Це був досить приємний запах.

— Не розумію, чого тобі треба. Справді не розумію, чого ти хочеш. Я тільки бачу, що цьому немовляті зовсім не зашкодило б якнайдовше побути біля твоїх грудей.

— Йому — ні, — процідила годувальниця. — Зате мені зашкодило б. Я схудла на десять фунтів, а їла ж за трьох! І заради чого? Заради трьох франків на тиждень!

— А-а, розумію, — промовив Тер'є майже з полегкістю. — То он воно що: йдеться знову про гроші.

— Ні! — вигукнула годувальниця.

— Ба так! Завжди йдеться лише про гроші. Завжди, коли стукають у цю браму, йдеться про гроші. Я можу тільки мріяти про те, що колись відчиню цю браму, а там стоятиме людина в якійсь іншій справі. Наприклад, щоб зробити щось приємне. Або щоб дати трішки фруктів чи жменю горіхів. Восени багато чого можна було б сюди принести. Скажімо, квіти. Чи якби хтось просто зайшов і промовив: "Слава Богу, отче Тер'є, доброго вам дня!" Та навряд чи я доживу до такого. Приходить як не жебрак, то торговець, а як не торговець, то ремісник, і якщо не попросить милостині, то обов'язково подасть рахунок. Я вже навіть боюся виходити на вулицю. Досить мені з'явитися там, як через хвилину вже цілий гурт вимагає грошей!

— Я не з таких, — промовила годувальниця.

— Але я хочу сказати тобі одне: ти — не єдина годувальниця в парафії. Є сотні таких, що аж із шкіри пнуться, аби прикласти це чарівне немовля до своїх грудей чи нагодувати його кашами та соком за три франки на тиждень...

— Тоді віддайте його одній із них!

— ...А з другого боку, недобре так попихати дитиною. Хто знає, чи інше молоко буде йому на користь так, як твоє. Воно, щоб ти знала, звикло до запаху твоїх грудей. І навіть до биття твого серця. — І панотець знову глибоко вдихнув теплі запахи, що йшли від годувальниці. А помітивши, що його слова не справили на неї ніякого враження, сказав: — Візьми поки що дитя додому. Я обговорю цю справу з пріором і запропоную йому платити тобі надалі по чотири франки на тиждень.

— Ні, — заперечила годувальниця.

— Ну добре, п'ять!

— Ні.

— Чого ж тобі ще треба?! — закричав отець Тер'є. — П'ять франків — це купа грошей за таку дрібницю, як годувати мале дитя!

— Я взагалі не хочу ніяких грошей, — відповіла годувальниця. — Я хочу позбутися цього байстрюка.

— Але чому, люба пані? — здивувався Тер'є, знову шукаючи щось у кошику. — Таке на диво миле дитя! Таке рожевеньке, добре спить, не крикливе та ще й охрещене.

— Воно від диявола.

Тер'є нараз висмикнув руку з кошика.

— Не може такого бути! Абсолютно неможливо, щоб немовля було від диявола. Немовля — це ще не людина, воно не має повністю сформованої душі. Отже, диявола воно не цікавить. А може, воно вже балакає? Чи його пересмикує? Воно пересуває предмети по кімнаті? Чи від нього йде поганий дух?

— Та воно зовсім не пахне, — сказала раптом годувальниця.

— Ось бачиш! Це — найкраще підтвердження. Якби воно було від диявола, то напевне смерділо б.

І, щоб заспокоїти годувальницю й переконатись у власній мужності, Тер'є підніс кошика до самого свого носа.

— Я не відчуваю нічого дивного, — сказав він, принюхуючись. — Справді, анічогісінько дивного. І все ж таки мені здається, що з пелюшок чимось пахне. — Він простяг кошика до жінки, щоб та потвердила його враження.

— Я не про те, — грубо відрубала годувальниця, відштовхуючи кошика. — Я маю на увазі не те, що в пелюшках. Його кал має запах. А саме байстря не пахне.

— Бо воно здорове! — вигукнув Тер'є. — Воно здорове, того й не пахне! Тільки хворі діти якось пахнуть, це ж знають усі. Всі знають, що дитина, хвора на віспу, пахне конячим лайном, та, в якої скарлатина, — старими яблуками, а сухотне дитя пахне цибулею. А це — просто здорове. Чи воно має неодмінно смердіти? Хіба ж смердять твої власні діти?

— Ні, відповіла годувальниця. — Мої діти пахнуть так, як і мають пахнути людські діти.

Тер'є обережно поставив кошика на підлогу, відчуваючи, як у душі в нього здіймаються перші хвилі гніву на цю перекірливу жінку. В розпалі суперечки йому знадобились би обидві руки, щоб вільно жестикулювати, але він не хотів зашкодити немовляті. Тому заклав руки за спину, випнув до годувальниці своє повне черево й різко запитав:

— Отже, ти твердиш, нібито знаєш, як людське дитя, котре водночас є — про це я хочу неодмінно нагадати, оскільки воно охрещене, — дитям Божим, має пахнути?

— Так, — відказала годувальниця.

— Крім того, ти запевняєш, що коли воно не пахне так, як мало б пахнути на твою думку, — на думку годувальниці Жанни Бюссі з вулиці Сен-Дені! — що тоді це дитя від диявола?

Видобувши з-за спини лівицю, панотець погрозливо підніс до обличчя годувальниці вказівний палець, зігнутий знаком питання. Жінка стояла й розмірковувала. Їй не подобалось, що розмова нараз перетворилася в теологічний диспут, де вона могла тільки зазнати поразки.

— Цього я аж ніяк не хотіла сказати, — відповіла вона ухильно. — Чи пов'язана ця справа із дияволом, чи ні — вирішувати вам, панотче, я на цьому не розуміюсь. Я знаю одне: мені моторошно від цього немовляти, бо воно не пахне так, як решта дітей.

— Ага, — промовив Тер'є задоволено й знову замахав рукою. — Отже, з дияволом ми з'ясували. Добре. Але скажи мені на ласку: як же пахне немовля, коли воно пахне так, як, на твою думку, має пахнути? Га?

— Добре пахне, — сказала годувальниця.

— Що означає "добре"?! — гаркнув отець Тер'є. — Багато чого пахне добре. Добре пахне пучок лаванди. М'ясо в супі пахне добре. Аравійські сади пахнуть добре. А я хочу знати, як пахне немовля!

Годувальниця завагалась. Вона, звичайно, знала, як пахнуть немовлята, вона знала це надто добре, бо годувала, доглядала, колисала, цілувала їх десятки… Вона могла серед ночі знайти їх нюхом, цей запах немовлят завжди був із нею. Але їй ніколи не випадало описувати його словами.

— Ну? — гаркнув отець Тер'є.

— Та… — почала годувальниця. — Мені не легко сказати, бо… бо вони не скрізь пахнуть однаково, хоча скрізь гарно, панотче. Розумієте, ось візьмімо, наприклад, ноженята, вони пахнуть, наче гладенький теплий камінь… Ні, радше як свіжий сир… або масло. Так, справді, вони

пахнуть, наче свіже масло. А на голівці, там, де звичайно буває вихрик, осьдечки, отче, де у вас уже нічого немає... — І вона легенько доторкнулася до лисини Тер'є, який від цієї зливи безглуздих подробиць на мить аж онімів і слухняно схилив голову набік. — Отут, саме отут вони пахнуть найкраще. У цьому місці діти пахнуть карамельками, так солодко, панотче, так чудово, ви собі навіть не уявляєте! Той, хто понюхає там дитину, відразу починає її любити, байдуже — своя вона чи чужа. Саме так, а не інакше мають пахнути малі діти. А якщо вони так не пахнуть, якщо вони там зовсім не пахнуть, не пахнуть навіть так, як пахне холодне повітря, ось так, як оце байстря, тоді... Ви, отче, можете пояснювати це, як вам завгодно, але я... — І, вона рішуче підібгавши руки під груди й окинувши ненависним поглядом кошика, неначе в ньому були щурі, заявила: — Я, Жанна Бюссі, оце більше до себе не візьму!

Отець Тер'є повільно підвів схилену голову, кілька разів торкнувся пальцями своєї лисини, ніби поправляючи волосся, і підніс пальця до носа, замислено принюхуючись.

— Мов карамельки?.. — запитав він, знов намагаючись говорити суворо. — Карамельки! Що ти знаєш про карамельки? Чи ти хоч раз їх куштувала?

— Куштувати не куштувала, — відповіла годувальниця. — Але колись я була у величезному готелі на вулиці Сент-Оноре й бачила там, як їх роблять із розплавленого цукру та вершків. Все те пахло так гарно, що я й досі добре пам'ятаю.

— Ну гаразд, — видихнув Тер'є, віднімаючи від носа пальця. — А тепер помовч, будь ласка! Я вже стомився балакати з тобою про таке. Я констатую, що ти, байдуже з яких причин, відмовляєшся надалі годувати довірене тобі немовля Жана-Батіста Гренуя і повертаєш його тимчасовому опікунові, монастиреві Сен-Мері. Це, звичайно, прикро, але я не в змозі щось змінити. Можеш іти.

По цих словах він узяв кошика, ще раз вдихнув теплий, приємний запах молока, зачинив браму й пішов до своєї контори.

3

Отець Тер'є був чоловік освічений. Він не тільки вивчав теологію, а й читав філософів, цікавився ботанікою та алхімією. Він шанував силу свого критичного духу. Хоча він не заходив так далеко, як інші, що ставили під сумнів чудеса, оракулів чи правдивість текстів Святого Письма, навіть коли їх не можна було пояснити самим розумом і навіть коли вони йому нерідко просто суперечили. Від таких проблем він намагався триматися якнайдалі, вони були для нього надто незручні й могли б призвести його до стану жалюгідної непевності й неспокою, в якому, щоб послуговуватися власним розумом, упевненість і спокій були такі необхідні. Але з чим він боровся якнайрішучіше, то це із забобонами простолюду: відьомством і ворожінням на картах, носінням амулетів, лихими поглядами, закляттям, всілякими фокусами-покусами з місяцем уповні й таким іншим. Гнітюче вражало те, що такі поганські звичаї після тисячоліття християнства все ще не були викорінені. Більшість випадків так званого дияволізму, зв'язків із сатаною виявлялися, коли до них придивлялись уважніше, не чим іншим, як забобонами. Хоча заперечувати існування самого сатани, сумніватися в його могутності — так далеко Тер'є не заходив би; розв'язувати проблеми, що стосувалися головних засад теології, мали інші інстанції, а не простий чернець. З другого боку, було очевидно, що коли якась простодушна жінка, як оця годувальниця, стала б запевняти, нібито вона виявила примару диявола, то саме в такому випадку про диявола не могло бути й мови. І вже сама думка про те, що вона виявила його, була надійним доказом того, що нічого лихого там не було, бо диявол теж не такий дурний, щоб дозволити якійсь годувальниці Жанні Бюсе і викрити себе. Та ще й нюхом! Цим найнікчемнішим із відчуттів! Ніби пекло смердить тільки сіркою, а рай пахне ладаном та миррою. Найгірший забобон, геть як у найтемніші часи поганства, коли люди ще жили, мов тварини, коли вони ще не мали гострого зору, не знали кольорів, але гадали, що нюхом можуть відчути кров, відрізнити друга від ворога, й боялися, щоб їх не

"знайшли нюхом велети-людоїди й шакали, а також еринії, і тому приносили всілякі смердючі жертви своїм паскудним богам.

— Ох, бідне дитятко! Невинне створіння! Лежить собі в кошику, дрімає і не здогадується про бридкі підозри, що виникли до нього. Ця безсоромна жінка наважується твердити, що ти не пахнеш так, як людські діти. Гм, що ж ми їй на це скажемо? Люлі-люлі! — І він лагідно погойдав кошика на колінах, погладжуючи при цьому голівку немовляти й приказуючи час від часу "люлі-люлі" — ці слова мали, на його думку, заспокоювати дітей. — Ти повинен пахнути карамелькою? От нісенітниця! Люлі-люлі.

По хвилі він підніс до носа пальці, принюхався, але не відчув нічого, крім запаху квашеної капусти, яку їв в обід. Якийсь час Тер'є зволікав, озираючись, чи ніхто за ним не стежить, тоді підняв кошика і стромив у нього свого товстого носа. Стромив упритул до дитини так, що тоненькі золотаві волосинки аж залоскотали йому ніздрі. Він добре принюхався до тім'я немовляти, сподіваючись відчути бодай якийсь запах. Він не знав, чим має пахнути тім'ячко в немовляти. Звичайно, не карамелькою, бо карамелька — то розплавлений цукор, а як немовля, що пило тільки молоко, може пахнути розплавленим цукром! От молоком воно пахнути могло б, молоком годувальниці. Та молоком воно не пахло. Немовля могло б пахнути волоссям, шкірою і, може, трішечки дитячим потом. І Тер'є понюхав іще раз, майже переконаний, що відчує нарешті хоч легенький запах шкіри, волосся й дитячого поту. Але він не відчув нічого. Хоч як принюхувався — нічого. Очевидно, немовлята взагалі не пахнуть, подумав він, мабуть, так воно і є. Немовля, якщо його тримати в чистоті, не може пахнути, так само як не може говорити, ходити чи писати. Ці речі приходять із віком. По суті, людина починає пахнути вже в період статевого дозрівання. Саме так і не інакше. Хіба ж не писав ще Горацій: "Брикає юнак, пахне, розквітаючи, дівчина, немов біла лілея..." Хто-хто, а римляни на цьому розумілися! Людський запах — це завжди запах тіла, а отже, запах гріховний. То як же немовля, яке ні сном, ні духом не здогадується про тілесний гріх, може пахнути? Як має пахнути? Люлі-люлі... А ніяк!

Він знову поставив кошика на коліна, легенько погецуючи його. Дитя все ще міцно спало. З-під укривальця визирав його правий кулачок, маленький і рожевий, і час від часу зворушливо торкався щічки. Тер'є усміхався, почуваючи себе дуже затишно. На мить він дозволив собі неймовірну думку, начебто він — батько дитини. Начебто він став не ченцем, а звичайним собі громадянином, можливо, добрим ремісником, узяв дружину, таку теплу, повненьку жінку, що пахне молоком, народив з нею сина та й гойдає його оце на колінах, своє власне дитя, люлі-люлі… Йому було так приємно від цієї думки. Вона мала в собі щось саме собою зрозуміле. Батько гойдає на колінах свого сина, люлі-люлі — картина давня, як світ, і завжди нова й природна, доки й існуватиме світ, ось так! Тер'є стало тепло на серці й солодко на душі.

Та раптом дитя прокинулося. Спочатку в нього прокинувся ніс. Манюсінький носик ворушився, задирався вгору й принюхувався. Він втягував повітря й виштовхував його маленькими порціями, як це буває, коли збираєшся чхнути. Потім носик зморщився, і дитя розплющило очі. Колір вони мали незрозумілий — щось середнє між сірим та світло-кремовим і були вкриті якоюсь слизуватою пеленою і, певно, ще мало що бачили. У Тер'є склалося враження, що вони й зовсім його не розрізняли. Інша річ із носом. Тоді як матові очі в дитини косували хтозна-куди, ніс, здавалося, зафіксував якусь ціль, і в Тер'є було таке відчуття, ніби та ціль — це він, сам Тер'є. Крихітні крильця носа навколо двох крихітних дірочок посередині дитинячого личка здималися, немов квітка, що розкривається. Чи, скоріше, мов чашечки тих маленьких м'ясоїдних рослин у королівському ботанічному саду. Складалося таке моторошне враження, ніби вони ось-ось почнуть щось відсмоктувати. Тер'є здавалося, ніби дитя бачить його своїми ніздрями, ніби воно дивиться на нього пильно й допитливо, багато проникливіше, ніж дивляться очима, ніби воно ковтає щось своїм носом, щось таке, що йшло від нього, Тер'є, і чого він не міг утримати й приховати… Отакої — дитя, яке не мало власного запаху, безсоромно обнюхувало його! Воно внюхувалося в нього! І раптом він відчув, що смердить, смердить потом, оцтом, квашеною капустою і непраним одягом. Йому здалося, що на нього, голого й бридкого, вирячилося щось таке, що себе нічим виказувати не

хотіло; воно пронюхувало його шкіру наскрізь, аж до нутрощів. Найніжніші почуття, найбрудніші думки не могли сховатися від цього жадібного маленького носика, який навіть ще не був справжнім носом, а був просто таким собі кирпатим оцупочком, крихітним дірявим органом, який весь час ворушився, роздимався, тремтів. Тер'є стало моторошно. Його аж занудило. І він відвів свого носа, наче від чогось смердючого, з чим не хотів мати справу. Від приємної думки про власне тіло й кров не лишилося й сліду. Наче вітром звіяло сентиментальну ідилію про батька та сина і про запашну матір. За вітром полетіла і приємна пелена думок про себе й дитя, якою він щойно був оповитий. Чуже, холодне створіння лежало у нього на колінах, така собі ворожа тваринка, і якби він не мав такої розважливої вдачі, якби не керувався богобоязню й практичним поглядом на речі, то в нападі відрази відкинув би це маля геть, мов павука.

Тер'є рвучко підвівся й поставив кошика на стіл. Йому захотілося здихатися цього створіння якнайшвидше, негайно.

Та ось воно заверещало. Воно заплющило очі, роззявило свою червону пельку й запищало так пронизливо, що в Тер'є похололо в жилах. Простягнувши руку, він затряс кошиком і закричав "люлі-люлі", щоб заспокоїти дитя. Але воно завищало ще дужче й посиніло так, що, здавалося, ось-ось лусне.

Геть його, подумав Тер'є. Зараз же геть цього… "диявола", — хотів був казати він, але, опанувавши себе, притлумив це слово. Геть цього недолюдка, це нестерпне дитя! Але куди? Він знав десятки годувальниць і сирітських будинків, та всі вони були надто близько, а це створіння треба було відіслати якомога далі, щоб його не було чути, так далеко, щоб йому, Тер'є, не повертали його щокілька днів назад. Добре було б здати його в іншій парафії, ще краще десь на тому березі, а найкраще — extra muros[2], до передмістя Сент-Антуан. Так, це те, що треба, туди й дорога цьому крикунові, далеко на схід, на той бік Бастілії, де вночі замикають ворота.

І панотець, підібгавши сутану й схопивши цього крикливого кошика, подався крізь метушню провулків до передмістя Сент-Антуан, на схід, угору по Сені, до міста, далеко-далеко, аж до вулиці де Шаронн і нею майже в кінець, де поблизу монастиря Мадлен жила мадам Гайяр, що приймала дітей різного віку й походження, якщо за них платили. Там він і залишив дитя, яке все ще кричало, заплатив за цілий рік наперед і втік назад до міста. Прибігши до монастиря, він скинув, наче щось брудне, одяг, помився з голови до ніг і заліз під ковдру в своєму покої, де ще довго хрестився й молився, аж поки, зітхнувши з полегкістю, заснув.

4

Мадам Гайяр, хоч не мала ще й тридцяти, поставила на своєму житті хрест. Вигляд вона мала на свій справжній вік, та водночас була вдвічі, втричі, а то й у сто разів старша — як ото мумія дівчини; всередині вона вже давно була мертва. Ще дитиною вона дістала від батька кочергою по чолу — саме туди, де починається ніс, і відтоді втратила нюх і будь-яке чуття до людського тепла й людського холоду. Після того удару ніжність стала їй такою самою чужою, як і відраза, а радість — такою самою чужою, як і розпач. Вона нічого не відчувала, коли згодом почала спати з чоловіком, і, так само нічого не відчуваючи, народжувала дітей. Вона не сумувала за тими, що помирали, й не раділа за тих, які залишалися жити. Коли її бив чоловік, вона навіть не здригалась, і не відчула ніякої полегкості, коли він помер від холери у лікарні Отель Дью. Єдиними двома перемінами в неї було легеньке затуманення розуму, коли наближався ще один напад мігрені, й таке саме легеньке просвітління розуму, коли мігрень минала. Більше ця безживна жінка не почувала нічого.

А з другого боку… чи, може, саме завдяки своїй абсолютній черствості, мадам Гайяр мала загострене чуття порядку та справедливості. Вона не надавала переваги жодному із довірених їй дітей, як і жодного не обділяла своєю увагою. Вона давала їм їсти тричі на день і не більше. Тричі на день вона переповивала малят, але тільки до другого року від народження. А хто потім ще каляв у штанці, той

діставав без жодного докору ляпаса й залишався без обіду чи вечері. Рівно половину грошей жінка витрачала на вихованців, рівно половину залишала собі. Вона не намагалася в дешевші часи щось заощадити, але й у тяжкі часи теж не докладала жодного су, навіть, тоді, коли стояло питання життя і смерті. Інакше її робота була б нічого не варта. Їй потрібні були гроші. Вона це дуже добре розрахувала. Вона хотіла купити собі на старість пенсію, крім того, мати досить грошей, щоб померти вдома, а не здихати, як її чоловік, в Отель Дью. Сама його смерть жінку ніяк не зачепила. Але її охоплював жах, коли вона уявляла собі, що доведеться помирати серед сотень чужих людей. Вона хотіла забезпечити собі пристойну смерть і для цього потребувала багато грошей. Правда, траплялися зими, коли троє чи четверо з її малюків помирало. Та це було набагато краще, ніж в інших приватних годувальниць та великих державних чи церковних притулках, де рівень смертності часто перевищував дев'ять десятих. Адже заміни було вдосталь. Париж давав за рік понад десять тисяч нових найд, байстрюків та сиріт. Отож ці втрати були майже непомітні.

Для малого Гренуя установа мадам Гайяр була просто благодаттю. В іншому місці він, очевидно, не вижив би. Але тут, у цієї душевновбогої жінки він процвітав. Хлопчик вдався витривалим. Переживши народження в купі покиді, він не давав уже так просто змести себе з цього світу. Цілими днями він міг їсти тільки водяні супи, обходився найрідкішим молоком, перетравлював найгниліші овочі і найзіпсованіше м'ясо. За своє дитинство він пережив кір, дизентерію, вітряну віспу, холеру, шестиметрове падіння в криницю і опік грудей кип'ятком. Правда, все це залишило на ньому рубці та струпи, до того ж він мав трохи покалічену ногу й шкутильгав, але, попри все це, Грену́й жив. Він був такий живучий, як витривала бактерія, і невибагливий, як кліщ, що сидить на дереві, існуючи завдяки одній крихітній краплині крові, яку добув кілька років тому. Для тіла хлопчик потребував лише трохи їжі та одягу. Для душі йому не треба було нічого. Затишок, прихильність, ласка, любов — чи як там називають усі ці речі, які начебто так необхідні дитині, — без них малий Грену́й міг спокійнісінько обходитися. Більше того, схоже, що він змалечку сам привчав себе обходитися без них, щоб

узагалі жити. Його крик після народження, крик із-під різницького столу, крик, який послав матір на ешафот, не був інстинктивною вимогою співчуття й любові. Це був добре зважений, можна сказати, зріло виважений крик, яким новонароджений заявляв про свою волю жити, хай навіть доведеться зовсім відмовитися від любові. За тих обставин тільки таке рішення й було єдино можливе, бо якби дитя вимагало й того, й того, то воно, без сумніву, незабаром загинуло б жалюгідною смертю. Звичайно, воно могло тоді вхопитися й за іншу можливість — мовчати, вибравши пряму стежку від народження до смерті, уникнувши кружного шляху через життя, і цим самим позбавити себе і світ багатьох нещасть. Але, щоб так скромно відступитися, потрібно було мати принаймні трішечки вродженої люб'язності, а її Гренуй не мав. Він був монстр від самого початку. Тільки через свою впертість і злість він вирішив жити.

Певна річ, вирішував він не так, як це робить доросла людина, що користується своїм більш чи менш великим розумом і досвідом, вибираючи один варіант з-поміж багатьох. Він вирішив вегетативно, так, як викинута квасолина вирішує, проростати їй чи ні. Або мов отой кліщ на дереві, якому життя нічого іншого, крім постійного очікування, дати не може. Маленький бридкий кліщ, чиє сіре, наче свинець, тіло набирає форму кулі, щоб запропонувати зовнішньому світові щонайменшу площу, який робить свою шкіру гладенькою й міцною, щоб нічого з нього не витекло, не випарувалось. Кліщ, який зумисне стає маленьким і непомітним, щоб ніхто його не побачив і не розтоптав. Самотній кліщ, зосереджений у собі, сидить на дереві, сліпий, глухий і німий, і тільки принюхується, роками винюхує кров тварин, які блукають поблизу, але до яких він самотужки ніколи не дістанеться. Кліщ міг би впасти. Він міг би впасти на землю, проповзти своїми крихітними лапками кілька міліметрів туди-сюди, лягти собі під листя й померти, і його було б не шкода, далебі, не шкода. Але кліщ, лінивий, впертий і бридкий, сидить собі далі, живе і чекає. Чекає, доки найнеймовірніший випадок приведе йому просто під дерево кров в образі якоїсь тварини. І аж тоді він зрадить своїй непомітності, впаде, вчепиться, зануриться, вгризеться в чуже м'ясо...

Ось таким кліщем був малий Гренуй. Він жив у власній оболонці, дожидаючи кращих часів. Світові він не давав нічого, крім своїх екскрементів, — ні усмішки, ні крику, ні блиску очей, ані власного запаху. Будь-яка інша жінка прогнала б геть таке потворне дитя, тільки не мадам Гайяр. Адже вона не відчувала, що воно не має запаху, і не чекала від нього душевних поривів, бо її власна душа була на замку.

Інші діти, навпаки, одразу відчули, що з Гренуєм щось не так. З першого ж дня новенький почав наганяти на них жах. Вони уникали коробки, в якій він лежав, і тісніше притискалися одне до одного на лежаках, немовби в кімнаті похолоднішало. Менші уночі часом скрикували; їм ввижалося, що по кімнаті літає вихор. Іншим снилося, що вони задихаються без повітря. Одного разу старші змовилися задушити Гренуя. Вони наскидали йому на обличчя купу дрантя, простирадел і соломи, приклавши все це зверху цеглиною. Коли наступного ранку мадам Гайяр відкопала хлопчика, він був геть потовчений і синій, але не мертвий. Діти ще кілька разів робили такі марні спроби. А задушити його безпосередньо, власноруч, чи заткнути йому рота або носа, що було б набагато певніше, на це ніхто не зважувався. Діти не хотіли до нього доторкатись. Вони гидували ним, як гладким павуком, якого ніхто не хоче розчавити власними руками.

Коли він підріс, діти відмовилися від наміру заподіяти йому смерть. Вони, мабуть, зрозуміли, що знищити його неможливо. Натомість вони сходили йому з дороги, втікали від нього, щоразу уникаючи будь-якого зіткнення. Не можна сказати, що діти ненавиділи його. Вони не вміли ні ревнувати, ні заздрити йому. Для таких почуттів у домі мадам Гайяр місця не було. Дітям просто заважало те, що він був серед них. Вони не відчували його запаху. Вони його боялися.

5

І все ж, якщо дивитись об'єктивно, в ньому не було нічого такого, що викликало б страх. Підрісши, Гренуй був не дуже високий, не міцний, правда, гидкий, але не настільки, щоб його боятися. Він не був ні

задерикуватий, ні незграбний, ні підступний і нікого не зачіпав. Він намагався триматися збоку. Та й розумові здібності його не можна було назвати надзвичайними. Аж у три роки він став на обидві ноги, перше слово промовив у чотири — це було слово "риба", яке у хвилину несподіваного збудження вихопилося в нього, наче луна, коли вулицею де Шаронн піднімався продавець риби, рекламуючи свій товар. Наступні слова, які він вимовив, були "пеларгонія", "стійбище", "савойська капуста" і "Жак Лорре" — останнє було ім'ям помічника садівника із сусіднього монастиря Філь де ля Круа, який час від часу виконував у мадам Гренуй найбруднішу роботу і прославився тим, що жодного разу в житті не мився. Дієслів, прикметників та вставних слів у його вжитку було ще менше. Окрім "так" та "ні", якими Гайяр, між іншим, уперше скористався дуже пізно, він вимовляв тільки іменники, власне, тільки назви конкретних речей, рослин, тварин і людей, та й то лише тоді, коли його раптом вражав запах цих речей, рослин, тварин чи людей.

Під березневим сонцем, сидячи на штабелі букових колод, які хлопець колов, він уперше промовив слово "дерево". Він і доти сотні разів бачив дерево, та й саме слово чув не менше. І розумів його, бо ж узимку частенько доводилося приносити оберемок дров. Але дерево, як предмет, його ніколи не цікавило аж так, щоб докладати зусиль вимовляти його назву. Це трапилося тільки того березневого дня, коли він сидів на дровітні. Колоди були складені у формі лавки з південного боку повітки мадам Гайяр, у піддашші. Ніжно-солодко пахли верхні колоди, мохом віяло з глибини штабеля, а від ялинової стіни повітки спадав ледве відчутний запах живиці.

Гренуй сидів на штабелі, випроставши ноги, спершись спиною на повітку й заплющивши очі. Він нічого не бачив, не чув і не відчував. Він тільки вдихав запах дерева, що підіймався довкола й зависав під дахом, як під ковпаком. Він пив цей запах, упивався ним, наситившись до останньої пори, він сам перетворився в дерево, у дерев'яну, як Піноккіо, ляльку, лежав мов мертвий на купі дров, доки кінець кінцем, може, через півгодини видавив із себе слово "дерево". Він виригнув це слово так, наче був набитий деревом по самісіньке горло, наче деревом були

переповнені його живіт, і рот, і ніс. Та саме це повернуло хлопця до тями, врятувало його, перш ніж приголомшлива присутність дерева, цей дивовижний запах устиг його задушити. Гренуй випростався, зіскочив зі штабеля й почвалав, неначе на дерев'яних ногах, геть. Ще кілька днів він ходив у полоні цього міцного запаху. І, коли він нагадував про себе надто настирливо, хлопець бурмотів собі під ніс, немовби заклинання: "Дерево, дерево, дерево".

Так він навчався розмовляти. З назвами предметів, що не мали запаху, тобто з абстрактними поняттями, насамперед етичного та морального характеру, у нього було найбільше прикрощів. Він ніяк не міг їх запам'ятати, плутав і, вже навіть коли виріс, вживав неохоче й часто неправильно: право, совість, Бог, радість, відповідальність, покірність, вдячність і таке інше. Що це все означало, для нього завжди залишалося туманним.

З другого боку, йому вже майже не вистачало буденної мови, щоб називати всі ті предмети, які він нагромаджував у собі як нюхові поняття. З часом він став не просто впізнавати запах дерева, а й розрізняти різні його гатунки та види — кленове, дубове, соснове, в'язове, грушеве, старе, молоде, трухляве, гниле, моховите — і навіть окремі поліна, тріски, тирсу. Він нюхом відчував їх як зовсім різні предмети і то так, що інші люди не змогли б зробити цього навіть зором. Так само сприймав він і інші речі. Те, що отой білий напій, який мадам Гайяр щоранку давала своїм вихованцям, називаючи його молоком, і який щоразу виявлявся інакшим на запах і смак залежно від того, теплий був чи холодний і котра корова його дала, що та корова їла, скільки вершків у ньому залишилося й таке інше… що дим, який був сповнений сотнею окремих запахів, щохвилини, навіть щосекунди перетворювався в нове своєрідне ціле… що земля, краєвид, повітря, які з кожним кроком і подихом дарували інші, нові запахи і водночас мали називатися трьома тими самими незграбними словами, — всі ці дивовижні невідповідності між багатством світу запахів і жалюгідністю мови змушували Гренуя взагалі сумніватися в призначенні мови. Тому

він послуговувався нею тільки тоді, коли спілкування з людьми було неминуче.

У шість років він досконало вивчив нюхом своє оточення. В домі мадам Гайяр не було жодного предмета, а на вулиці де Шаронн жодного місця, жодної людини, жодного камінця, дерева, куща чи штахетника, жодної невеличкої плямки, запаху яких він не знав би, не впізнавав би чи не пам'ятав би. Десять, сто тисяч своєрідних окремих запахів назбирав і зберігав він і міг згадати їх не тільки тоді, коли відчував знову, — згадуючи ту чи іншу річ, він по-справжньому відчував її запах. Навіть більше того, він умів комбінувати їх у своїй уяві і в такий спосіб створювати запахи, яких насправді зовсім не існувало. Це було так, наче він мав величезний словник запахів власного винаходу, який давав йому змогу утворювати будь-яку кількість запашних речень — і це у віці, коли решта дітей, користуючись утовкмаченими їм словами, ледве могли пробелькотіти звичайнісінькі і геть недостатні для опису світу речення. Його хист можна було б порівняти хіба що із хистом музиканта-вундеркінда, який, виокремивши з мелодій та гармоній абетку звуків, компонує власні, цілком нові мелодії та гармонії — звичайно, з тією відмінністю, що абетка запахів була незрівнянно більша й різнобарвніша, ніж звукова, до того ж творча діяльність вундеркінда Гренуя тривала лише у ньому самому і нікому, крім нього, не дано було її відчути.

Він дедалі частіше уникав зовнішнього світу. Любив блукати в самоті Сент-Антуаном, а також у садах, виноградниках, на луках. Часом навіть не повертався ввечері додому, зникаючи на кілька днів. Заслужене покарання палицею переносив без будь-яких виявів болю. Домашній арешт, голод, штрафні роботи не могли змінити його поведінки. Півторарічне нерегулярне відвідання парафіяльної школи Нотр-Дам де Бон Секур не дало помітних наслідків. Він трохи вивчив літери, навчився писати своє прізвище, більше нічого. Вчитель ставився до нього, як до недоумкуватого.

Однак мадам Гайяр помітила, що він мав певні здібності й особливі риси, що були дуже незвичайні, щоб не сказати надприродні. Так, притаманний дітям страх перед темрявою й ніччю був йому, здавалося б, зовсім незнайомий. Його можна було будь-коли послати по щось до погреба, куди інші діти не наважувалися піти навіть із лампою, або ж пізно вночі до дровітні. І завжди він обходився без світла, негайно приносив те, що вимагали, жодного разу не схибивши, не спіткнувшись і нічого не перекинувши. Ще дивовижніше було те, що хлопець міг, як здавалося мадам Гайяр, бачити крізь папір, тканину, дерево, навіть крізь глуху стіну й зачинені двері. Він знав, скільки і які вихованці були в спальні, хоч і не заглядав туди. Ще не розламавши цвітну капусту, він знав, що в ній сидить гусінь. А одного разу, коли мадам Гайяр так сховала гроші, що й сама не могла їх знайти (вона міняла час від часу схованки), він, не вагаючись жодної секунди, показав їй місце за димарем, і, — о диво! — гроші виявилися там! Він міг навіть зазирнути в майбутнє, наприклад, сповістити задовго наперед про візит якоїсь особи; вмів передбачати грозу ще до того, як на небі з'являлися хмаринки. Те, що Гренуй бачив усе це не очима, а відчував нюхом і відчував дедалі гостріше й точніше — гусінь у капусті, гроші за димарем, людей крізь стіну, — не прийшло б у голову мадам Гайяр навіть уві сні, навіть тоді, якби той удар кочергою не завдав їй такої шкоди. Вона була переконана, що хлопець — більшою чи меншою мірою недоумкуватий — має друге обличчя. А оскільки вона знала, що дволикі приносять горе та смерть, їй стало страшно. Ще страшнішим, просто-таки нестерпним було усвідомлення, що живеш під одним дахом із тим, хто має хист крізь стіни та балки бачити старанно сховані гроші, і коли вона виявила цю огидну Гренуєву здатність, то надумала його позбутись. І сталося так, що саме в той час — Гренуєві вже виповнилося вісім років — монастир Сен-Мері, не пояснюючи причини, не вніс щорічної оплати за його виховання. Мадам не нагадувала. Задля годиться вона почекала ще тиждень і, коли належна сума не надійшла, взяла хлопця за руку та й пішла з ним до міста.

На вулиці де ля Мортеллері, що біля річки, вона знала одного чинбаря на ім'я Грімаль, якому була дуже потрібна робоча сила — не

добрий учень чи підмайстер, а саме дешевий молодий чорнороб. У його ремеслі була різна робота: здирати шкіру з забитих тварин, що вже розкладалися, готувати дубильні та фарбувальні розчини і таке інше. Все це таке небезпечне для життя, що майстер, який має почуття відповідальності, не ставитиме на цю роботу своїх навчених помічників, якими, на гірший випадок, ніхто не цікавитиметься. Звичайно, мадам Гайяр знала, що в Грімалевій чинбарні Гренуй, за людськими мірками, не мав жодного шансу вижити. Та вона була не з тих жінок, щоб про це думати. Адже вона виконала свій обов'язок. Період догляду закінчився. Що мало трапитися з дитиною далі, її не обходило. Якщо виживе — добре, якщо помре — теж добре. Головне, щоб усе було згідно з законом. Тому вона змусила Грімаля засвідчити письмово передачу хлопця, а зі свого боку видала йому квитанцію про одержання п'ятнадцяти франків комісійних та й подалася собі додому на вулицю де Шаронн, не відчуваючи навіть натяку на докори сумління. Навпаки, вона була переконана, що вчинила не тільки згідно з законом, а й справедливо, бо, залишивши в себе дитину, за яку ніхто не платив, мусила б обділяти решту дітей або саму себе, а це створило б загрозливе становище для майбутнього решти дітей і її власного, тобто для неї самої і її приватної смерті, яка була єдиним, чого вона за життя ще бажала.

Оскільки ми в цьому місці розповіді залишимо мадам Гайяр і потім з нею вже не зустрічатимемось, то хотілося б коротко описати її останні дні. Мадам, хоч і померла в душі ще дитиною, стала, на свою біду дуже, дуже старою. 1782 року, майже в сімдесятирічному віці, вона покинула своє ремесло, придбала, як і хотіла, пенсію і сиділа в своїй халупі, чекаючи смерті. Але смерть усе не приходила. Замість неї прийшло щось таке, на що жодна людина в світі не могла б сподіватися і чого в країні ще ніколи не було, а саме — революція, тобто шалена зміна всіх суспільних, моральних і всіляких інших стосунків. Спочатку ця революція ніяк не позначилася на особистій долі мадам Гайяр. Але потім — їй було вже майже вісімдесят — раптом сталося так, що панові, від якого вона отримувала пенсію, довелось емігрувати, бо його розприватизували, а все майно продали з аукціону одному

фабрикантові, котрий шив штани. Певний час усе тривало так, ніби й ця зміна не принесла фатальних наслідків для мадам Гайяр, бо фабрикант і далі вчасно виплачував їй пенсію. Та настав день, коли вона дістала свої гроші не твердими монетами, а у вигляді маленьких друкованих папірців, що й стало початком її матеріального кінця.

Через два роки пенсії вже не вистачало навіть на те, щоб заплатити за паливо. Мадам змушена була продати свій будинок за сміховинно мізерну суму, бо, крім неї, раптом з'явилися ще тисячі людей, які теж мусили продавати своє житло. І знову їй заплатили цими безглуздими папірцями, які через два роки знову стали нічого не вартими, і в 1797 році — вже наближалося її дев'яностоліття — вона втратила все своє майно, нажите старанною мирською працею, і мешкала тепер у крихітній умебльованій комірчині на вулиці де Кокіль. І аж із десяти— чи двадцятирічним запізненням прийшла смерть у вигляді затяжної онкологічної хвороби, яка почалася в мадам у горлі, забравши апетит, а потім і голос, отож коли її відвозили до Отель Дью, вона не могла вимовити жодного слова протесту. Там її занесли до тієї самої наповненої сотнями смертельно хворих людей зали, в якій помирав її чоловік, поклали на одне із загальних ліжок до п'яти інших старих і зовсім чужих їй бабів, які лежали щільно, тіло до тіла, одна побіля одної, і залишили на три тижні помирати — прилюдно, на очах у всіх. Потім її зашили в мішок, о четвертій ранку кинули разом із п'ять-десятьма іншими трупами на воза, який під тоненьке дзеленькання дзвіночка повіз усе це до нещодавно закладеного цвинтаря де Клямар, за милю від міста, й зоставив там на вічний спокій у загальній ямі під товстим шаром негашеного вапна. Це сталося в 1799 році. І слава Богу, що мадам Гайяр нічого не здогадувалася про долю, яка ще на неї чекала, коли того дня 1747 року вона поверталася додому, залишивши малого Гренуя і нашу розповідь. А то вона втратила б віру у справедливість, а разом з нею і в єдиний зрозумілий їй сенс життя.

Щойно побачивши мосьє Грімаля, ні, щойно вдихнувши його запах, Гренуй уже знав, що цей чоловік за найменший непослух заб'є його на смерть. Його життя важило рівно стільки, скільки важила робота, яку він міг виконувати, воно вимірювалося тепер лише користю, яку в ньому, Гренуєві, вбачав Грімаль. Так він і схилився, не роблячи жодної спроби випростатись. День у день нагромаджував він у собі всю енергію своєї впертості та непокори, використовуючи її тільки для того, щоб, як кліщ, перечекати льодовиковий період, що неминуче мав настати. Хлопець був зразком покірливості, невибагливості й працьовитості, прислухався до кожного слова, залюбки з'їдав усе, що давали. Вечорами він сумирно дозволяв замикати себе у прибудованій до майстерні комірці, де зберігалися знаряддя та висіли засолені невичинені шкури. Тут, на утрамбованій голій долівці він і спав. Щодня він працював, поки було видно, взимку — вісім, улітку — чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять годин: здирав шкури, що тхнули падлиною, вимочував їх, очищав від шерсті, вибілював, викислював, розминав, протравлював, а також колов дрова, готував кору берези та тису, йшов у наповнені їдким чадом чинбарні, нашаровував шкури і кору одна на одну так, як наказували помічники, розтрушував якусь гірку речовину, накривав жахливе багаття тисовими гілками та землею. Згодом він мусив його знову розкопувати й діставати муміфіковані шкіряні трупи з їхньої могили.

Якщо Гренуй не викопував або не закопував шкури, то носив воду. Місяцями носив він воду з річки, щоразу по двоє відер, сотні відер на день, бо ремесло вимагало страшенно багато води для миття, вимочування, ошпарювання та фарбування. Від постійного носіння води на його тілі місяцями не було сухої нитки, вечорами одяг стікав, шкіра була холодна, м'яка й набрякла.

Через рік такого скоріше звірячого, ніж людського, існування він захворів на сибірську виразку, страшну хворобу чинбарів, яка звичайно призводить до смерті. Грімаль його вже списав і навіть шукав заміну, між іншим, не без жалю, бо такого скромного й працьовитого хлопця, як Гренуй, він ще ніколи не мав. Та, незважаючи на всі очікування, Гренуй переніс цю хворобу. Тільки за вухами, на шиї та на щоках у нього

залишилися рубці від великих чорних карбункулів, які спотворювали його, роблячи ще гидкішим, ніж він був. Зате у нього з'явилася безцінна перевага — імунітет проти сибірської виразки, так що відтепер він міг навіть подряпаними й закривавленими руками здирати найгірші шкури, не боячись заразитися вдруге. Цим Гренуй відрізнявся не лише від учнів та підмайстрів, а й від своїх потенційних наступників. І, оскільки його не так легко було замінити, зросла ціна його праці, а з нею й ціна його життя. Тепер йому вже не треба було спати на голій долівці, в повітці йому дозволили змайструвати дерев'яне лігво, натрусили на нього соломи і навіть виділили ковдру. На ніч його більше не замикали. Їжу давали кращу. Грімаль тримав його тепер не просто як тварину, а як корисну домашню тварину.

Коли Гренуєві виповнилося дванадцять років, Грімаль зробив йому півнеділі вихідною, а коли минув тринадцятий, він міг навіть посеред тижня ввечері після роботи виходити кудись на годину погуляти. Гренуй переміг, бо він жив і мав трохи свободи, а цього було досить, щоб жити далі. Перезимівля минула. Кліщ Гренуй заворушився. Він відчув вранішнє повітря. Його опанувала жага полювання. Найбільше у світі царство запахів було до його послуг: місто Париж.

7

Це було, наче в країні з молочними річками й киселевими берегами. Тільки сусідні квартали Сен-Жак де ля Бушері та Сент-Есташ були країною з молочними річками й киселевими берегами. У провулках з боку вулиць Сен-Дені й Сен-Мартен люди жили так тісно одне біля одного, будинки так тулилися один до одного — п'ять, шість поверхів догори, що не видно було неба, а повітря внизу стояло таке, як у вогких канавах, і було насичене запахами. Там перемішувалися запахи людей і тварин, випари їжі й хвороб, води і каміння, попелу й шкіри, мила і свіжовипеченого хліба, і яєць, варених в оцті, вермішелі й вичищеної до блиску латуні, шалфею й пива, сліз, жиру і вологої та сухої соломи. Тисячі запахів утворювали невидиму кашу, яка наповнювала щілини провулків, розливалась часом над дахами, але внизу, ближче до землі,

ніколи. Люди, котрі там жили, не відчували нюхом у тій каші нічого особливого — адже вона від них і походила, просочувала їх постійно, була повітрям, яким вони дихали й завдяки якому жили, була для них наче теплий зручний одяг, який, коли його довго носиш, нічим тобі не пахне і який навіть не відчуваєш на тілі. Та Гренуй принюхувався до всього, ніби вперше в житті. І відчував не лише сукупність цього запашного багатства, а й розщіплював його анатомічно на найменші, найвіддаленіші частки й часточки. Його тонкий нюх розплутував клубок випарів та смороду на окремі ниточки головних запахів доти, доки вони вже не розкладалися. Це давало йому невимовну насолоду — розплутувати й намотувати ці ниточки.

Часто він стояв, прихилившись до стіни якогось будинку чи забившись у темний куток, із заплющеними очима, напіврозтуленим ротом та роздутими ніздрями, тихо, мов хижа риба у великих, темних, повільних водах. І коли нарешті повів повітря підкидав йому кінець ниточки якогось запаху, він хапав його, більше не випускаючи, і, крім цього запаху, не відчував уже нічого, тримав його міцно, втягував глибоко в себе і зберігав там назавжди. Це міг бути давно відомий запах або його варіант, але так само міг бути й зовсім новий, такий, що його навряд чи порівняєш із тим, що траплявся доти: запах випрасуваного шовку, запах квенделівського чаю, клаптика вишитої сріблом парчі, корку від пляшки з рідкісним вином, панцира черепахи. Саме такі, ще не відомі йому запахи цікавили Гренуя, на них він полював із пристрастю й терпінням рибалки, колекціонуючи їх у собі.

Нанюхавшись досита густої каші провулків, хлопець шукав просторішого місця, де запахи були рідкіші, і, змішуючись із вітром, розливалися майже як парфуми: наприклад, ринковий майдан, у запахах якого ще й увечері жив день, невидимо, але так явно, ніби там у натовпі й далі копошилися торговці, стояли повні кошики овочів та яєць, діжки з вином та оцтом, мішки з прянощами, картоплею й борошном, ящики з цвяхами та гвинтиками, різницькі столи, прилавки з тканинами, посудом, підошвами й сотнями інших речей, що продавалися там удень… Вся ця метушня до найменших деталей була присутня в повітрі,

яке по собі лишала. Гренуй бачив, якщо так можна сказати, увесь ярмарок нюхом, і нюхом він відчував його краще, ніж будь-хто бачив очима, бо він сприймав його опісля, а тому вищим, шляхетнішим чином: як есенцію, як дух чогось реального, не знищеного звичайними ознаками сьогодення, ніби там усе ще стояв гармидер, огидний натовп живих людей.

Або ж він ішов туди, де колись відтяли голову його матері, — на майдан де Грев, що величезним язиком облизував річку. Тут стояли, витягнені на берег чи припнуті до стовпів судна, що пахли вугіллям, зерном, сіном та вологими росами.

А з заходу цією єдиною просікою, якою річка розтинала місто, линула широченна хвиля вітру, несучи запахи ген із-поза міста — із лук, що біля Нейї, з лісів поблизу Сен-Жермена та Версаля, з таких віддалених міст як Руан чи Каен, а часом навіть і з моря. Море пахло так, як пахнуть напнуті вітрила, що ловлять воду, сіль та холодне сонце. Море пахло просто, та водночас велично й особливо, тож Гренуй зволікав розщеплював цей запах на рибний, соляний, водяний, на запах морських водоростей, свіжості тощо. Він залишив запах моря незайманим, запам'ятав його як одне ціле, втішаючись цією цілісністю. Запах моря так йому подобався, що він хотів колись заволодіти ним чистим, не змішаним ні з чим і в такій кількості, щоб від нього можна було сп'яніти. І згодом, коли Гренуй почув від людей, яке море велике і що на ньому кілька днів можна плавати судном, не бачачи землі, ніщо вже не тішило його більше, ніж уявлення, начебто він сам сидить на судні, на найвищій щоглі, і летить крізь безмежний запах моря, який, власне, і не запах, а подих, видих, кінець усіх запахів, і від утіхи він розчиняється в цьому подиховi. Але цій мрії ніколи не судилося здійснитися, бо Гренуй, що оце стояв на березі біля майдану де Грев і час від часу ловив носом малесенькі клаптики морського вітру, ніколи в житті не побачить моря, справжнього моря, велетенського океану на заході й ніколи не розчиниться в його запаховi…

Квартал між церквою Сент-Есташ та ратушею він винюхав згодом так досконало, що міг спокійно блукати там найтемнішої ночі. Так розширював він собі території для полювання — спочатку на захід до Сен-Жермену, де жили багачі. Крізь грати в'їзних воріт пахло шкірою на каретах та пудрою на перуках пажів, а з садів за високими мурами долинали пахощі дроку, троянд та щойно підрізаної бирючини. Саме тут Гренуй уперше відчув парфуми в справжньому розумінні цього слова: звичайні лавандові та трояндові настоянки, якими оббризкували водограї й сади перед святами, а також складніші, коштовніші запахи, замішані на мускусному настої та оліях троянди, матіоли, жасмину чи кориці, які вечорами тяжкими стрічками розвіювалися за екіпажами. Він реєстрував ці запахи так, як реєстрував примітивні запахи, — з цікавістю, проте без особливого захвату. Гренуй помітив, що парфумами намагалися п'янити й привертати увагу, і він визначав при цьому якість окремих есенцій, з яких парфуми складалися. Але як ціле вони здавалися йому швидше грубими, швидше розбовтаними, ніж вдало скомпонованими, і він знав, що якби мав такі складники, то виготовив би зовсім інакші аромати.

Більшість із цих складників він знав із ринкових яток, де продавалися квіти та приправи; інші були для нього нові, він вифільтровував їх із запашних сумішей і запам'ятовував без назв: амбра, дур'ян, пачулі, сандалове дерево, бергамотин, ветивер, опопонакс, бензой, хміль, боброва струмина.

Гренуй не перебирав. Між тим, що вважали добрим запахом чи поганим, він різниці не відчував, ще не відчував. Мета його полювань полягала в тому, щоб стати володарем усіх запахів, які тільки мав світ, а єдиною умовою було те, щоб ці запахи були нові. Запах зіпрілого коня означав для нього те саме, що й ніжний зелений аромат трояндового пуп'янка, а їдкий сморід блощиці — те саме, що й пахощі смаженої телятини на панській кухні. Все, все він пожирав, всмоктував у себе. І навіть на синтетичній кухні запахів його фантазій, де він постійно складав нові ароматичні комбінації, не панував поки що жодний естетичний принцип. Це були химери, які він створював і відразу

руйнував, мов дитя, що бавиться дерев'яними кубиками, винахідливо й суперечливо, без певного творчого принципу.

8

Першого вересня 1753 року, в річницю вступу на престол короля, місто Париж організувало на Королівському мосту феєрверк. Він не був такою сенсацією, як феєрверк на честь одруження короля чи як той казковий фейєрверк з нагоди народження дофіна, але теж справляв враження. На щоглах суден було прикріплено золоті сонячні колеса. З мосту так звані "вогняні бики" вивергали в річку зоряний дощ. Серед п'янкого гармидеру скрізь тріщали петарди, ляскали хлопавки, до неба здіймалися ракети, вимальовуючи білі лілеї на чорному небосхилі. Кількатисячний натовп не тільки на мосту, а й обабіч річки супроводжував цю виставу захопленими охами та ахами, численними "браво" та "віват", хоч король ще тридцять вісім років тому вступив на престол і давно вже пережив пік своєї слави. Ось як багато може зробити феєрверк.

Гренуй мовчки стояв у тіні павільйону де Фльор на правому березі, навпроти Королівського мосту. Він не поворухнув рукою, щоб поплескати в долоні, жодного разу не підвів голову, коли злітали ракети. Він прийшов сюди, сподіваючись винюхати щось нове, та швидко зрозумів, що феєрверк ніяких запахів не дає. Те, що так розмаїто сяяло, тріщало й свистіло, залишало по собі надто вже одноманітну суміш запахів сірки, олії та селітри.

Він уже надумав був покинути це нудне видовище й повертатися повз Лувр додому, як раптом вітер доніс до нього щось таке крихітне, ледве помітне, порошинку, такий собі атом аромату, ні, ще менше — скоріше передчуття аромату, ніж справжній аромат, і водночас переконливе відчуття чогось іще невідомого. Він знову підійшов до стіни, заплющив очі й роздув ніздрі. Аромат був такий на диво витончений і ніжний, що Гренуй не міг його втримати, він раз у раз зникав за пороховим чадом петард та випарами людської юрби,

розколений і затертий тисячами інших запахів міста. Але потім раптом з'являвся знову, ледве помітно, на одну коротку мить прекрасним передчуттям пахощів… і знову швидко зникав.

Гренуй невимовно страждав. Уперше страждала не тільки його несита вдача, а й серце. Він у якийсь дивний спосіб відчув, що цей аромат має стати ключем до цілої низки інших ароматів, і неможливо буде зрозуміти їх, не зрозумівши цього одного. Отож він, Гренуй, можна вважати, прожив життя даремно, якщо не заволодіє цим одним. Він мусить його дістати — не просто щоб бути його володарем, а заради свого душевного спокою.

Від хвилювання йому ледве не стало погано. Він навіть не з'ясував ще, з якого боку йшов цей аромат узагалі. Минали хвилини, вітер доносив нову крихту аромату, та через мить Гренуя вже знов охоплював страх, що він втрачає цей аромат назавжди. Нарешті в розпачі він прийшов до рятівної думки, що аромат лине з другого берега, десь із південно-східного боку.

Він одійшов від стіни павільйону де Фльор і пірнув у людський натовп, прокладаючи собі шлях через міст. Часто він зупинявся, ставав навшпиньки, щоб понюхати над людськими головами; від страшенного збудження він спершу нічого не відчував, потім почав усе-таки щось вловлювати, винюхувати потрібний аромат, навіть відчував, як він дужчає; переконавшись, що йде туди, куди треба, знов продирався крізь натовп роззяв та фейєрверків, впадав у паніку, штовхався, простував далі й через кілька нескінченно довгих хвилин опинився на другому березі, біля Отель де Майї, набережної Малаке, на початку вулиці де Сен…

Тут Гренуй став, зосередився, принюхався. Він його мав. І тримав міцно-міцно. Запах стрічкою тягся низом вулиці де Сен, він був такий виразний, що його ні з чим не можна було сплутати, і водночас надзвичайно ніжний і вишуканий. Гренуй відчув, як калатає його серце: він розумів, що причина цього — не напруження від бігу, а його

збуджена безпорадність перед цим запахом. Він спробував пригадати щось подібне, але змушений був відкинути всі порівняння. У цьому запаху відчувалася свіжість; але не свіжість лимона чи помаранча, не свіжість мирри чи листка з кориці, чи кучерявої м'яти, чи берези, чи камфори, чи хвої, не свіжість травневого дощу чи морозяного вітру, чи джерельної води… І водночас у ньому відчувалося тепло; але не так, як у бергамотині, кипарисові чи мускусі, не так, як у жасмині, нарцисах, трояндах, ірисі… Цей запах поєднував у собі все, він був сумішшю чогось леткого й важкого, не сумішшю, а єдиним цілим, мізерним і слабким, але водночас і міцним та тривким, як клапоть тонкого переливчастого шовку… І навіть не як шовк, а як молоко з медом. Незбагненний, незвичайний, цей запах неможливо було якось означити, його взагалі могло не бути. Але ж він був, тут, у найрозкішнішому місці. Гренуй посувався вслід за ним, серце шалено калатало, бо він здогадувався, що не просто йде за запахом, а що саме запах узяв його в полон і невідпорно тягне за собою.

Він рушив угору вулицею де Сен. На вулиці не було нікого. Будинки стояли порожні і німі. Люди були внизу, біля річки, вони милувалися феєрверком. Ні важкий людський запах, ні сморід пороху не заважали. Вулиця пахла звичайно: водою, калом, щурами та овочевими відходами. Але над усім цим ніби маяла ніжна стрічечка, що вабила Гренуя. За кілька кроків високі будівлі проковтнули тьмаве світло з нічного неба, і Гренуй пішов далі в темряві. Йому нічого не треба було бачити. Його надійно вів запах.

Пройшовши метрів п'ятдесят, він звернув праворуч, у де Маре — ще темніший вузесенький провулок. Дивно, але запах чомусь не ставав насиченішим. Він тільки почистішав і завдяки своїй чистоті, яка дедалі зростала, ставав дедалі принадливішим. Гренуя вело не його власне бажання. В одному місці запах раптом різко потяг його праворуч, наче в стіну будинку. Розчинилися маленькі двері у двір. Мов сновида, Гренуй проминув низький прохід, перетнув двір, завернув за ріг і потрапив до меншого задвірку, де нарешті з'явилося світло. Місця в цьому чотирикутнику було лише на кілька кроків. Над стіною звисав

перехняблений дерев'яний дах. Під ним на столику стояла свічка. За столиком сиділа дівчинка й чистила мірабель. Вона брала сливи з кошика ліворуч і, відірвавши хвостика та виколупавши ножиком кісточки, кидала їх у відро. Дівчинці було років тринадцять-чотирнадцять. Гренуй зупинився. Він зрозумів, що джерелом запаху, який він відчув ще за півмилі на другому березі річки, був не цей занедбаний двір і не мірабелі. Джерелом запаху була дівчинка.

На мить він геть розгубився і справді подумав, що ніколи в житті не бачив нічого кращого, ніж ця дівчинка. Перед очима в нього був тільки її силует напроти свічки. Певна річ, йому здалося, що він ніколи нічого кращого не нюхав. Але оскільки він знав людські запахи, тисячі запахів чоловіків, жінок, дітей, то не міг повірити, що такий вишуканий запах теж може йти від людини. Звичайно люди пахли нікчемно й гидко. Від дітей тхнуло кислятиною, від чоловіків сечею, їдким потом та сиром, від жінок — прогірклим жиром і несвіжою рибою. Зовсім нецікаво, відразливо пахли люди. І ось Гренуй уперше в житті не повірив своєму нюхові і змушений був закликати на допомогу зір, щоб повірити в те, що відчував. Однак його збентеження тривало недовго. І справді, йому потрібна була тільки мить, щоб переконатися навіч, а потім ще відвертіше віддатися насолоді свого нюху. Він відчув, що ця дівчинка — людина, відчував запах поту під її пахвами, запах масного волосся, рибний запах її статі, але нюхав усе це з величезним блаженством. Її піт пахнув свіжим морським вітром, масне волосся — солодко, мов горіхова олія, її стать — як букет водяних лілій, шкіра — ніби абрикосовий цвіт… А поєднання всіх цих складників створювало аромат такий багатий, такий урівноважений і чарівний, що всі аромати, які Гренуй знав дотоді, усе, що він створив, граючись, у своїй уяві, тепер перетворилося майже в ніщо. Сотні тисяч запахів, порівняно з цим одним були, здавалося, нічого не вартими. Цей один являв собою найвищий принцип, за яким мали бути впорядковані решта запахів. Він був справжньою красою.

Гренуй зрозумів: якщо він не заволодіє цим ароматом, його життя не матиме більше сенсу. До найменшої деталі, до найостаннішого, найніжнішого відтінку Гренуй мусив його пізнати; йому мало було

простої згадки про нього. Він хотів печаттю пам'яті втиснути цей апофеозний аромат у безладдя своєї чорної душі, дослідити його якомога глибше і надалі тільки те й робити, що відчувати, думати, жити внутрішніми структурами цієї чарівної формули.

Він повільно попростував до дівчинки — ближче, ще ближче, ось він уже в піддашші, зупинився за крок до її плечей. Вона його не чула.

Дівчинка мала руде волосся й була одягнена в сіру сукню без рукавів. Її плечі були надзвичайно білі, а кисті рук жовті від соку надрізаних мірабелей. Гренуй стояв, схилившись над нею, і вдихав її запах, тепер ні з чим не змішаний, такий, який він ішов від її потилиці, волосся, з вирізу її сукні і давав йому змогу проникати в себе, мовби м'якому, лагідному вітру. Ще ніколи не було Гренуєві так добре. Але дівчинці стало холодно.

Вона не помічала Гренуя. Проте їй стало боязко, мороз пройшов по шкірі, як буває, коли раптом повертається давній, майже забутий страх. Їй здалося, ніби по спині повіяв крижаний протяг, ніби хтось відчинив двері до величезного холодного погреба. І вона відклала кухонного ножа, зіщулилася й озирнулась.

Побачивши його, дівчинка скам'яніла від переляку, і Гренуй мав досить часу, щоб оповити руками її шию. Вона не намагалася кричати, не зробила жодного поруху, щоб вивільнитись. А він на неї не дивився зовсім, її милого, засіяного ластовинням обличчя, червоних губів, великих іскристо-зелених очей він не бачив, бо, коли душив її, не розплющував очей, думаючи тільки про одне: не втратити жодної крихти її запаху.

Вже мертву він поклав її на землю серед сливових кісточок, розірвав на ній сукню, і струмок запаху став потоком, який затопив його з головою. Він припав обличчям до її шкіри і провів широко роздутими ніздрями від живота до грудей, по шиї, обличчю, волоссю й знову до

живота, нижче, до її статі, стегон, до її білих ніг. Він обнюхав її всю, з голови до п'ят, визбирав останні краплі її запаху на підборідді, в пупку, на згинах рук.

Винюхавши її, зів'ялу, до решти, він ще кілька хвилин посидів біля неї навпочіпки, щоб прийти до тями, бо був переповнений нею. Він не хотів втрачати жодної крихти її запаху. Спочатку треба було щільно позачиняти всі внутрішні перетинки. Потім він устав і задув свічку.

В цей час вулицею де Сен уже поверталися додому люди, співаючи та викрикуючи "Vivat!"[3] Нанюхавши у темряві провулок, Гренуй попростував до вулиці де Птіз Огюстен, що, як і де Сен, виходила до річки. Невдовзі знайшли мертву. Зчинився лемент. Запалали смолоскипи. Прийшла охорона. Гренуй уже давно був на другому березі.

Цієї ночі комірчина здавалася йому палацом, а дерев'яне лігво — божественним ложем. Що таке щастя, досі він, виявляється, не знав. Йому був знайомий тільки стан тупого задоволення. Але тепер він тремтів від щастя і не міг спати від повного блаженства. У нього було таке враження, наче він народився вдруге, ні, не вдруге, а вперше, бо досі він просто існував, як тварина, дуже туманно усвідомлюючи себе. Та цього дня він, здається, дізнався, хто він насправді: а саме не хто інший, як геній; і що його життя має сенс, і мету, і вище призначення — не менше, ніж зробити революцію у світі запахів; і що тільки він на всьому білому світі має для цього всі можливості — чудовий нюх, феноменальну пам'ять, а найважливіше — отой вражаючий запах дівчинки з де Маре, в якому, мов у чарівній формулі, було все необхідне для великого аромату, для справжніх парфумів: ніжність, сила, тривалість, багатогранність і страшна, непереборна краса. Він знайшов компас для свого майбутнього. І, як усі геніальні потвори, котрі завдяки певним зовнішнім подіям ступали на шлях спірального хаосу своїх душ, Гренуй уже не відходив від того, що, як йому здавалося, розпізнав і обрав напрямком своєї долі. Він збагнув, чому так уперто й затято тримався за життя: він повинен стати творцем запахів. І не абияким. А найвизначнішим парфюмером усіх часів.

Тієї ж таки ночі він оглянув — спочатку поки не спав, а потім уже й уві сні — велетенську руїну своєї пам'яті. Він перевірив мільйони, мільярди запахів, складаючи їх у певному порядку: гарні до гарних, погані до поганих, тонкі до тонких, грубші до грубших, сморід до смороду, духмянощі до духмянощів. За наступний тиждень цей порядок став ще струнκішим, каталог запахів ще багатшим і диференційованішим, ієрархія ще чіткішою. І вже згодом він міг розпочинати створювати за планом перші запахові споруди: будинки, стіни, сходи, вежі, погреби, кімнати, таємні комірчини… внутрішню фортецю найчудовіших ароматичних композицій, яка що не день розросталася, кращала, зі смаком доповнювалась.

Те, що в основі цієї краси лежало вбивство, було йому зовсім байдуже. Він уже й не пригадав би, яка була та дівчинка з де Маре, її обличчя, тіла. Він привласнив і тепер мав найкраще, що в неї було: принцип її запаху.

9

На той час у Парижі був добрий десяток парфюмерів. Шестеро з них жили на правому березі, шестеро на лівому і один якраз посередині, а саме на мосту Міняйл, що з'єднував правий берег з островом Сіте. Цей міст був з обох боків так щільно забудований чотириповерховими будинками, що поміж них не видно було річки, і складалося враження, ніби стоїш на звичайнісінькій, добре вимощеній та ще й, до того ж, гарній вулиці. І справді, міст Міняйл вважали однією з найкращих торгових адрес міста. Тут були відомі крамниці, сиділи ювеліри, червонодеревники, найліпші перукарі та кушніри, майстри, що шили елегантні корсети й панчохи, теслі, торговці чобітьми для верхової їзди, вишивальники еполетів, ливарі золотих ґудзиків та банкіри. Тут була також крамниця й домівка парфюмера і рукавичника Джузеппе Бальдіні. Над його вітриною був напнутий розкішний балдахін, поряд висів герб Бальдіні з чистого золота — золотий флакон, з якого виростав букет золотих квітів, — а перед дверима лежав червоний килим, на якому був вишитий, теж позолотою, господарів герб. Коли двері відчинялися,

дзвоники видзвонювали перську мелодію, а дві срібні чаплі починали випльовувати із дзьобів фіалкову воду в позолочену чашу, що мала знову ж таки форму флакона, як на гербі Бальдіні.

А за конторкою із світлого букового дерева стояв сам Бальдіні, старий і нерухомий, неначе стовп, у припудреній сріблом перуці та в тисненому золотом каптані. Хмара запашної води "Франжіпані", якою він щоранку обприскувався, оповивала його особу й ніби відносила її в туманну далечінь. У своїй незворушності він мав такий вигляд, наче був власним інвентарем. Аж коли лунали дзвоники й починали плюватися чаплі — а це траплялося не надто часто, — господар немовби оживав, перевтілювався, ставав маленьким і рухливим, вишмигував, раз у раз кланяючись, із-за конторки так швидко, що хмара "Франжіпані" ледве за ним устигала, і запрошував гостя сісти, щоб продемонструвати йому найвишуканіші запахи та косметику.

Їх у Бальдіні були тисячі. Вибір сягав від есенцій, квіткових олій, розчинів, нектарів, секретів, бальзамів, смол та інших речей у сухому, рідкому чи воскоподібному вигляді, від різноманітних помад, паст, пудри, мила, кремів, бандоліну, брильянтину, гуталіну, крапель від бородавок і косметичного пластиру до води для ванн, лосьйонів, духмяних солей, туалетного оцту та тьми-тьмущої справжніх парфумів. Але Бальдіні не задовольнявся цими виробами класичної косметики. Його шанолюбство полягало в тому, щоб зібрати в своїй крамниці все, що хоч якось пахло чи сприяло запахам. Так, поряд із курильними пастилками, курильними свічками та стрічками можна було знайти всілякі приправи — від анисового насіння до кориці, сиропів, лікерів і фруктових наливок, кипарисових вин, малаги й коринфських родзинок, медів, кави, чаю, сухих та в'ялених фруктів, інжиру, льодяників, шоколаду, їстівних каштанів; були навіть мариновані каперси, огірки, цибуля й консервований тунець. А ще духмяний сургуч, поштовий папір, чорнило кохання із запахом трояндової олії, канцелярські папки з іспанської шкіри, ручки з білого сандалового дерева, більші й менші скриньки з кедру, чаші для цвіту, латунні кадила, кришталеві флакони та слоїки з притертими бурштиновими затичками, духмяні рукавички,

носовички, подушечки для голок, наповнені мускатовим цвітом, обкурені мускусом шпалери, що можуть понад сторіччя сповнювати кімнату пахощами.

Звичайно, всім цим товарам не вистачало місця в помпезній, з виходом на вулицю (чи то на міст) крамниці, і сховищем, позаяк підвалу не було, слугувала не тільки комора в будинку, а й увесь другий і третій поверх та ще й майже всі приміщення на першому поверсі, що виходили вікнами до річки. Наслідком цього було те, що в домі Бальдіні панував неймовірний хаос запахів. Наскільки вишуканою була якість окремих виробів — адже Бальдіні купував усе тільки найвищої якості, — настільки ж нестерпною була їхня ароматична дисгармонія; це нагадувало тисячоголовий оркестр, в якому кожен музикант грає фортіссімо іншу мелодію. Сам Бальдіні та його люди отупіли від цього хаосу, мов ото пристарілі диригенти, які майже всі глухуваті; майже не сприймала більшості з цих запахів і дружина Бальдіні, що жила на четвертому поверсі й запекло захищала його від проникнення сховища. Інша справа з покупцем, котрий уперше приходив до крамниці Бальдіні. Оця суміш запахів била йому, немов кулаком, в обличчя, хвилювала його чи дурманила, у всякому разі так пантеличила всі його почуття, що часто він уже й не знав, навіщо сюди прийшов. Посланці забували про свої замовлення. Непохитним чоловікам ставало млосно. А з багатьма жінками траплялися істеричні припади, вони непритомніли й поверталися до тями тільки за допомогою найрізкіших нюхальних солей із гвоздикової олії, амоніаку та камфорного спирту.

За таких обставин було не дивно, що перська мелодія дзвоників у дверях крамниці Джузеппе Бальдіні лунала дедалі рідше й дедалі рідше плювалися срібні чаплі.

10

— Шеньє! — покликав Бальдіні з-за конторки, де нерухомо простояв уже кілька годин, вирячившись на двері. — Надягніть свою перуку!

З-поза діжок з оливковою олією та байонської шинки, що висіла над ними, з'явився Шеньє, помічник Бальдіні, трохи молодший від нього, але теж уже старий чоловік, і вийшов наперед, туди, де був привабливіший відділ крамниці. Він дістав з кишені каптана свою перуку й натяг її на себе.

— Ви хочете вийти, пане Бальдіні?

— Ні, — відповів Бальдіні, — я хочу посидіти кілька годин у себе в кабінеті і не бажаю, щоб мені заважали.

— А-а, розумію! Ви створюєте нові парфуми.

БАЛЬДІНІ. Саме так. Щоб ароматизувати іспанську шкіру на замовлення графа Верамона. Він вимагає щось зовсім нове. Щось подібне до… до… Здається, вони називаються "Амур та Псіхея" — ті, що продаються у цього… цього халтурника з вулиці Сент-Андре дез'Арт, у цього… цього…

ШЕНЬЄ. Пелісьє.

БАЛЬДІНІ. Так, Пелісьє. Правильно. Так звати того халтурника. "Амур та Псіхея" Пелісьє… Ви знаєте ці парфуми?

ШЕНЬЄ. Так-так. Аякже. Вони пахнуть тепер повсюди. В кожному закутку можна їх почути. Та як на мене, то нічого особливого! Вони аж ніяк не можуть порівнятися з тими, які скомпонуєте ви, пане Бальдіні.

БАЛЬДІНІ. Звичайно, ні.

ШЕНЬЄ. Ці "Амур та Псіхея" пахнуть досить навіть тривіально.
БАЛЬДІНІ. Вульгарно?

ШЕНЬЄ. Певно, що вульгарно, як і все у Пелісьє. Я думаю, він додає в них цитринову олію.

БАЛЬДІНІ. Справді? А що ще?

ШЕНЬЄ. Можливо, есенцію апельсинового цвіту. І, може, ще тинктуру розмарину. Та я в тому не певний. БАЛЬДІНІ. Мені байдуже. ШЕНЬЄ. Звичайно.

БАЛЬДІНІ. Мені немає ніякого діла до того, що цей халтурник Пелісьє набовтав у свої парфуми. Це мене зовсім не надихає! ШЕНЬЄ. Я знаю, мсьє.

БАЛЬДІНІ. Як вам відомо, я ніколи не дозволяю собі надихатися. Як вам відомо, я винаходжу власні парфуми. ШЕНЬЄ. Ваша правда. БАЛЬДІНІ. Я народжую їх сам! ШЕНЬЄ. Я знаю.

БАЛЬДІНІ. І маю намір створити для графа Верамона щось таке, що стане справжньою сенсацією.

ШЕНЬЄ. Я в цьому переконаний, пане Бальдіні.

БАЛЬДІНІ. Подбайте про крамницю. Мені потрібен спокій. Не підпускайте до мене нікого, Шеньє…

І з цими словами він почовгав геть, уже не статурно, а, відповідно своєму вікові, згорблений, немов побитий, повільно піднімаючись на другий поверх, де був його кабінет.

Шеньє зайняв місце за конторкою і став точнісінько так, як стояв доти його господар, — втупивши нерухомий погляд у бік дверей. Він знав, що мало статися найближчим часом, а саме: в крамниці — нічого, а нагорі, в кабінеті Бальдіні — звична катастрофа. Бальдіні скине свого синього, просякнутого водою "Франжіпані" каптана, сяде за письмовий

стіл і чекатиме натхнення. Але натхнення не приходитиме. Тоді він хутенько підійде до шафи із сотнями пробних пляшечок і навмання змішає щось докупи. Суміш вийде невдалою. Бальдіні лаятиметься, відчинить вікно й пожбурить її в річку. Він зробить ще одну спробу, але й вона буде невдала, і він верещатиме, скаженітиме, судомно голоситиме в кімнаті, переповненій дурманними запахами. Близько сьомої вечора він, нещасний, зійде вниз і, тремтячи та схлипуючи, скаже: "Шеньє, у мене немає більше нюху, я не можу народити парфумів, не можу виконати графове замовлення, все втрачено, всередині я мертвий, я хочу померти, Шеньє, зробіть ласку, допоможіть мені померти!" І Шеньє запропонує послати когось до Пелісьє по пляшечку "Амура та Псіхеї", і Бальдіні погодиться за умови, що жодна душа не дізнається про таку ганьбу, Шеньє заприсягнеться, і вночі вони таємно напахтять шкіру для графа Верамона чужими парфумами. Все буде саме так і не інакше, і Шеньє бажав тільки, щоб увесь цей театр якнайшвидше скінчився. Бальдіні не був більше великим парфюмером. Так, колись, замолоду, тридцять чи сорок років тому, він винайшов "Троянду Півдня" і "Любовний букет Бальдіні". То були справді великі парфуми, яким він завдячував увесь свій достаток. Але тепер він був старий і виснажений, не розумів нової моди й нових смаків і коли взагалі й скапарював якийсь власний аромат, то це було щось зовсім застаріле, таке, що його ніхто не купляв і що вони через рік, розбавивши вдесятеро, збували як додаток до води для фонтанчиків. Шкода діда, міркував Шеньє, перевіряючи в дзеркалі, як сидить його перука, шкода цього Бальдіні; шкода його гарної крамниці, бо ж він її розорить; і мене шкода, бо, поки він її розорятиме, я стану надто старим, щоб її перейняти…

11

Джузеппе Бальдіні й справді скинув свого запашного каптана, та це була просто давня звичка. Запах води "Франжіпані" вже давно не заважав його нюхові, він десятиліттями носив його з собою і вже зовсім не сприймав. Бальдіні зачинив двері кабінету, але, здобувши жаданий спокій, не сів за письмовий стіл, щоб чекати натхнення — адже він не гірше за Шеньє знав, що ніяке натхнення до нього не прийде; воно, між

іншим, ніколи до нього й не приходило. Це правда, що він старий та виснажений і вже аж ніяк не великий парфюмер; але Бальдіні знав також, що ніколи в житті ним і не був. "Троянду Півдня" він успадкував від свого батька, а рецепт "Любовного букета Бальдіні" відкупив у одного генуезького торговця прянощами. Решта його парфумів — то давно відомі суміші. Він ніколи нічого не винаходив. Він не був винахідником. Він був старанний виробник випробуваних запахів — мов ото кухар, який, маючи добрі рецепти та досвід, робить чудову кухню, але який так ніколи й не приготував власної страви. А весь цей фокус-покус із лабораторією, експериментами, натхненням та таємничістю він демонстрував тільки тому, що такий мав бути професійний портрет метра парфюмерії. Парфюмер — це пів-алхіміка, що творить дива. Так вважають люди, ну й нехай собі! Те, що його мистецтво було ремеслом, як і решта ремесел, знав тільки він, Бальдіні, і він пишався цим. Він зовсім не хотів бути винахідником. Винахід здавався йому надто підозрілим, бо завжди означав порушення правила. Він навіть не думав створювати нові парфуми для графа Верамона. Але він і не збирався ввечері давати згоду Шеньє на придбання у Пелісьє "Амура та Псіхеї". Він ці парфуми вже мав. Вони стояли ось тут, на письмовому столі біля вікна, в маленькому скляному флакончику з притертою затичкою. Бальдіні купив їх ще кілька днів тому. Звичайно, не сам. Не міг же він піти до Пелісьє й купити у нього парфуми! Ні, через посередника, а той ще через посередника… Головне — обачність. Адже Бальдіні не просто хотів скористатися парфумами, щоб напахтити іспанську шкіру, та для цього тієї мізерної кількості й не вистачило б. Він задумав щось ганебніше: скопіювати їх.

А втім, робити це не заборонено. Просто це надзвичайно нечесно. Таємно виробити парфуми конкурента і продати їх під власним іменем — страшенно нечесно. Але ще нечесніше було б дати впіймати себе на цьому, і тому Шеньє не повинен був про те нічого знати, адже в нього довгий язик.

Ох, це недобре, коли такий порядний чоловік, як він, Бальдіні, змушений вдаватися до цих брудних справ! Недобре, коли доводиться

так підло забруднювати найцінніше з того, що мав, — власну честь! Та що вдієш? Граф Верамон усе-таки його клієнт, якого він ні в якому разі не повинен втратити. У нього, Бальдіні, й так майже нема клієнтів. Він знову змушений ганятися за клієнтурою, як у двадцяті роки, коли ще тільки починав свою кар'єру, мандруючи зі своїм лотком по вулицях. І бачить Бог, він, Джузеппе Бальдіні, власник найбільшої в Парижі парфюмерної крамниці, владнав свої фінансові справи лише завдяки тому, що ходив із валізкою в руці від порога до порога. А йому це зовсім не подобалося, бо він мав уже далеко за шістдесят і ненавидів чекати в холодних передпокоях та демонструвати старим маркізам тисячоцвітну воду й оцет "Чотири розбійники" чи накидати їм мазь від мігрені. Крім того, в тих передпокоях панувала надто вже бридка конкуренція. Там ошивався отой кар'єрист Брує з вулиці Дофен, який запевняв, нібито має найбільшу помадну програму Європи; або Кальто з вулиці Моконсей, що вибився у придворні постачальники графині д'Артуа; або цей зовсім непередбачливий Пелісьє з вулиці Сент-Андре дез'Арт, який щосезону виготовляв новий аромат, від якого божеволів увесь світ.

Такі парфуми Пелісьє могли спричинитися до безладдя на цілому ринку. Коли якогось року в моді була угорська вода, і Бальдіні, щоб задовольнити попит, запасався, відповідно, лавандою, бергамотином та розмарином, то Пелісьє з'являвся зі своїм "Духом Сходу" — парфумами з надзвичайно важким мускусним запахом. І кожному раптом хотілося пахнути по-звірячому, а Бальдіні не залишалося нічого іншого, як переробити свій розмарин на лосьйон для волосся, а лаванду зашити в нюхальні мішечки. Коли ж він на другий рік замовляв відповідну кількість мускусу, дур'яну та касторію, то Пелісьє спадало на думку створити парфуми під назвою "Лісова квітка", які блискавично завойовували успіх. Та щойно Бальдіні, провівши довгі безсонні ночі, завдяки численним спробам та неймовірним хабарям дізнавався, з чого складається "Лісова квітка", як Пелісьє вже козиряв "Турецькими ночами", чи "Ароматом Лісабона", чи "Двірським букетом", чи ще дідько його знає чим. У всякому разі цей чоловік зі своєю невгамовною творчою енергією був небезпекою для всього ремесла. Тому так і хотілося повернути суворе, давнє цехове право. Хотілося драконівських законів

проти цього одноосібника, цього знецінювача ароматів. Не завадило б забрати в нього патент, накласти сувору заборону на професію… І взагалі, цьому типові треба було б повчитися! Бо ж він не був ученим парфюмером і рукавичником, цей Пелісьє. Його батько був звичайнісіньким оцтоваром; не ким іншим, як оцтоваром, був і сам Пелісьє. І тільки завдяки тому, що як оцтовар Пелісьє мав право користуватися спиртними виробами, він зумів пролізти в середовище справжніх парфюмерів та й вибрикувати в ньому, немов смердюча тварина. Навіщо, скажіть, щосезону потрібен новий аромат? Чи це так необхідно? Досі люди були дуже задоволені фіалковою водою та звичайними квітковими сумішами, які, можливо, раз на десять років зазнавали незначних змін. Тисячоліттями люди задовольнялися ладаном та миррою, кількома бальзамами, оліями та сухими духмяними травами. І навіть коли вони навчилися дистилювати за допомогою колб та перегонного апарату, а водяною парою забирати у трав, квітів та гілок їхні аромати у вигляді ефірної олії, вичавлювати її дубовими пресами з насіння, кісточок та шкірки всіляких плодів або виманювати з пелюсток квітів ретельно профільтрованими жирами, кількість запахів залишалася незначною. Тоді існування такого чоловіка, як Пелісьє, було взагалі неможливе, бо в той час, щоб виготовити просту помаду, необхідно було мати такі знання, які цьому оцтозбовтувачу й не снилися. Треба було не лише вміти дистилювати, а й бути фармацевтом, аптекарем, алхіміком, а також ремісником, торговцем, гуманістом і садівником водночас. Треба було вміти відрізнити жир баранячих нирок від сала молодого теляти, а фіалку-вікторію від пармської фіалки. Треба було знати латину. Треба було знати, коли збирають геліотроп і коли цвіте пеларгонія, а також те, що жасминовий цвіт втрачає свій запах зі сходом сонця. Про ці речі Пелісьє, зрозуміло, не мав анінайменшого уявлення. Може, він навіть ще ніколи не виїздив з Парижа, в житті не бачив жасмину, що цвіте, й не здогадується, як важко вичавити із сотень тисяч жасминових пелюсток кілька крапель чистої есенції. Напевне, для нього жасмин — це концентрована темно-бура рідина, що стоїть у сейфі в маленькій пляшечці поряд із багатьма іншими пляшечками, з яких він змішував свої модні парфуми. Ні, такої фігури, як цей негідник Пелісьє, і бути не могло в давні, добрі ремісничі часи. Йому

бракувало всього: характеру, освіти, скромності й почуття цехової субординації. Свої парфюмерні успіхи він завдячував лише відкриттю, яке ще двісті років тому зробив геніальний Мауріцій Франжіпані — італієць, до речі! Воно полягало в тому, що ароматичні речовини розчиняються у винному спирті. Розчинивши свої ароматичні порошки у спирті й перенісши в такий спосіб їхній запах на рідину, він звільнив його від матерії, одухотворив, одне слово, створив парфуми. Оце робота! Який епохальний успіх! Порівняти його можна хіба що з найбільшими досягненнями роду людського, такими, як винайдення письма ассірійцями, Евклідова геометрія, Платонові ідеї та перетворення винограду у вино греками. Справжній прометейський труд!

Але, як усі великі духовні досягнення кидають не лише світло, а й тінь, готуючи людству, крім благодіянь, прикрощі й нещастя, так і чудове відкриття Франжіпані мало негативні наслідки. Коли люди навчилися затримувати в настоях дух квітів і трав, дерев, смол і тваринних секретів, наповнюючи ними пляшечки, парфюмерне мистецтво помалу вислизало з рук небагатьох універсальних ремісничих умільців і потрапляло до всіляких халтурників, якщо тільки вони мали більш-менш тонкий нюх, як, наприклад, оця смердюча тварюка Пелісьє. Анітрохи не думаючи про те, як виник колись вміст його флаконників, він міг просто віддатися своїм ольфакторним примхам, змішуючи все, що йому спадало на гадку, або чого саме в ту хвилину бажала публіка.

Певна річ, цей паскуда Пелісьє в свої тридцять п'ять років мав уже більше майна, ніж його зміг нажити Бальдіні в третьому поколінні тяжкої, впертої праці. І в Пелісьє воно щодня зростало, тоді як у Бальдіні щодня зменшувалось. Колись нічого такого й бути не могло! Щоб ото визнаний ремісник і повноважний комерсант та боровся за звичайнісіньке своє існування — таке почалося тільки кілька десятиліть тому! Відтоді скрізь, у всіх галузях вибухнула гарячкова пристрасть до новаторства, цей нестримний натиск діянь, спрага експерименту, манія величі в торгівлі, у спілкуванні і в науках!

Або оце божевілля швидкостей! Навіщо було потрібно так багато нових вулиць та мостів? Навіщо? Хіба це велика перевага, коли до Ліона можна добратися за тиждень? Кому було до того діло? Кому це було вигідно? Або пливти через Атлантику, за місяць діставатися до Америки — ніби тисячоліттями не обходилися чудово без цього континенту? Що згубила цивілізована людина в хащах індіанців чи серед негрів? Вони дійшли навіть до Лапландії, що лежала на Півночі, посеред вічної криги, де жили дикуни, які пожирали сиру рибу. А ще вони хотіли відкрити новий континент, який начебто існує десь біля Південного моря. Для чого це божевілля? Бо інші цим також переймалися, іспанці, прокляті англійці, нахабні голландці, з якими потім ще й довелося битися, чого собі ні в якому разі не можна було дозволяти. Тридцять тисяч ліврів коштує отаке військове судно тільки так, а після єдиного гарматного пострілу потопає за п'ять хвилин навіки, оплачене нашими податками. Десятину всіх прибутків вимагає зараз пан міністр фінансів, а це ж руйнація, навіть якщо цю частину не сплачуєш, воно діє на психіку.

Нещастя людини починається з того, що вона не хоче тихесенько сидіти в своїй кімнаті, там, де їй належить бути. Так каже Паскаль. А Паскаль був великою людиною. Велет духу, справжній майстер, та на таких в наш час немає попиту. Зараз вони читають підбурювальні книги гугенотів та англійців. Або ж пишуть трактати чи так звані наукові праці, в яких чи не все ставлять під сумнів. Все стало не так, все має бути інакше. У склянці води повинні плавати останнім часом якісь малюсінькі тваринки, яких раніше не бачили; сифіліс має стати цілком нормальною хворобою, а ніякою не Божою карою; Бог начебто створював світ вже не протягом семи днів, а мільйони років, якщо взагалі це був він; дикуни — такі самі люди, як і ми; наших дітей ми виховуємо неправильно; і Земля вже не кругла, як досі, а приплюснута зверху та знизу, наче диня, нібито від того щось зміниться! В кожній галузі допитуються, свердлять, досліджують, винюхують, експериментують без упину. Вже не досить сказати, що? є і я?к є, — треба все довести, найкраще зі свідками, та цифрами, та кумедними дослідами. Ці Дідро, та д'Аламбери, та Вольтери, та Руссо і як там всіх тих писак звати — навіть духовні пани теж там, і пани дворяни! — їм,

справді, вдалося розповсюдити на все суспільство їхній власний підлий неспокій, постійне почуття невдоволення та ненаситності, коротше — безмежний хаос, що панує в їхніх головах!

Куди не глянь, скрізь панувала метушня. Люди читали книги, навіть жінки. Священики просиджували у кав'ярнях. А коли поліція хапала когось із тих негідників і запроторювала до в'язниці, то видавці починали голосити й писати петиції, а вельможні пані та панове вдавалися до своєї впливовості, доки жертву через кілька тижнів випускали на волю або випроваджували за кордон, де вона могла без перешкод памфлетизувати собі далі. В салонах тільки й балачок було, що про комети й експедиції, потужність важеля і Ньютона, про будівництво каналів, кровообіг та діаметр земної кулі.

Навіть король дозволив продемонструвати собі якусь новомодну нісенітницю, щось на кшталт штучної громовиці під назвою електрика: на очах у цілого двору один тип тер пляшку, яка. від того аж іскрилась, і це, як розповідають, глибоко вразило його величність. Важко повірити, щоб його прадід, справді великий Людовік, за благословенного панування якого Бальдіні пощастило прожити довгі роки, стерпів би отаке посміховисько! Та це вже був дух нового часу, і всьому цьому настане жахливий кінець!

Бо коли вже так безсоромно і вкрай нахабно засумнівалися в авторитеті Божої церкви; коли про не менш бажану Богом монархію та превелебну особу короля забалакали так, неначе це — звичайнісінький пост в урядовому каталозі; коли вже зайшли так далеко, що самого Бога, всемогутнього, його особисто почали зображувати як необов'язкового, стверджуючи цілком серйозно, що порядок, звичаї й щастя на землі можливі й без нього, лише завдяки вродженим моральним та розумовим здібностям самих людей… — о Боже, Боже! — тоді, звичайно, нічого дивуватися, якщо все перевернеться з ніг на голову, звичаї будуть занедбані й людство постане перед судом того, кого воно заперечувало. Ох, жорстоко все це скінчиться. Велика комета 1681 року, над якою вони насміхалися, яку вони називали просто купою

зірок, і була саме попередженням Божим, бо ж він — тепер це вже всі знають — сповістив про століття розпаду, руйнації, духовного, політичного та релігійного болота, яке людство створило собі саме, в якому воно одного дня й захлинеться і в якому процвітають крикливі й смердючі болотяні квіти, як оцей Пелісьє!

Він стояв біля вікна, старий Бальдіні, і проти сонця, що вже заходило, дивився ненависним поглядом на річку. Там з'являлися вантажні човни, пливучи на захід до Нового мосту і гавані перед галереями Лувру. Жодний не намагався пливти тут проти течії, а використовував рукав річки з іншого боку острова. Тут усе спливало геть — порожні й завантажені судна, байдарки, пласкі рибальські човни, брудно-коричнева вода, вкрита золотистими брижами, — все спливало геть, повільно, розкішно й нестримно. І коли Бальдіні глянув униз, на стіну будинку, йому здалося, що вода несе за собою фундамент мосту, і в нього затуманилось у голові.

Він зробив помилку, купивши будинок на мосту, і подвійну помилку — вибравши будинок на західному боці. Бо перед очима в нього постійно текла річка, створюючи враження, неначе й він, і його протягом десятиліть нагромаджене багатство спливає геть, як і річка, а він нібито надто старий і слабкий, щоб чинити опір цьому могутньому потокові. Часом, коли Бальдіні мав якісь справи на лівому березі, у кварталі навколо Сорбонни чи біля Сен-Сюльпіс, він ішов не островом і не через міст Сен-Мішель, а вибирав довший шлях через Новий міст, бо цей міст не був забудований. І тоді він ставав біля східного парапету й дивився вгору на річку, щоб принаймні один раз побачити, як усе тече до нього; і кілька хвилин він тішився думкою, ніби тенденція його життя раптом перемінилася, торгівля буяє, сім'я процвітає; від жінок немає відбою, а його маєтність не розтікається, а зростає й зростає.

Але потім, коли Бальдіні хоч трішечки підводив погляд, він помічав за кілька сотень метрів на мосту Міняйл свій будинок, старезний, вузький і високий, і бачив вікно свого кабінету на другому поверсі, бачив себе в тому вікні, бачив, як він дивиться на річку, на воду, що, як оце

тепер, спливає і спливає. І його гарна мрія відлітала, і Бальдіні, стоячи на Новому мості, відвертався, ще пригніченіший, ніж доти, пригнічений, як оце тепер, коли, одвернувшись од вікна, пошкандибав до письмового столу й сів.

12

Перед ним стояв флакон із парфумами Пелісьє. Рідина, мов золото, виблискувала в сонячному світлі, чиста, без найменшого помутніння. Вона мала зовсім невинний вигляд, як слабкий чай, хоч і містила в собі, крім чотирьох п'ятих спирту, п'яту частину таємничої суміші, що розбурхала ціле місто. А ця суміш, знову ж таки, складалася з трьох чи тридцяти різних речовин, які перебували в одному з можливих численних співвідношень одна до одної. Це була душа парфумів — якщо взагалі можна говорити про душу в парфумів цього холодного як лід комерсанта Пелісьє. І про будову цієї душі треба було зараз дізнатися.

Бальдіні старанно висякав носа й трохи опустив жалюзі на вікні, бо пряме сонячне світло шкодило будь-якій ароматичній концентрації. Із шухляди письмового столу він дістав свіжу біленьку мереживну хустинку й розгорнув її. Тоді легенько крутнув затичку й відкрив флакон. Голову він при цьому відхилив назад, затиснувши пальцями ніздрі, бо ні в якому разі не хотів необачно дістати враження від запаху просто з пляшечки. Парфуми завжди треба нюхати, коли вони в розгорненому, повітряному стані, а не сконцентровані. Витрусивши кілька крапель на хустинку, Бальдіні помахав нею в повітрі, щоб вивітрити спирт, і підніс її до носа. Трьома коротенькими вдихами він увібрав у себе, неначе порошок, аромат, відразу ж видихаючи його, потім так само принюхався ще раз, а насамкінець зробив дуже глибокий вдих, який виливався з нього повільно, з численними затримками, так ніби рівномірно сповзав довжелезними пласкими сходами. Кинувши хустинку на стіл, Бальдіні впав у крісло.

Парфуми були страшенно гарні. Цей нікчема Пелісьє, на жаль, таки вміє робити своє діло. Справжній майстер, хай йому чорт, навіть коли він

тисячу разів ніде не вчився! Бальдіні хотілося, щоб ці "Амур та Псіхея" були його. В них не було жодного натяку на ординарність. Вони виявилися цілком класичними, повними, гармонійними. І, незважаючи на це, захоплююче новими. Вони були свіжі, проте не різкі. Квіткові, але не солодкаві. В них була глибина, прекрасна, розкішна, темно-бура глибина, що зачаровує. І водночас — нічого зайвого чи задушливого.

Бальдіні майже благоговійно встав і ще раз підніс хустинку до носа. "Чудово, чудово... — мурмотів він, жадібно принюхуючись. — Вони ніжні, у них весела вдача, вони, мов мелодія, створюють по-справжньому гарний настрій... Тю, нісенітниця — гарний настрій!" І він, сердито кинувши хустинку на стіл, повернувся й пішов у найтемніший куток кімнати, ніби соромлячись свого захвату.

Смішно! Він докотився до таких дифірамбів: Немов мелодія... Веселі... Чудові... Гарний настрій... Дурниця! Дитяча дурниця! Миттєве враження. Давня помилка. Справа темпераменту. Це, безперечно, від італійської спадщини. Не оцінюй, поки нюхаєш! Це ж перше правило, Бальдіні, старий остолопе! Нюхай, поки нюхаєш, а оцінюй, коли вже понюхав! "Амур та Псіхея" — парфуми рівні. Цілком вдалий виріб. Майстерно виконана халтура. Щоб не сказати омана. А від такого чоловіка, як Пелісьє, чогось іншого, крім омани, годі й чекати. Звичайно, такий тип, як Пелісьє, не виробив і десятка парфумів. Негідник обманював людей вишуканим умінням, пантеличив нюх прекрасною гармонією; цей чоловік був вовком в овечій шкурі класичного мистецтва запахів, одне слово, талановитий монстр. А це гірше, ніж правовірний халтурник.

Але ж ти, Бальдіні, не даси пошити себе в дурні. Ти тільки мить був у полоні халтури. А хто знає, як ці парфуми пахнутимуть через годину, коли вивітряться найнетривкіші їхні складові і наперед виступить їхня центральна будова? Чи як вони пахнутимуть сьогодні ввечері, коли сприйматимуться лише ті важкі, темні компоненти, що ховаються тепер, наче в сутінках, під м'якими, прозорими квітковими завісами? Почекай, Бальдіні!

Друге правило говорить: парфуми живуть у часі; в них є юність, зрілість і старість. І лише якщо вони на всіх трьох вікових стадіях пахнуть однаково приємно, їх можна вважати вдалими. Вже не раз траплялося так, що суміш, яку ми робили, при першій спробі пахла надзвичайно свіжо, через короткий проміжок часу — гнилими фруктами, а потім і зовсім бридко — тільки дур'яном, якого поклали надто багато. І взагалі, обережніше з дур'яном! Одна зайва краплина може спричинити катастрофу. Давнє джерело помилок. Хто знає, може, Пелісьє попадеться якраз на дур'янові? Може, до вечора від його амбіційних "Амура та Псіхеї" залишиться тільки дух котячої сечі? Побачимо.

Ми їх понюхаємо. Як ото гостра сокира ділить дерев'яну колоду на найменші полінця, так і наш нюх розколе ці парфуми на окремі деталі. І тоді виявиться, що цей нібито чарівний аромат виник у звичайнісінький, досить відомий спосіб. Ми, Бальдіні, парфюмер, викриємо заміри оцтовара Пелісьє! Ми зірвемо маску з його пики! І доведемо цьому "новаторові", чого варте давнє ремесло. Ми ретельно скопіюємо його модні парфуми. Наші руки виготовлять їх заново, і то так бездоганно, що сам хорт не відрізнить їх від оригіналу. Ні! Цього нам не досить! Ми їх ще й удосконалимо. Ми виявимо хиби і, викоріневши їх, підсунемо йому під ніс: ти, Пелісьє, халтурник! Ти нікчема з нікчем! Ти в парфюмерному ремеслі вискочень і більш нічого!

А тепер за роботу, Бальдіні! Нагостри носа і нюхай без сентиментальностей! Розклади цей запах за всіма правилами мистецтва! До сьогоднішнього вечора ти повинен мати формулу!

І він знову кинувся до письмового столу, дістав папір, чорнило та свіжу хустинку й, налаштувавши все, почав свою аналітичну роботу. Він швидко проносив насичену свіжими парфумами хустинку попід носом, намагаючись виловити з хмаринки запаху ту чи іншу складову, щоб потім, тримаючи хустинку на відстані випростаної руки, негайно занотувати назву розгаданої складової, тоді пронести хустинку попід носом знову, впіймати ще один ароматичний фрагмент і так далі…

13

Він пропрацював без упину дві години. Все метушливішими ставали його рухи, все нервовішим — поскрипування пера на папері, все більшими — дози парфумів, які він витрушував із флакона на хустинку, щоб піднести її до носа.

Він уже навряд чи щось сприймав, одурманений ефірними субстанціями, яких надихався, не впізнавав більше того, що, здавалося, без сумніву аналізував на початку своїх досліджень. Він знав, що нюхати далі безглуздо. Він ніколи не довідається, з чого складаються ці новомодні парфуми, у всякому разі не сьогодні, але й не завтра, коли його ніс, дасть Бог, відпочине. Бальдіні ніколи цього не вчився. Розколювати запах, ділити ціле було йому просто бридко. Це його не цікавило. Він уже нічого не хотів.

Але його рука й далі зволожувала мереживну хустинку елегантним, тисячі разів повтореним рухом, потім він струшував її, швидко проносив повз обличчя, рвучко вдихав порцію насиченого запахом парфумів повітря, затримував його і видихав. Доки нарешті ніс не звільнив його від цієї муки, алергічно розпухнувши всередині й утворивши воскоподібну перетинку, якою й закрився. Тепер Бальдіні вже зовсім не міг нічого нюхати і ледве дихав. Ніс набряк, неначе від тяжкого нежитю, а в очах з'явилися сльози. І слава Богу! Він міг закінчити справу зі спокійним сумлінням. Він виконав свій обов'язок, докладаючи всіх зусиль, дотримуючись усіх правил мистецтва і, як уже не раз траплялося, зазнавши поразки. На сьогодні досить. Завтра вранці він пошле когось до Пелісьє по велику пляшку "Амура та Псіхеї", щоб напахтити іспанську шкіру так, як бажає граф Верамон. А потім він візьме свою валізку із старомодним милом, помадами й саше, щоб пройтися салонами старих герцогинь. І одного дня помре остання стара герцогиня, а разом із нею і його остання клієнтка. Тоді він і сам стане старцем і буде змушений продати свій будинок Пелісьє чи котромусь іншому перспективному торговцеві і, може, ще й дістане за нього кілька тисяч ліврів. А тоді спакує одну-дві валізи та й поїде зі своєю старою

дружиною, якщо вона доти не помре, в Італію. І якщо він переживе цю подорож, то купить у селі біля Мессіни маленьку хатинку, де вони дешеві. Там він і зустріне смерть, Джузеппе Бальдіні, колись великий парфюмер Парижа, — у гірких злиднях, якщо на те Божа воля. Що ж, хай так і буде.

Закупоривши флакон, він відклав перо й востаннє витер хустинкою лоба. Він не відчував нічого, крім спирту, що випаровувався. Якраз заходило сонце.

Бальдіні встав, відчинив жалюзі, і його тіло пірнуло аж до колін у вечірнє світло й запалало, мов смолоскип, що догоряє. Він бачив темно-червону заграву за Лувром і ніжніші відблиски на черепичних дахах міста. Під ним виблискувала, мов золото, річка, судна позникали. Напевне, зривався вітер, бо поверхня води вкрилася ніби лускою, виблискуючи то там, то тут і все ближче, наче якась велетенська рука розсипала над водою мільйони луїдорів. На мить здалося, немовби течія повернула в протилежний бік: блискучий потік чистого золота ринув просто на Бальдіні.

Очі в Бальдіні були вологі й сумні. На хвилю він завмер, спостерігаючи чудову картину. Тоді рвучко й широко відчинив вікно і пожбурив у річку флакон із парфумами Пелісьє. Він бачив, як флакон плюснув у воду, розірвавши на мить її сріблястий килим.

Свіже повітря потекло в кімнату. Бальдіні перевів подих, помічаючи, як стухає розпухлий ніс. Потім він зачинив вікно. Майже в ту ж мить настала ніч, зовсім несподівано. Золотиста картина міста й річки прибрала попелясто-сірих обрисів. У кімнаті враз стало похмуро. Бальдіні знову стояв у тій самій позі, що й доти, втупившись у вікно. "Я не посилатиму завтра до Пелісьє, — промовив він, обхоплюючи обіруч спинку свого стільця. — Я цього не робитиму. І не обходитиму салони. Завтра вранці я піду до нотаря й продам свій будинок разом із крамницею. Ось що я зроблю. І годі!"

На обличчі в нього проступив упертий, зухвалий вираз, і він раптом відчув себе дуже щасливим. Він знову був, як колись, молодим Бальдіні, мужнім і досить рішучим для того, щоб дати долі відсіч, навіть якщо відсіч у даному разі буде його відступом. І нехай! Однаково нічого іншого не залишається. Цей дурний час іншого вибору не дає. Господь наділяє нас як добрими, так і поганими часами, але він не хоче, щоб у погані часи ми скиглили й жалілися, він хоче, щоб ми мужньо себе випробовували. Ось. Він подав знак. Кривавo-золотистий міраж міста — це попередження: Бальдіні, треба діяти, поки не пізно! Ще міцно стоїть твій будинок, ще повні твої комори, ти ще зможеш загнути добру ціну за свою збиткову крамницю. Все поки що в твоїх руках. Скромно постаріти в Мессіні — це, власне, не було метою твого життя, але це все-таки почесніше й набожніше, ніж помпезно загинути в Парижі. Хай собі спокійно тріумфують усілякі там Бруе, Кальто та Пелісьє. Джузеппе Бальдіні покидає поле. Але він зробить це за власним бажанням, нескорений!

Тепер він по-справжньому пишався собою. І відчував безмежну полегкість. Уперше за багато років зникла давня судома з його спини, що зводила потилицю, в дедалі підлесливішій позі згинаючи плечі, і він без жодного зусилля випростався, і,звільнений, зрадів. Дихалося легко носом. Він виразно сприймав запах "Амура та Псіхеї", не переймаючись ним. Бальдіні змінив своє життя і почувався чудово. Зараз він підніметься до дружини й повідомить її про своє рішення, а потім побреде до Нотр-Даму поставити свічку, щоб подякувати Богові за милостивий підказ та неймовірну силу характеру, якою він нагородив його, Джузеппе Бальдіні.

Майже з юнацьким запалом накинув він перуку на свою лису голову, швиденько надяг синього каптана і, вхопивши з письмового столу свічника, вибіг з кабінету. Він саме запалив свічку в коридорі, щоб присвітити собі на сходах, коли це внизу, на першому поверсі, пролунав дзвоник. Це було пронизливе деренчання при вході для посланців, противний звук, який завжди його дратував. Він уже не раз збирався викинути той дзвоник, замінити його приємнішим, але потім ставало

шкода витрат, а цієї хвилини йому раптом спало на думку — він навіть пирснув від цього, бо тепер уже все було байдуже, — що він продасть набридливий дзвоник разом із будинком. Нехай посердиться ще його наступник!

Знову задеренчав дзвоник. Бальдіні прислухався. Очевидно, Шеньє вже пішов з крамниці. Служниця теж не збиралася виходити. Отож Бальдіні сам спустився вниз, щоб відчинити.

Він відсунув засув, відчинив важкі двері й нічого не побачив. Темрява цілком поглинула сяйво від свічки. Згодом він ледве розгледів невелику постать, дитину чи підлітка, який тримав щось на руці.

— Чого тобі?

— Я від метра Грімаля, приніс козячі шкіри, — сказала постать, підходячи ближче і простягуючи Бальдіні обмотану шкірою руку.

На світлі Бальдіні побачив обличчя хлопчика з полохливими очима. Складалося враження, що він ховається за своєю простягненою рукою, ніби очікуючи ударів. Це був Гренуй.

14

Козячі шкіри! Бальдіні згадав. Кілька днів тому він замовив ці шкіри у Грімаля — тоненьку, м'яку замшу на бювар графові Верамону, п'ятнадцять франків за штуку. Але тепер Бальдіні цю замшу не потребував, він міг заощадити гроші. З другого боку, якщо він зараз просто відішле хлопця назад… Хто знає, це може справити невигідне враження, підуть, мабуть, балачки, плітки: Бальдіні, мовляв, став ненадійним, Бальдіні більше не дістає замовлень, Бальдіні більше не має чим платити… А це вже недобре, ні, ні, таке може збити ціну крамниці перед продажем. Краще взяти ці непотрібні козячі шкіри. Ніхто не повинен дізнатися завчасно, що Джузеппе Бальдіні змінив своє життя.

— Заходь!

Він пропустив хлопця, і вони пішли до крамниці — Бальдіні із свічником попереду, Гренуй зі шкірами за ним. Це вперше Гренуй зайшов до парфюмерної крамниці. Звичайно, йому були відомі всі крамниці в місті, де торгували парфумами та всілякими зіллями, ночами вистоював він перед вітринами, притискаючись носом до щілин у дверях. Він знав усі аромати, якими тут торгували, і в уяві часто комбінував їх у найчудовіші парфуми. Отже, на нього не чекає тут нічого нового. Але як ото музикальній дитині не терпиться зблизька подивитися на оркестр чи піднятись у церкві до схованого органу, так не терпілося Гренуєві побачити парфюмерну крамницю зсередини, і коли він почув, що треба віднести шкіри до Бальдіні, то зробив усе для того, щоб виконати це доручення самому.

І ось він стояв у крамниці Бальдіні, в тому місці Парижа, де у найменшому просторі зібрано найбільшу кількість професійних ароматів. Багато він не побачив при мерехтливому полум'ї свічки, лише тінь конторки з вагами, обох чапель над чашею, крісла для відвідувачів, темні полиці попід стінами, вимірювальний прилад та білі етикетки на склянках та слоїках; та й запахів нових він тут не вчув, окрім тих, які відчував ще знадвору. Але він одразу пройнявся серйозністю, що панувала в цих приміщеннях, можна навіть сказати, святою серйозністю, якби слово "святий" мало для Гренуя хоч якесь значення; він відчув холодну серйозність, ремісничу тверезість, сухий господарський розум, знак якого лежав на всіх меблях, всіх приладах, кадобах, пляшках та слоїках. Ось так, ідучи вслід за Бальдіні, в тіні Бальдіні, бо той й не думав світити йому, Гренуєві спало на думку, що його місце саме тут, що він залишиться тут, щоб звідси завоювати світ.

Ця думка була, звичайно, просто-таки гротескною нескромністю. Не було нічого, зовсім анічогісінько, що якомусь помічникові чинбаря сумнівного походження, без зв'язків і протекції дало б право надіятися зачепитись у найреспектабельнішій парфюмерній крамниці Парижа, тим більше, що її продаж був майже вирішеною справою. Але йшлося не про

надію, яка відбивалася у нескромних Гренуєвих думках, а про впевненість. Він знав, що залишить цю крамницю тільки для того, щоб забрати свій одяг у Грімаля, і не надовше. Кліщ пронюхав кров. Кілька років сидів він тихо й очікував. Тепер він падав, не маючи ніякої надії. Тому й поводився з такою впевненістю.

Вони перетнули крамницю, Бальдіні відчинив кімнату з боку річки — там була комірчина й водночас майстерня та лабораторія, де варили мило, розмішували помади та наливали ароматизовану воду в череваті пляшки.

— Сюди! — сказав Бальдіні, показуючи на великий стіл біля вікна. — Поклади їх сюди!

Гренуй вийшов із тіні від господаря, поклав шкіри на стіл і швиденько повернувся на місце — між Бальдіні та дверима. Бальдіні постояв ще хвилинку; він тримав свічку трохи збоку, щоб краплі воску не падали на стіл, і погладжував другим боком пальця по гладенькій поверхні шкіри. Тоді перевернув горішню і провів долонею по замшевій, шорсткій і м'якій водночас, внутрішній поверхні. Вона була дуже добра, ця шкіра. Неначе створена для графового замовлення. Така шкіра не розтягнеться, коли висохне, вона еластична, він зразу відчув це, коли стиснув її між великим та вказівним пальцями; вона збереже аромат років п'ятьдесять! Це дуже, дуже добра шкіра — може, він зробить із неї рукавички, три пари собі й три дружині, на дорогу до Мессіни.

Він відвів руку. Який зворушливий вигляд мав робочий стіл! Усе лежало напоготові: скляна ванночка для ароматизованої води, скло для сушіння, мисочки для розмішування тинктур, лопаточка, пензлики, ножиці. Здавалося, ці речі просто сплять собі, бо в кімнаті темно. І вони знову оживуть завтра вранці. Може, йому забрати цей стіл з собою до Мессіни? І частину свого начиння, тільки найважливіші речі?.. За цим столом дуже добре сиділося й працювалося. Він був увесь дубовий, ще й скріплений поперечними розкосами, так що нічого на цьому столі не тремтіло й не хиталося, на ньому не залишалося слідів ні від кислоти, ні

від олії, ні від ножа. Але ж доставити його судном до Мессіни коштуватиме ціле багатство! І тому завтра його буде продано, цей стіл буде продано, як і все, що на ньому, під ним і біля нього. Все буде продано. Бо хоч у Бальдіні й сентиментальне серце, але в нього й сильна вдача, тому, хоч як важко йому буде, він виконає своє рішення; зі сльозами на очах віддасть він усе, але все одно зробить це, бо переконаний, що чинить правильно, він отримав знак.

Бальдіні повернувся, щоб іти. Та в дверях стояв цей малий згорблений чоловічок, про якого він уже й забув.

— Гаразд, — мовив Бальдіні. — Перекажи майстрові, що шкіра добра. Я прийду завтра й розрахуюся.

— Звичайно, — відповів Гренуй, все ще стоячи й загороджуючи дорогу Бальдіні, який зібрався йти з майстерні.

Бальдіні трохи здивувався, але був такий недогадливий, що пояснив собі поведінку хлопця його сором'язливістю.

— Чого тобі? — запитав Бальдіні. — Ти хочеш мені ще щось сказати? То кажи швиденько!

Гренуй стояв спантеличений, дивлячись на Бальдіні поглядом, що виказував наче побоювання, але насправді був сповнений пильної цікавості.

— Я хочу працювати у вас, метре Бальдіні. У вас, у вашій крамниці.

Це прозвучало не як прохання, а як вимога, яку хлопець не вимовив, а видавив, просичав по-змііному. І знову Бальдіні прийняв страшенну Гренуєву самовпевненість за хлоп'ячу безпорадність. Він люб'язно всміхнувся до малого.

— Ти ж учень чинбаря, сину мій, — сказав Бальдіні. — Я не знаю, що може робити в мене учень чинбаря. Помічника я маю, а учень мені не потрібен.

— Ви хочете напахати ці козячі шкіри, метре Бальдіні? Шкіри, які я вам приніс? Адже ви хочете їх напахати? — просичав Гренуй, не звертаючи уваги на відповідь Бальдіні.

— Так, — сказав Бальдіні.

— "Амуром та Псіхеєю" Пелісьє? — провадив Гренуй, знітившись іще дужче.

По тілу Бальдіні пробіг переляк. Не тому, що він здивувався, звідки хлопець це знає, а просто від самої вже назви тих ненависних парфумів, за розгадуванням секрету яких він провів цілий день і зазнав поразки.

— Як ти прийшов до такої безглуздої думки, нібито я хочу скористатися чужими парфумами для...

— Ви ними пахнете! — прошипів Гренуй. — Вони у вас на чолі, а в правій кишені ви маєте хустинку, просякнуту ними. Але "Амур та Псіхея" — погані парфуми, бо в них забагато бергамоту та розмарину і мало трояндової олії.

— Ага, — промовив Бальдіні, вкрай здивований таким поворотом розмови. — Що ще?

— Апельсиновий цвіт, солодкий лимон, гвоздика, мускус, жасмин, винний спирт і щось таке, назви чого я не знаю, ось тут, бачите? В оцій пляшці! — І він показав пальцем у темряву.

Бальдіні повів у той бік свічником, його погляд простежив за хлопцевим пальцем і впав на пляшку з сіро-жовтим бальзамом, що стояла на полиці.

— Стиракс? — запитав він.

Гренуй кивнув головою.

— Так, там стиракс. — Тоді скоцюрбився, немов від судоми, і промимрив добрий десяток разів слово "стиракс": — Стиракс, стиракс, стиракс…

Бальдіні, тримаючи свічку перед хлопцем, що промовляв слово "стиракс", подумав: "Або він божевільний, або брехливий шахрай, або талант". Те, що названі речовини складають парфуми "Амур та Псіхея", було цілком можливо, навіть напевне. Трояндова олія, гвоздика й стиракс — ось ті три компоненти, які він так безнадійно шукав сьогодні пополудні, саме вони доповнювали решту частин композиції, які він теж розпізнав, немов сегменти чудового кругленького пирога. Тепер головне — з'ясувати, в якому співвідношенні треба ці компоненти складати. Для цього йому, Бальдіні, довелося б експериментувати цілими днями. Це жахлива робота, ще гірша, ніж просто розпізнавати складові, бо довелося б міряти, важити, занотовувати і весь час добряче пильнувати, позаяк найменша неуважність — затремтить піпетка, помилишся, коли рахуватимеш краплі, — і все зійде нанівець. А кожна невдала спроба коштувала страшенно дорого. Кожна зіпсована суміш варта маленького скарбу… Він вирішив виробувати цього хлопця, запитати в нього точну формулу "Амура та Псіхеї". Якщо хлопець знає її з точністю до грама й краплини, тоді він, безперечно, шахрай, котрий якось дістав рецепт Пелісьє, щоб здобути собі місце в Бальдіні. А якщо він вгадав формулу приблизно, тоді він — геній нюху і вартий професійного інтересу Бальдіні. Не те щоб Бальдіні поставив під сумнів своє рішення продати крамницю. Йшлося навіть не про парфуми Пелісьє. Навіть якщо хлопець дістане йому їх літрами, Бальдіні й уві сні не думав про те, щоб напахчувати ними лайку для графа Верамона. Але… Але не був би він

усе своє життя парфюмером, не компонував би все життя ароматів, якби зараз раптом утратив увесь свій професійний інтерес! Йому цікаво було здобути формулу тих клятих парфумів, навіть більше — дослідити талант цього дивовижного хлопця, який прочитав запах з його чола. Йому хотілося знати, що за всім цим стоїть. Його просто опанувала цікавість.

— Здається, у тебе тонкий нюх, юначе, — промовив Бальдіні після того, як Гренуй перестав мимрити, ступив у глиб майстерні, щоб обережно поставити свічник на робочий стіл, — нюх тонкий, але…

— У мене найкращий нюх у Парижі, метре Бальдіні, — шепелявив Гренуй. — Я знаю всі запахи світу, всі, які тільки є в Парижі, тільки я не знаю деяких назв, та я можу їх вивчити, всі назви, їх не багато, всього кілька тисяч, я їх усі вивчу, я вже ніколи не забуду назви цього бальзаму, стиракс, бальзам має назву стиракс, стираксом його називають…

— Помовч! — крикнув Бальдіні. — Не перебивай, коли я балакаю! Ти зарозумілий і нахабний. Жодна людина не знає тисячі назв різних запахів. Навіть я не знаю тисячі назв, а лише кілька сотень, бо в нашому ремеслі їх не більше кількох сотень, усе інше — не запахи, а сморід!

Гренуй, котрий майже розпрямився фізично під час свого бурхливого пояснення, в якийсь момент навіть замахав руками, виписуючи кола, аби показати, як він знає "усе, усе", після грізної відповіді Бальдіні знову знітився, обернувшись у маленьке чорне жабеня, і причаївся на порозі.

— Я, звісно, — провадив Бальдіні, — давно збагнув, що "Амур та Псіхея" складаються із стираксу, трояндової олії, гвоздики, а також бергамоту, розмаринового екстракту й так далі. Щоб це встановити, потрібен, як то кажуть, тонкий нюх, і цілком можливо, що Бог дав тобі досить тонкий нюх, як і багатьом іншим людям — особливо в твоєму віці. Але парфюмерові, — тут Бальдіні підняв указівний палець і випнув

груди, — парфюмерові треба мати не тільки тонкий нюх. Йому потрібен випробуваний роками, непідкупно працюючий орган нюху, який може найскладніші запахи розкладати на окремі компоненти, визначати їхню кількість, так само як і створювати нові, невідомі ароматичні суміші. Такий ніс, — і він постукав пальцем по своєму, — так просто не дається! Такий ніс здобувають терпінням та старанням, юначе. Чи, може, ти зміг би отак зразу назвати точну формулу "Амура та Псіхеї"? Ну, зміг би?

Гренуй не відповідав.

— Чи зміг би ти мені її назвати хоч приблизно? — сказав Бальдіні, злегка нахиляючись уперед, аби краще розгледіти жабеня в дверях. — Ну? Кажи, найкращий носе Парижа!

Та Гренуй мовчав.

— Ось бачиш! — сказав Бальдіні і задоволено, і розчаровано водночас. — Ти не знаєш. Звичайно, не знаєш. Звідки тобі знати? Ти із тих, хто, коли їсть, може визначити, чи суп із купирем, чи з петрушкою. Це вже щось. Але ти далеко не кухар. У кожному мистецтві, як і в кожному ремеслі — зарубай це собі на носі, перш ніж піти! — талант сам по собі майже нічого не вартий, все визначається досвідом, здобутим скромною наполегливістю та старанням.

Він уже взяв свічник зі стола, коли від дверей прошелестів Гренуїв придушений голос:

— Я не знаю, що таке формула, метре, цього я не знаю, зате знаю все інше!

— Формула — це альфа й омега кожних парфумів, — суворо відповів Бальдіні, бо хотів нарешті покласти край розмові. — Це точна вказівка, в якому співвідношенні слід змішувати окремі інгредієнти, щоб отримати

бажаний аромат; це і є формула. Вона є рецепт — якщо це слово тобі зрозуміліше.

— Формула, формула, — прохрипів Гренуй і наче аж побільшав у дверях. — Мені не потрібна формула. А рецепт я маю в носі. Змішати їх для вас, метре, змішати?

— Як це? — вигукнув Бальдіні занадто голосно і підніс свічку гномові до обличчя. — Як це — змішати?

Гренуй вперше не сахнувся.

— Але ж вони всі тут, потрібні запахи, всі тут, у цьому приміщенні, — сказав він, вказуючи знову в темряву. — Трояндова олія там! А там апельсиновий цвіт! Гвоздика отам! А розмарин там!..

— Звичайно, вони там! — крикнув Бальдіні. — Всі вони там! Але ж я пояснюю тобі, дурневі, що толку від цього мало, коли не знаєш формули!

— …Жасмин отам! Винний спирт!.. Отам бергамот! Отам стиракс! — хрипів Гренуй далі, вказуючи з кожною назвою на те чи інше місце в приміщенні, де було так темно, що можна було тільки здогадуватися, де яка полиця з бутлями.

— А, то ти й потемки бачиш? — вів далі Бальдіні. — У тебе не тільки найтонший нюх, а й найгостріший зір у Парижі, чи не так? Якщо в тебе ще й гарний слух, то відкрий вуха і я скажу тобі: ти малий брехун. Очевидно, ти поцупив щось у Пелісьє, щось підгледів, так? І ти гадаєш, що можеш обдурити мене?

Гренуй стояв тепер у дверях зовсім розпрямившись, так би мовити, на повний зріст, злегка розставивши ноги і розвівши руки, тож нагадував чорного павука, який вчепився за поріг і одвірки.

— Дайте мені десять хвилин, — сказав він скоромовкою, — і я виготовлю вам парфуми "Амур та Псіхея". Тут же, на місці. Метре, дайте мені п'ять хвилин!

— Ти гадаєш, я дозволю тобі хлюпатися в моїй майстерні? З есенціями, які коштують ціле багатство? Дозволю — тобі?

— Так, — сказав Гренуй.

— Ти ба! — скрикнув Бальдіні, виштовхуючи при тому все повітря, яке мав у грудях. Потім, глибоко вдихнувши, він довго роздивлявся подібного до павука Гренуя й розмірковував. Власне, хіба не однаково, думав він, адже завтра всьому кінець. Я, звичайно, знаю, що він не може зробити того, що обіцяє, немає у нього таких можливостей. Цього не зміг би і сам великий Франжіпані. Але чому мені на власні очі не переконатися в тому, що я знаю? Може статися, що одного дня в Мессіні мені спаде на думку — старих людей часом переслідують божевільні ідеї, — що я не розпізнав генія нюху, вундеркінда, істоту, щедро обдаровану милістю Божою... Це цілком виключено. Виходячи з того, що підказує мені розум, це виключено. Але ж існують дива, поза всяким сумнівом, існують. І коли я помиратиму в Мессіні, на смертному одрі мені спаде на думку: того вечора в Парижі тобі явилось диво, а ти заплющив очі!.. Тобі буде не дуже приємно, Бальдіні! Нехай розхлюпає цей дурник кілька крапель трояндової олії та мускусної тинктури, ти б і сам їх розхлюпав, якби парфуми Пелісьє ще по-справжньому цікавили тебе. Та й що тих кілька крапель — звісно, дорогих, дуже дорогих! — порівняно із надійними знаннями та спокійною старістю!

— Слухай-но! — сказав він суворим тоном. — Слухай! Я... до речі, як тебе звати?

— Гренуй, — відповів Гренуй. — Жан-Батіст Гренуй.

— Ага, — сказав Бальдіні. — Отже, слухай, Жане-Батісте Гренуй! Я передумав. Ти матимеш нагоду продемонструвати свої здібності. А разом з тим і нагоду стати скромнішим — після очевидної поразки, оскільки скромність — і це можна вибачити — в твоєму віці ще не розвинута, але це обов'язкова передумова для твого подальшого життя як члена цеху і стану, як сім'янина, підданого, як людини і як доброго християнина. Я готовий дати тобі цей урок власним коштом, бо з певних причин я сьогодні щедрий, і хто зна, можливо, колись згадка про цей день розвеселить мене. Тільки не думай, що ти зумієш перехитрити мене. Ніс у Джузеппе Бальдіні старий, але нюх гострий, достатньо гострий, щоб одразу помітити бодай найменшу різницю між твоєю мікстурою та оцим продуктом. — І, витягши з кишені напахчену "Амуром та Псіхеєю" хустинку, він помахав нею перед Гренуєвим носом. — Підійди ближче, найкращий носе Парижа! Підійди сюди, до стола, й покажи, що ти можеш! Тільки гляди, нічого мені тут не перекинь і не розбий! Нічого не чіпай! Спершу я запалю більше світла. Ми зробимо ілюмінацію на честь цього маленького експерименту, чи не так?

Із цими словами він узяв ще два свічники, що стояли скраю великого дубового стола, і запалив їх. Тоді поставив усі три свічки поряд, відсунув шкіру вбік, звільняючи середину столу. Потому спокійними, але швидкими рухами з невеликої етажерки попереносив необхідне для досліду начиння: велику черевату пляшку для змішування, скляну лійку, піпетку, маленьку й велику мензурки. Все це він по порядку розклав на дубовій стільниці.

Гренуй тим часом відірвався від дверної рами. Вже під час помпезної промови Бальдіні з нього спали заціпеніння, настороженість, пригніченість. Він чув тільки згоду, тільки "так", і радів, мов дитина, котра добилася якоїсь поступки і котрій байдуже до умов та моральних застережень, із тим пов'язаних. Поза його стала невимушеною, він уперше був схожий більше на людину, аніж на тварину, і вже не звертав уваги на кінець тиради Бальдіні, знаючи, що переміг цього чоловіка, коли той поступився йому.

Поки Бальдіні порався зі свічниками на столі, Гренуй пірнув у темряву майстерні, де збоку стояли стелажі з коштовними есенціями, оліями, тинктурами, і, довірившись своєму надійному нюхові, хапав з полиць необхідні флакони. Їх було дев'ять: есенція апельсинового цвіту, олія солодкого лимона, гвоздична та трояндова олії, екстракти жасмину, бергамоту та розмарину, мускусна тинктура і стираксовий бальзам. Усім цим він швиденько заставив край стола. Останнім він притяг балон з високопроцентним винним спиртом. Тоді став за спиною Бальдіні (той і досі обачливо й педантично розставляв своє начиння — одну склянку посував трохи далі, другу присував ближче, поки все стало на свої звичні місця, якнайкраще освітлені) і чекав, тремтячи від нетерпіння, коли вже старий поступиться своїм місцем.

— Так! — сказав нарешті Бальдіні, відступаючи вбік. — Тут розставлено все необхідне для твого, так би мовити, експерименту. Нічого мені тут не розбий і нічого не розхлюпай! Запам'ятай: ці розчини, з якими ти п'ять хвилин зможеш поморочитися, такі коштовні і такі рідкісні, що навряд чи ти ще коли-небудь триматимеш їх в руках у такій сконцентрованій формі!..

— Скільки вам зробити, метре? — запитав Гренуй.

— Чого — скільки? — здивувався Бальдіні, який ще не закінчив своєї промови.

— Скільки цих парфумів? — прохрипів Гренуй, — скільки їх вам треба? Наповнити до краю оту товсту флягу? — І він кивнув на флягу для змішування, до якої входило добрих три літри.

— Ні! Не треба! — жахнувся Бальдіні, і страх його був і глибоко вкорінений, і стихійний водночас, страх перед марнотратством, страх за своє майно. Але, наче застидавшись цього викривального крику, він одразу ж пробурчав: — І не перебивай мене! — Тоді трохи заспокоївся і продовжив уже з іронією в голосі: — Для чого нам три літри парфумів,

яких ми обидва не цінуємо? Досить і половини мензурки, та позаяк важко змішати такі маленькі дози, я дозволю тобі наповнити змішувач на третину.

— Гаразд! — погодився Гренуй. — Я заповню цю флягу на третину "Амуром та Псіхеєю". Тільки, метре Бальдіні, я робитиму це по-своєму. Я не знаю правил мистецтва, я цього не навчений, тож зроблю по-своєму.

— Будь ласка! — сказав Бальдіні, котрий знав, що в цьому ремеслі не буває "по-моєму" чи "по-твоєму", а є тільки один-єдиний правильний спосіб: знаючи формулу і задану кількість парфумів, необхідно зробити обчислення і з різних есенцій виготовити якнайточніше визначену кількість концентрату, який, у свою чергу, слід розвести спиртом, знову ж таки в точному співвідношенні: один до десяти — один до двадцяти, аж до повноцінних парфумів. Іншого способу, він це знав, не було. І тому те, що він побачив і за чим спостерігав спершу глузливо, з недовірою, тоді збентежено і, нарешті, з безпорадним подивом, видалося йому справжнісіньким дивом. І сцена ця так укарбувалася в його пам'ять, що він не забував її до кінця днів своїх.

15

Малюк Гренуй відкоркував спочатку балон із винним спиртом. Йому було не просто підняти важку посудину. А піднімати її довелося майже до рівня голови, бо так високо стояв змішувач зі скляною лійкою, куди без допомоги мензурки він улив спирт прямо з балона. Бальдіні аж затрусило від такої безпорадності: мало того, що цей парубійко перевернув з ніг на голову загальноприйнятий парфюмерний порядок, почавши з розчинника і не маючи при цьому концентрату, який підлягає розчиненню, — у нього і фізичних сил для цього не було! Він тремтів від напруження, і Бальдіні помирав від страху, що тяжкий балон от-от бабахнеться и розтрощить усе, що було на столі. Свічки, думав він, ради Бога, тільки б не перекинув свічки! Зараз вибухне, він спалить мені ввесь будинок!.. І він уже хотів був кинутися до стола, щоб вихопити в божевільного балон, але тут Гренуй сам опустив його, обережно

поставив на підлогу і знову закоркував. У змішувачі колихалася легка прозора рідина — не пролилося жодної краплі. Якусь мить Гренуй переводив дух з таким задоволеним обличчям, ніби найтяжча робота лишилася позаду. І справді, далі все відбувалося так швидко, що Бальдіні ледве встигав слідкувати очима за послідовністю операцій, не кажучи вже про те, щоб зрозуміти процес.

Здавалося, Гренуй навмання хапав флакон з тією чи іншою ароматичною есенцією, висмикував скляну затичку, підносив на секунду флакон до носа, потім вливав трішки з одного, капав з іншого, додавав із третього в лійку і так далі. До піпетки, пробірки, мензурки, ложечки й палички для помішування — начиння, без якого не обходиться жоден парфюмер, — Гренуй не доторкнувся ні разу. Складалося враження, що він просто грається, бовтається і хлюпається, мов дитина, яка варить із води, трави та багнюки щось неймовірно бридке, стверджуючи, що то суп. Справді як дитина, думав Бальдіні, він і вигляд має дитини, незважаючи на вузлуваті руки, на його порубцьоване обличчя та гулястий ніс старого чоловіка. Спочатку він видався мені старшим, ніж насправді, а тепер видається молодшим; він ніби двоїться чи троїться, як оті недоступні, незбагненні, вперті примітивні людці, котрі нібито невинно думають тільки про себе, хочуть усе на світі деспотично підпорядкувати собі і котрі цілком можуть зробити це, якщо не приборкати їхню манію величності, не застосувати до них суворих виховних заходів і не привчити до дисциплінованого існування повноцінних людей. Отакий маленький фанатик сидів у цьому юнакові; з палючими очима він стояв за столом, забувши про все довкола, і, мабуть, уже не усвідомлював, що в майстерні є щось інше, окрім нього і цих флаконів, які він з моторною незграбністю підносив до лійки, аби змішати свою безглузду бурду, а потім категорично запевняти — та ще й вірити в це — що він виготував вишукані парфуми "Амур та Псіхея". Бальдіні аж здригався, спостерігаючи за людиною, яка так жахливо, так жахливо самовпевнено метушилася в мерехтливому світлі. Таких, як цей, подумав він, і на якусь мить йому знову стало сумно й гидко на душі, як і раніше, надвечір, коли він дивився на місто, ще підсвічене червоним призахідним сонцем, — таких раніше не було; це зовсім новий

екземпляр людської породи, який міг з'явитися лише в такі безладні, здеградовані часи... Але слід його провчити, цього зарозумілого хлопчиська! Він його добре прочистить в кінці цієї сміховинної вистави, нехай забирається звідси це скарлючене ніщо. Покидьок! Нині взагалі ні з ким не варто зв'язуватися, бо все кишить жалюгідними покидьками!

Бальдіні був такий зайнятий своїм обуренням і огидою до здеградованих часів, що не одразу збагнув, чому Гренуй раптом позатикав усі флакони, витягнув лійку зі змішувача, а сам бутель узяв рукою за шийку, прикривши лівою долонею руки, і сильно струснув. Лише коли пляшка кілька разів замаячила в повітрі, а її коштовний вміст ринув із дна в шийку й назад, у Бальдіні з грудей вихопився крик, сповнений обурення і жаху.

— Стій! — заверещав він. — Досить уже! Припини! Баста! Негайно постав бутель на стіл і нічого більше не чіпай, зрозумів? Нічого! Мабуть, я з глузду з'їхав, коли взагалі погодився слухати твоє дурне белькотіння. Манера, з якою ти поводишся з речами, твоя грубість, твоя примітивна нетямущість показують мені, що ти халтурник, варвар і халтурник, а до того ще й хитрий, нахабний шмаркач. Ти не годен навіть змішати лимонад, тобі не можна довірити продавати просту лакрицеву воду, а ти лізеш у парфюмери! Будь задоволений, радій і дякуй, якщо твій майстер дозволяє тобі хлюпатися в дубильному розчині! І ніколи не смій більше — ти чуєш мене? — ніколи не смій переступати поріг парфюмера!

Так говорив Бальдіні. І поки він говорив, аромат "Амура та Псіхеї" виповнив увесь простір довкола. Переконливість ароматів сильніша за слова, бачення, почуття і волю. Від аромату неможливо захиститися, він проникає в нас, як повітря проникає в легені, він виповнює нас, виповнює цілком, проти нього нема порятунку.

Гренуй поставив бутель, зняв з шийки мокру від парфумів руку і витер її об поділ куртки. Один, два кроки назад, незграбний уклін усім тілом під градом повчань Бальдіні достатньо сколихнули повітря, щоб

поширити новостворений аромат. Більше не треба було нічого. Бальдіні все ще шаленів, нарікав і лаявся, та з кожним подихом його показний гнів знаходив дедалі менше поживи в глибині його душі. Він здогадувався, що зазнав поразки, тож фінал його промови обернувся на пустопорожній пафос. І коли він замовк, йому вже не потрібне було Гренуєве зауваження: "Готово". Він і так це знав.

Та, незважаючи на те, що з усіх боків його огортав концентрований запах "Амура та Псіхеї", він підійшов до старого дубового стола, щоб узяти пробу. Дістав з лівої кишені сюртука свіжу білосніжну мереживну хустинку, розгорнув її і змочив кількома краплями, які висмоктав довгою піпеткою із змішувача. Помахавши хустинкою, аби провітрити її, завченим делікатним рухом проніс її у себе під носом, втягуючи аромат. Видихнувши його потім ривками, він сів на табуретку. Його обличчя, ще хвилину тому червоне від гніву, ураз пополотніло.

— Неймовірно, — пробурмотів він тихенько. — Їй-Богу, неймовірно. — Знову й знову він притискав хустинку до носа, і принюхувався, і хитав головою, і бурмотів: "Неймовірно". Це були "Амур та Псіхея", без найменшого сумніву, "Амур та Псіхея", ненависно геніальна суміш ароматів, так точно скопійована, що сам Пелісьє не зміг би відрізнити її від свого продукту. Неймовірно…

Маленький і блідий, сидів великий Бальдіні на табуретці, і був смішний зі своєю хустинкою в руці, яку він раз по раз притискав до носа, мов шмаркате дівча. Йому геть відібрало мову. Він навіть не міг більше вимовити: "Неймовірно!" — а тільки тихо кивав головою, не зводячи очей зі змішувача, і монотонно белькотав: "Гм, гм, гм… гм, гм, гм… гм, гм, гм". Трохи згодом наблизився Гренуй і беззвучно, мов тінь, став біля столу.

— Це негарні парфуми, — сказав він, — вони дуже погано скомпоновані, ці парфуми.

— Гм, гм, гм, — сказав Бальдіні, а Гренуй провадив далі:

— Якщо ви дозволите, метре, я зроблю їх кращими. Дайте мені одну хвилину, і я вам зроблю з них пристойні парфуми!

— Гм, гм, гм, — сказав Бальдіні й кивнув. Не тому, що він погодився, а тому, що перебував у такому безпомічно апатичному стані, коли всім і кожному відповів би "гм, гм, гм". Він і досі кивав головою і гмукав, і навіть не зробив спроби втрутитися, коли Гренуй удруге заходився змішувати, удруге долив з балона винного спирту у змішувач — у ті парфуми, що вже були у ньому, удруге, ніби навмання, виливав у лійку якісь ароматичні суміші. Тільки під кінець процедури — цього разу Гренуй не трусив бутель, а тільки обережно похитав його, наче склянкою з коньяком, можливо, з огляду на вразливість Бальдіні, а може, тому, що цього разу суміш здавалася йому коштовнішою, — отже, тільки тепер, коли готова рідина уже колихалася в пляшці, Бальдіні отямився й підвівся з табуретки, все ще притискаючи хустинку до носа, ніби хотів захистити від нового нападу свою душу.

— Готово, метре, — сказав Гренуй. — Зараз це справді цілком пристойний запах.

— Гаразд, гаразд, — відповів Бальдіні, махнувши вільною рукою. Ви не хочете взяти пробу? — белькотав далі Гренуй. — Невже не хочете.

— Пізніше, зараз мені не до проби… у мене в голові зовсім інше. Ходімо звідси!

І, взявши один із свічників, він попрямував до дверей, що вели в крамницю. Гренуй подався слідом. Вузьким коридором вони пройшли до чорного ходу. Потягнувши засув, Бальдіні відчинив двері. Тоді відступив убік, щоб випустити хлопця.

— То як, метре, можна мені у вас працювати? — запитав Гренуй, уже стоячи на порозі, знову згорблений, знову насторожений.

— Не знаю, — відповів Бальдіні, — я подумаю. Іди вже!

І тоді Гренуй раптово зник, темрява проковтнула його. Бальдіні стояв, незрушно дивлячись у ніч. У правій руці він тримав свічника, у лівій — хустинку, так наче з носа в нього текла кров, і йому було страшно. Він швиденько зачинив двері на засув. Тоді, відірвавши хустинку від обличчя й сховавши її в кишені, він повернувся до майстерні.

Аромат був такий божественний, що на очах у Бальдіні виступили сльози. Йому не треба було знімати ніякої проби, він лише стояв за столом і дихав. Парфуми були чудові. У порівнянні з "Амуром та Псіхеєю" вони були як симфонія в порівнянні з цигиканням самотньої скрипки. Чи навіть ще кращі. Бальдіні заплющив очі, і в ньому прокинулись найпрекрасніші спогади. Ось він, ще зовсім молодий, прогулюється вечірніми садами Неаполя; а ось він лежить в обіймах чорнокудрої жінки, побачив на підвіконні силует букета троянд, розколисаних нічним вітром; він почув спів самотнього птаха і музику, що долинала із портового шинку; почув біля самісінького вуха шепіт: "Я кохаю тебе", і від блаженства у нього наїжачувалося волосся. Зараз! У цю мить! Він розплющив очі й застогнав від задоволення. Ці парфуми не були парфумами, які були відомі досі. Це був не аромат, що покращує ваш запах, не притирання, не предмет туалету. Це була нова, своєрідна річ, котра сама по собі могла створити цілий світ, чарівний, багатий світ, де одразу забуваєш про все бридке довкола і почуваєш себе таким багатим, таким щасливим, таким вільним, таким добрим...

Наїжачене волосся на руках Бальдіні вляглося, і його огорнув приємний душевний спокій. Він узяв шкіру, козячу шкіру, що лежала на столі, і взяв ніж, і почав кроїти. Потім поклав шматки у скляну ванночку й залив їх новими парфумами. Ванночку він прикрив скляною пластиною, рештки парфумів розлив у дві пляшечки, наклеїв на них

етикетки, на яких написав назву — "Неаполітанська ніч". Тоді погасив світло і вийшов з кімнати.

Нагорі, за вечерею, він нічого не сказав дружині. Насамперед він нічого не сказав дружині про святе рішення, яке прийняв удень. А його дружина також нічого не сказала, бо помітила, що він повеселішав, і була цим дуже задоволена. Не пішов він і в Нотр-Дам дякувати Богові за силу свого характеру. А ще — цього дня він уперше забув помолитися перед сном.

16

Наступного ранку він побіг прямо до Грімаля. Спершу заплатив йому за козячу шкіру, причому заплатив сповна й анітрохи не торгуючись. А потім він запросив Грімаля на пляшку білого вина до "Срібної вежі" й викупив у нього учня Гренуя. Певна річ, він не признався, чому й для чого йому знадобився саме Гренуй. Він наплів щось про велике замовлення на ароматизовану шкіру, для виконання якого, буцімто, йому потрібен ненавчений підсобний робітник. Потрібен, мовляв, скромний хлопець, щоб виконувати найпростіші доручення, розрізати шкіру й таке інше. Він замовив іще пляшку вина і запропонував Грімалеві двадцять ліврів, як відшкодування за незручності, спричинені відсутністю Гренуя. Двадцять ліврів — то надзвичайно велика сума, і Грімаль одразу погодився. Вони повернулися в чинбарню, де, як не дивно, Гренуй уже чекав зі своїм вузликом. Бальдіні заплатив двадцять ліврів і забрав хлопця, переконаний, що уклав найкращу угоду свого життя.

Грімаль, зі свого боку теж переконаний, що уклав найкращу угоду свого життя, повернувся до "Срібної вежі", випив там ще дві пляшки вина, потім близько полудня перейшов на другий берег до "Золотого лева" і так нализався, що, коли пізно ввечері хотів іще раз зазирнути до "Срібної вежі", переплутав вулиці Жоффруа л'Анньє і Нонендьєр, тож замість потрапити, як він сподівався, на міст Марі, опинився на набережній В'язів, звідки шубовснув у воду, немов у м'яку постіль.

Смерть настала умить. Але минув якийсь час, перше ніж річка витягла його з мілкого берега, повз пришвартовані вантажні човни, на потужнішу течію, і тільки рано-вранці чинбар Грімаль, чи, точніше, його мокрий труп, тихо поплив собі річкою вниз на захід.

Коли він пропливав повз міст Міняйл, беззвучно, не наштовхуючись на опори моста, Жан-Батіст Гренуй за двадцять метрів над ним саме лягав спати. У задньому кутку майстерні Бальдіні йому поставили тапчан, на якому він умощувався саме тоді, коли його колишній хазяїн, розпластавшись, плив униз холодною Сеною. Гренуй згорнувся калачиком і зробився маленьким, немов кліщ. Засинаючи, він занурювався дедалі глибше в самого себе і здійснював тріумфальний в'їзд до своєї внутрішньої фортеці, де вже вирувало вимріяне свято перемоги запахів, гігантська оргія з димом ладану і парами мирри на його честь.

17

З придбанням Гренуя торговельний дім Джузеппе Бальдіні почав зазнавати національного, а то й європейського визнання. Передзвін перських дзвіночків не змовкав і чаплі не припиняли бризкати водою у крамниці на мосту Міняйл.

Ще в перший вечір Гренуєві довелося виготовити великий балон "Неаполітанської ночі", із якого наступного дня було продано понад вісімдесят флаконів. Слава про цей запах ширилася з неймовірною швидкістю. У Шеньє боліли очі від невпинного рахування грошей, а спина — від низьких поклонів, які він робив, коли з'являлися високоповажні пани чи бодай слуги високоповажних панів. А одного разу двері розчахнулися, зайшов лакей графа д'Аржансона й загорлав, як можуть горлати тільки лакеї, що йому потрібні п'ять пляшок нових парфумів, і Шеньє тремтів від шанобливого страху ще й чверть години опісля, бо граф д'Аржансон був інтендантом і військовим міністром його величності, навпливовішою людиною Парижа.

Тоді як Шеньє сам-один відбивав у крамниці атаки покупців, Бальдіні замикався в майстерні зі своїм новим учнем. Аби виправдати цю обставину, він вигадав для Шеньє якусь фантастичну теорію про "поділ праці та раціоналізацію". Роками, пояснював він, доводилося йому спостерігати, як Пелісьє та йому подібні особи переманювали його клієнтуру, плямували репутацію фірми. Але тепер його терпіння лопнуло. Тепер він кидає виклик цим нахабним вискочням, він боротиметься їхніми ж методами: щосезону, щомісяця, навіть щотижня, якщо треба, козирятиме новими парфумами — і то якими! Він по-справжньому розкриє золотоносну жилу своєї творчості. А для цього необхідно, щоб він, послуговуючись допомогою цього неосвіченого хлопця, сконцентрував усі свої сили на виготовленні парфумів, тоді як Шеньє повинен присвятити себе виключно торгівлі. Цим сучасним методом вони започаткують новий розділ в історії парфюмерії, подолають конкурентів і незмірно розбагатіють — так, він чітко й свідомо каже "вони", бо має намір виділити певний процент від цього незмірного багатства своєму відданому помічникові.

Ще кілька днів тому Шеньє витлумачив би такі балачки свого майстра, як початок старечого маразму. "Пора йому до богадільні Шаріте, — подумав би він. — Ще трохи, і він остаточно з'їде з глузду".

Але тепер він більше нічого не думав. Йому було ніколи думати — надто вже він був заклопотаний. Роботи було так багато, що вечорами він ледве знаходив сили випорожнити повнісіньку касу і відрахувати собі свою частку. Йому й на думку не спадало засумніватися у праведності їхніх заробітків, адже Бальдіні мало не щодня виходив з майстерні із якимись новими парфумами.

А які це були аромати! Не лише парфуми найвищої проби, але й креми, пудра, мило, лосьйони для волосся, притирання… Все, що мало пахнути, пахло тепер по-новому, по-іншому і чарівніше, аніж будь-коли. І на все, справді на все, навіть на ароматизовані стрічки для волосся, які створив одного дня дивний настрій Бальдіні, публіка накидалася, наче зачарована, і ціни не грали жодної ролі. Все, що виготовляв Бальдіні,

мало успіх. І успіх був таким приголомшливим, що Шеньє сприймав його, мов явище природи, і більше не шукав його причин. А в те, що новий учень, незграбний гном, що, мов собака, мешкав у майстерні, мив склянки та чистив ступки, що ця нікчема може бути причетною якось до розквіту справи, у це Шеньє не повірив би навіть тоді, коли б хтось йому про це сказав.

Звичайно, гном був до всього дуже причетний. Те, що Бальдіні приносив до крамниці і залишав Шеньє для продажу, було лиш малою часткою того, що Гренуй змішував за зачиненими дверима. Бальдіні не встигав нюхати. Часом для нього було справжньою мукою вибрати щось одне із народжених Гренуєм розкошів. Цей малий чаклун міг би забезпечувати рецептами всіх парфюмерів Франції, і не повторюючись, і жодного разу не створивши щось неповноцінне чи навіть посереднє. Власне, рецептами, точніше кажучи, формулами, він якраз не міг би їх забезпечувати, бо спочатку Гренуй компонував ароматичні композиції таким хаотичним і непрофесійним способом, який Бальдіні вже знав, тобто змішуючи інгредієнти нібито абияк, на око. Аби якось цю божевільну роботу якщо не проконтролювати, то бодай осягнути, одного дня Бальдіні наказав Гренуєві користуватися терезами, мензуркою та піпеткою; він-бо повинен зрозуміти, що винний спирт — не ароматична суміш, а розчинник, який слід доливати наприкінці, і працювати треба, Бога ради, повільніше, спокійно й повільно, як належить парфюмерові.

Гренуй виконав наказ. І Бальдіні вперше зміг прослідкувати й задокументувати окремі дії цього чаклуна. Озброєний пером та папером сідав він біля Гренуя, і, раз по раз закликаючи не поспішати, занотовував, скільки грамів цього, скільки пу?чок того, скільки крапель ще якогось інгредієнта мандрувало до змішувача. Таким дивним чином, а саме, заднім числом аналізуючи процес тими засобами, без попереднього застосування яких він, власне, взагалі не мав би відбуватися, Бальдіні нарешті ставав володарем синтетичного рецепта. Як міг Гренуй без такого рецепта змішувати свої ароматичні суміші, залишалося для Бальдіні загадкою чи навіть дивом, але тепер він

принаймні зашифрував це диво, тим самим трохи задовольнив свій розум, що керувався правилами, й захистив від цілковитого краху свій парфюмеристичний світогляд.

Поступово він виманив у Гренуя рецепти всіх ароматів, які той винайшов раніше, а тоді навіть заборонив йому створювати нові, поки він, Бальдіні, не сидітиме поруч з пером та папером, щоб, як Аргус, спостерігати за процесом і крок за кроком документувати його. Свої нотатки — невдовзі назбиралося багато десятків формул — він потім педантично переписував чітким почерком до двох різних записничків, один з яких замикав у своєму вогнетривкому сейфі, а другий завжди носив при собі і навіть спав із ним. Це додавало йому упевненості. Бо тепер би він зміг при бажанні сам повторити Гренуєві дива, які його так глибоко вразили, коли він уперше їх побачив. З допомогою колекції записаних ним формул він сподівався опанувати ненависний творчий хаос, який бурхав із нутра його учня. А та обставина, що він, і досі зачудований, не просто записував, а, спостерігаючи та реєструючи, брав участь у цій творчій справі, заспокоювало Бальдіні, посилювало його віру в себе. А згодом йому вже навіть здавалося, що він зробив чималий внесок у створення найвишуканіших ароматів. І, записавши їх до своїх записничків, а тоді зберігаючи у сейфі та біля серця, він уже взагалі не сумнівався, що вони повністю його власні.

Але і Гренуй мав певний зиск із нав'язаної йому Бальдіні дисциплінарної процедури. Щоправда, сам він міг обходитися й без неї. Йому ніколи не треба було звірятися зі старими формулами, аби через кілька тижнів чи місяців реконструювати якісь парфуми, бо він ніколи не забував запахів. Та завдяки обов'язковому застосуванню мензурок та терезів він вивчив мову парфюмерії, інстинктивно відчуваючи, що знання цієї мови може стати йому в пригоді. За якихось кілька тижнів Гренуй опанував не тільки назви всіх ароматичних речовин, що були у майстерні Бальдіні, а й навчився самостійно записувати формули своїх парфумів і, навпаки, перетворювати чужі формули та інструкції в парфуми та інші духмяні вироби. Більше того! Навчившись виражати свої парфюмерні ідеї грамами та краплями, він не робив більше

проміжних проб. Коли Бальдіні доручав йому скомпонувати новий запах, чи то для ароматизації носових хустинок, чи для косметики, Гренуй не хапався більше за флакони та порошки, а просто сідав за стіл й одразу записував формулу. Створенням формули він подовжив шлях від своєї внутрішньої уяви про запах до вже готового продукту. Для нього це був кружний шлях. Зате з загальноприйнятої очки зору, тобто з точки зору Бальдіні, це був прогрес. Гренуєві дива лишалися дивами. Але рецептура, якою він їх тепер забезпечив, не лишала місця для страху, і це мало свої переваги. Що краще Гренуй опановував професійні прийоми та методи, що природніше послуговувався загальноприйнятою мовою парфюмерії, то менше боявся і запідозрював його у чомусь хазяїн. Невдовзі Бальдіні почав вважати його людиною хоч і з надзвичайним нюхом, а проте зовсім не другим Франжіпані, і аж ніяк не лиховісним чаклуном, а Гренуя це цілком влаштовувало. Ремісничі правила допомагали гарно маскуватися. Він присипляв пильність Бальдіні бездоганним зважуванням та змішуванням компонентів, зволожуванням білосніжної хустинки для проб. Він умів уже струшувати її так витончено, так елегантно проносити повз носа, майже як сам хазяїн. Часом, через певні проміжки часу, він навмисне робив помилки, яких Бальдіні не міг не помітити: забував щось профільтрувати, неправильно наставляв терези, записував у формулу занадто високий процент амбри, даючи майстрові нагоду ту чи іншу помилку виправити. Так йому вдалося створити для Бальдіні ілюзію, нібито все, зрештою, йде праведним шляхом. Він же не хотів налякати старого. Він справді хотів у нього повчитися. Не виготовленню парфумів, не композиції запахів, звичайно, не цьому! В цій галузі не було жодної людини на світі, у якої він міг би чогось навчитися, та й інгредієнтів, що були в крамниці Бальдіні, аж ніяк не вистачило б для реалізації його уявлення про справді визначні парфуми. Запахи, які він міг виготовити у Бальдіні, були дитячою забавкою у порівнянні з тими, які він носив у собі і які мав намір у майбутньому реалізувати. Але для цього, він це добре знав, необхідні були дві умови: по-перше, якась подоба буржуазного існування, бодай становище підмайстра, під прикриттям якого він міг би повністю віддатися своїм пристрастям і без перешкод іти до власної мети. По-друге, знання тих прийомів ремесла, за якими виготовлялися,

відокремлювалися, концентрувалися, консервувалися ароматичні речовини і таким чином ставали придатними для якогось вищого застосування. Бо Гренуй, хоча й мав найкращий ніс у світі, і аналітичний, і таємничий водночас, він ще вмів фізично здобувати запахи.

18

Отже, він охоче підкорявся інструкціям, оволодіваючи мистецтвом варіння мила із свинячого сала, шиття рукавичок із замші, виготовлення пудри із пшеничної муки, мигдалевих висівок та стертого на порошок кореня фіалки. Він скачував духмяні свічки із деревного вугілля, селітри та тирси сандалового дерева. Пресував східні пастилки із мирри, бензойної смоли та бурштинового порошку. Місив ладан, шеллак, ветиверію та корицю для курильних кульок. Просіював та розтирав шпателем "царську пудру" із трояндових пелюсток, цвіту лаванди та кори каскари. Змішував грим, білий та блакитний, формував малинового кольору помаду для губ. Розводив водою делікатні порошки для нігтів та крейду для зубів, що мала присмак м'яти. Готував рідину для завивання перук, краплі для видалення бородавок та мозолів, вибілювальні креми для шкіри, екстракт беладонни для очей, мазь із шпанських мушок для чоловіків та гігієнічний оцет для жінок... Гренуй навчався виготовленню всіляких лосьйончиків та порошечків, туалетних та косметичних засобів, а також сумішей чаю та приправ, лікерів, маринадів і таке інше, одне слово, всьому, чого Бальдіні зі своїм величезним досвідом міг його навчити, навчався хоч і без особливого ентузіазму, але не ремствуючи і досить успішно.

Зате він якнайуважніше слухав і ретельно все виконував, коли Бальдіні інструктував його щодо виготовлення тинктур, екстрактів та есенцій. Міг невтомно чавити гвинтовим пресом гіркий мигдаль, чи товкти мускусні зернята, чи сікти амброві сірі грудочки, чи перетирати коріння фіалки, щоб настояти його потім у найякіснішому спирті. Він навчився користуватися фільтрувальною лійкою, з допомогою якої відділяють чисту олію цедри лимона від каламутних осадів. Навчився сушити трави та квіти на сітці, у теплому затінку, консервувати

шурхотливе листя в обліплених воском горнятках та скриньках. Він опанував мистецтво виварювати помади, виготовляти настої, фільтрувати, концентрувати, освітлювати та ректифікувати.

Щоправда, майстерня Бальдіні не була розрахована на широке виробництво квіткової та трав'яної олії. Та й у всьому Парижі навряд чи знайшлася б достатня кількість свіжих рослин. Проте час від часу, коли на ринку можна було дешево придбати свіжий розмарин, шалфей, м'яту чи анісове насіння, або коли поступали великі партії ірису, кореня валеріани, кмину, мускатного горіха чи сухого цвіту гвоздики, у Бальдіні прокидався азарт алхіміка, і він витягав свій великий мідний перегінний куб з насадженим на нього конденсатором, який він називав "головою мавра" і з допомогою якого ще сорок років тому дистилював лаванду на південних схилах Лігурії та на верхів'ях Люберону. І поки Гренуй подрібнював сировину, Бальдіні метушився біля вимуруваної плити, на якій вже стояв мідний казан, добряче наповнений водою, бо швидкість переробки була альфою й омегою цієї справи. Вкинувши у воду рослини, він щільно насаджував на патрубок подвійні покришки — "голову мавра", — після чого приєднував дві гумові рурки для притоку і відтоку води. За його словами, ця витончена водоохолоджувальна конструкція була змонтована ним не дуже давно, оскільки раніше, коли працювали ще в полі, все охолоджувалося звичайно з допомогою вітру. Потім він роздував вогонь.

Поступово у кубі закипало. І через кілька хвилин, спершу ніби неохоче, по краплі, потім тоненькою цівкою, дистилят витікав із третьої руки у підставлену Бальдіні флорентійську флягу. Спочатку він мав досить непринадний вигляд — як рідкий, каламутний суп. Але згодом, коли наповнену пляшку уже замінили іншою, відставивши її вбік, відвар розділявся на дві різні рідини: внизу відстоювалась квіткова чи трав'яна вода, а зверху плавав товстий шар олії. Тепер лишалось тільки обережно, через нижню шийку флорентійської фляги злити воду з ніжним запахом цвіту, щоб на дні залишалася чиста олія, есенція, запахуща суть рослини.

Гренуй був зачарований цим процесом. Якщо щось у житті й викликало у нього захоплення — звичайно, ззовні не помітне, приховане, що горіло холодним полум'ям, — то це був саме такий спосіб з допомогою вогню, води і пари та хитромудрої апаратури виривати у речей їхню духмяну душу. Ця духмяна душа, ефірна олія, була тим найкращим і єдиним, що його в речах цікавило. Нікчемні залишки: квіти, листя, шкуринки, плоди, барви, краса, свіжість та інший непотріб його не обходили. Це була лише оболонка, баласт. Це викидалося.

Час від часу, коли дистилят ставав водянисто-прозорим, вони знімали перегінний апарат з вогню і, відкривши його, витрушували розварений мотлох. Він був безформний і безбарвний, наче вимочена солома, наче вибілені кістки маленьких птахів, наче переварені овочі, розлізлий і бридкий на вигляд сльотавий, усе в ньому втрачало свій первісний вигляд, ставало трупно-мерзенне, та ще й зовсім позбавлене власного запаху. Вони викидали цей мотлох через вікно в річку, потім закладали свіжі рослини і, добавивши води, знову ставили апарат на вогонь. І знову в перегонному кубі починало кипіти, і знову стікав руркою у флорентійську флягу живлючий сік рослин. Це тривало цілу ніч. Бальдіні підкладав дров, Гренуй стежив очима за флягою, аж поки надходив час поміняти її.

Вони сиділи на табуретках біля вогню, у полоні незграбного агрегата, обидва зачаровані хоча й з різних причин. Бальдіні насолоджувався палахкотінням вогню і червоними відблисками полум'я на міді, йому подобалося потріскування дров і булькання перегонного апарата, адже все було так, як колись. Це навіювало спогади та мрії. Він приносив з крамниці пляшку вина, бо жара викликала у ньому спрагу, а пити вино — це також було як колись. І він почав розповідати історії, яким не було кінця-краю, про те, що було колись. Про іспанську війну за спадщину, в якій йому довелося боротися з австрійцями; про камізарів, з якими він наганяв страх на Севенни, про дочку одного гугенота в Естерлі, яка геть підкорилася його волі, сп'янівши від запаху лаванди; про лісову пожежу, яку він тоді мало не роздмухав і яка могла б охопити весь Прованс, бо на той час саме дув пронизливий містраль; розповідав

він і про дистилювання, знову і знову про те, як просиджував ночі за цією справою десь на луках, при світлі місяця, за пляшкою вина і під звуки цикад, про лавандову олію, яку він тоді отримував, таку чисту й насичену, що її прирівнювали до срібла; про своє навчання в Генуї, про свої мандрівні роки і про місто Грас, де є стільки парфюмерів, скільки в інших місцях шевців, і серед них є такі багаті, що живуть, мов князі, у розкішних будинках з тінистими садами й терасами і їдять у кімнатах, обшитих дерев'яними панелями, їдять з порцелянових тарілок золотими виделками та ножами і таке інше…

Ось такі історії розповідав старий Бальдіні, попиваючи вино, і від вина, вогню та від захоплення власними пригодами його щоки починали палати. Але Гренуй, сидячи здебільшого в затінку, зовсім його не слухав. Гренуя не цікавили ніякі старі історії, його цікавило лише те, що відбувалося у нього на очах. Він не зводив погляду з рурки, із якої тоненькою цівкою збігав дистилят. І, дивлячись на нього, він уявляв себе ось таким перегінним апаратом, де все кипить і клекоче і з якого так само витікає дистилят, тільки ще кращий, новіший, незвичніший, дистилят тих вишуканих рослин, які він сам вивів у своїй уяві, які там квітували тільки для нього, але які могли б своїм дивовижним ароматом перетворити увесь світ у духмяний райський сад, де він міг би, — принаймні його нюх, — почуватися біль-менш пристойно. Стати великим перегінним кубом, який увесь світ затопить дистилятом його власного виробу, — це була заповітна мрія Гренуя.

У той час, коли Бальдіні, розпалений вином, розповідав дедалі неймовірніші історії про те, як було колись, заплутуючись у власних ілюзіях, Гренуй скоро заборонив собі непогамовні фантазії. Передовсім він викинув з голови образ великого перегінного апарата, а натомість почав розмірковувати, як застосувати щойно набуті знання для досягнення найближчої мети.

Минуло небагато часу, і він став фахівцем у галузі дистилювання. Він зрозумів — і його ніс допоміг йому в цьому більше, аніж правила Бальдіні, — що жар вогню має вирішальний вплив на якість дистиляту. Кожна рослина, кожна квітка, кожне дерево і кожен олійний плід вимагали особливої процедури. Часом треба було гнати на всіх парах, часом кип'ятити досить помірно, а деякі квіти віддавали свою духмяну суть, тільки коли потіли на найменшому полум'ї.

Не менш важливим був і сам процес приготування. М'яту й лаванду можна обробляти цілими оберемками, інше слід було ретельно перебрати, розчухрати, посікти, потерти, потовкти чи навіть піддати бродінню, перш ніж покласти до мідного казана. Але дещо взагалі не можна було продистилювати, за чим Гренуй дуже жалкував.

Бальдіні, помітивши, як упевнено Гренуй поводиться з апаратурою, віддав перегінний апарат у його повне розпорядження, і Гренуй скористався як слід наданою йому свободою. Якщо днями він змішував запахи парфумів, а також виготовляв інші ароматичні продукти, то ночами займався виключно таємничим мистецтвом дистилювання. У нього був намір створити зовсім нові духмяні речовини, аби з їх допомогою виготовити бодай деякі з тих ароматів, які він носив у своїй уяві. Спочатку він робив невеликі успіхи. Йому вдалося видобути олію із цвіту кропиви та хрінниці посівної, виготовити туалетну воду зі свіжонадертої кори бузини та тисових гілок. Дистиляти, аромат яких майже не нагадував вихідних речовин, були все-таки придатні для подальшого застосування. Втім, траплялися речовини, для яких цей спосіб зовсім не годився. Гренуй спробував, наприклад, дистилювати запах скла, глинясто-прохолодний запах гладенького скла, який звичайні люди зовсім не відчувають. Назбиравши віконного скла та пляшок, він обробляв його — великі шматки, скалки, порошок — без анінайменшого успіху. Він дистилював латунь, порцеляну й шкіру, зерно і жорству. Дистилював просто землю. Кров, і дерево, і свіжу рибу. Своє власне волосся. Зрештою, він дистилював навіть воду, воду із Сени, бо йому здавалося, що своєрідний запах річки варто зберегти. Він гадав, що з допомогою перегінного апарата зможе вирвати у цих речовин їхній

характерний аромат, як добував його з кмину, лаванди та чебрецю. Він-бо не знав, що перегонка — не що інше, як спосіб поділу змішаних субстанцій на леткі і менш леткі складові, і що вона лише тоді корисна для парфюмерії, коли може відокремити летку ефірну олію деяких рослин від їх незапашних залишків. Для субстанцій, в яких ефірна олія була відсутня, такий метод дистиляції, звісно, — справжнє безглуздя. Нам, сучасним людям, що вивчали фізику, це само собою зрозуміло. Проте для Гренуя ці знання — тяжко здобутий результат довгої низки невдалих спроб. Місяцями просиджував він ніч у ніч за перегінним апаратом, намагаючись здобути радикально нові аромати, аромати, яких у концентрованому вигляді не бувало ще ніде на землі. І крім кількох сміховинних рослинних олій, з цього нічого не вийшло. Із глибокої, незмірно багатої криниці своєї уяви він не зміг видобути жодної краплини конкретної ароматичної есенції, з усіх запахів, які ввижалися йому, він не зміг реалізувати жодного атома.

А коли усвідомив, що зазнав повної поразки, він припинив експерименти і захворів так, що мало не помер.

20

У нього страшно підскочила температура, яка в перші дні супроводжувалася потовиділенням, а потім, коли вже відмовили пори шкіри, усе тіло вкрилося червоними пухирцями. Деякі з них лопалися, щоб потім наповнитися водою знову. Інші розпухали до розмірів справжніх фурункулів, набрякали, червоніли і розверзалися, ніби кратери, з яких витікав густий гній, упереміж із жовтим слизом та кров'ю. Невдовзі Гренуй мав вигляд мученика, побитого камінням, який знемагав від сотні гнійних ран.

Бальдіні, звичайно, занепокоївся. Йому вкрай неприємно було б утратити дорогоцінного учня саме в той момент, коли він зібрався розширити свою торгівлю за межі столиці і навіть усієї країни. Бо й справді, не лише із провінції, а й від іноземних дворів дедалі частіше надходили замовлення — усі прагнули придбати ті новомодні аромати,

від яких божеволів увесь Париж; для задоволення цього попиту Бальдіні носився з думкою заснувати філію у Сент-Антуанському передмісті, справжню маленьку мануфактуру, яка займалася б оптовим приготуванням найходовіших парфумів, оптовим розфасуванням їх у чарівні маленькі флакончики, які потім симпатичні маленькі дівчатка могли б запаковувати і розсилати до Голландії, Англії та Німецької імперії. Щоправда, для майстра, що жив у Парижі, таке підприємство не було б цілком законним, але ж Бальдіні останнім часом, завдяки своїм вишуканим парфумам, здобув високих покровителів, і не лише в особі інтенданта, а й інших впливових осіб, як, скажімо, відкупник митниці Парижа або член королівського фінансового кабінету пан Фейдо де Бру, що сприяв економічно перспективним підприємствам. Цей останній натякав навіть на можливість королівського привілею — найкраще, чого взагалі можна собі побажати, бо він дозволяв обходити всі державні та цехові перепони, означав кінець усім комерційним труднощам і вічну гарантію надійного добробуту.

Бальдіні виношував ще один план, свій улюблений план — створити своєрідний антипод мануфактурі у Сент-Антуанському передмісті, яка виробляла б товар якщо не масовий, то принаймні доступний для кожного. Він хотів би створити особисті парфуми для добірного кола найвишуканішої клієнтури, навіть більше — створити парфуми, які, наче пошитий на замовлення одяг, пасували б тільки певній особі, тільки ця особа мала б право користуватися ними й давати їм своє шляхетне ім'я. Він уявляв собі парфуми "Маркіз де Серней", "Маршал де Війяр", "Герцог д'Егійон" і таке інше. Він мріяв про парфуми "Маркіза де Помпадур" і навіть про парфуми "Його Величність Король" у вишукано відшліфованому агатовому флакончику і в карбованій золотій оправі та майже непомітним, скромним написом внизу на денці "Парфюмер Джузеппе Бальдіні". Ім'я короля та його власне на тому самому предметі — ось до яких чарівних висот злетіла фантазія Бальдіні! А Гренуй узяв та й захворів. Адже Грімаль, земля йому пухом, присягався, що хлопець ніколи не хворіє, що він витримає усе що завгодно, навіть чорну чуму заткне за пояс. А тут раптом, ні сіло ні впало, мало не смертельно захворів. А якщо він помре? Жахливо! Тоді разом із ним помруть чудові

плани Бальдіні щодо мануфактури, симпатичних маленьких дівчаток, привілеїв і парфумів короля.

І тому Бальдіні вирішив зробити все можливе, аби врятувати дороге життя свого учня. Він звелів переселити його з майстерні, замінивши нари чистим ліжком на верхньому поверсі будинку. Він звелів обтягнути ліжко камчатною тканиною. Він власноручно допоміг винести хворого нагору, хоч невимовно гидував його пухирів та гнійних фурункулів. Він наказав дружині варити курячий бульйон з вином. Він запросив найкращого в околиці лікаря, якого величали доктор Прокоп і якому належало заплатити загодя — двадцять франків! — тільки за згоду на візит.

Доктор прийшов, трохи підняв кінчиками пальців простирадло, кинув один єдиний погляд на Гренуєве тіло, справді ніби подовбане кулями, і вийшов з кімнати, навіть не відкривши валізки, яку за ним повсякчас носив асистент. Випадок цілком зрозумілий, пояснив він Бальдіні. Йдеться про сифілітичний різновид чорної віспи поряд із гнійним кором in stadio ultimo[4]. Лікування не має сенсу вже тому, що на тілі, яке розкладається і схоже швидше на труп, аніж на живий організм, неможливо належним чином зробити кровопускання. І хоча характерний для цієї хвороби ядучий сморід ще не відчувається — що, справді, дивує і з наукової точки зору є свого роду курйозом, — нема анінайменшого сумніву, що пацієнт помре протягом наступних сорока восьми годин, заявив доктор Прокоп. Після чого йому сплатили ще двадцять франків за нанесений візит і складений прогноз — із них він обіцяв повернути п'ять франків, якщо йому віддадуть труп з класичними симптомами з метою демонстрації, — і він попрощався.

Бальдіні був у нестямі. Він нарікав і стогнав з розпачу. Гніваючись на свою долю, кусав пальці. Зійшли нанівець всі плани на величезний успіх, а мета була вже зовсім близько. Раніше йому ставав на заваді Пелісьє, а також надміру винахідливі брати по ремеслу. А тепер цей хлопець з його невичерпним запасом нових запахів, цей малий задрипанець, якого не можна оцінити навіть на вагу золота, який саме тепер, у такий

важливий момент, лежить із сифілітичною віспою та гнильним кором in stadio ultimo! Саме тепер! Чому не через два роки? Чому не через рік? До того часу його можна було б вичерпати до дна, як срібний рудник, як золоте теля. Через рік нехай би собі спокійно помирав. Але ж ні! Він помре тепер, бачить Бог, протягом сорока восьми годин!

В якусь мить Бальдіні подумав був перебігти до Нотр-Даму, поставити свічку і вимолити у Пресвятої Діви Марії одужання для Гренуя. Та потім він облишив цю думку, бо часу було обмаль. Він збігав по чорнило та папір і прогнав дружину з кімнати хворого. Мовляв, сам почергує. Сівши на стільці біля ліжка, з аркушиками паперу на колінах і вмоченим у чорнило пером, він спробував спонукати Гренуя на парфюмерницьку сповідь. Не забере ж він у могилу, ради всіх святих, оті скарби, що носить у собі! Нехай він не мовчить! Тепер, у свої останні години, він повинен передати в надійні руки заповіт, щоб не залишити нащадків без найкращих ароматів усіх часів! Він, Бальдіні, зможе якнайкраще розпорядитися цим заповітом, цим каноном формул найвитонченіших ароматів. Невмирущою славою укриє він ім'я Гренуя; так, покладе — він присягається всіма святими — до ніг самого короля найкращі з цих парфумів у агатовому флаконі і золотій оправі та ще й гравірованою присвятою "Від Жана-Батіста Гренуя, парфюмера в Парижі". — Ось так говорив, чи, скоріше, так шепотів Бальдіні Гренуєві на вухо, заклинаючи, благаючи і запобігаючи перед ним.

Та все було даремно. Гренуй не віддавав нічого, крім водянистого секрету та кривавого гною. Він мовчки лежав на камчатній тканині і вивергав із себе ці бридкі соки, але зовсім не свої скарби, не свої знання; він не назвав жодної формули якогось аромату. Бальдіні хотілося його задушити, побити, силою витягти з немічного тіла дорогоцінні таємниці, коли б мав бодай найменші шанси на успіх... І коли б це так очевидно не суперечило його розумінню християнської любові до ближнього.

Тому він і далі сюсюкав і співав соловейком, доглядаючи хворого, обережно витирав прохолодними хустинками — хоч це й коштувало йому нелюдських зусиль — спітніле чого та полум'яні вулкани ран, поїв з

ложечки вином, щоб змусити його заговорити; цілісіньку ніч пильнував він біля постелі Гренуя — і даремно. Над ранок він геть знесилів і здався. Сидячи в кріслі у протилежному кінці кімнати, він уже навіть не гнівався, а якось тихо, байдужно-впокорено дивився на мале тіло в ліжку напроти, яке він не міг ані порятувати від смерті, ані пограбувати, з якого вже нічого більше не міг викачати і загибель якого він мусив пасивно спостерігати, — так почувається капітан, на очах якого гине судно, тягнучи в безодню все його багатство.

І тут раптом розтулилися губи смертельно хворого, і він запитав ясним і твердим голосом, у якому майже не відчувалося близької смерті:

— Скажіть, метре, чи є інші способи, окрім вичавлювання та дистиляції, щоб видобути аромат із якогось тіла?

Бальдіні видалося, що цей голос виринув з його уяви чи з того світу, і він механічно відповів:

— Так, є.

— Які? — долинуло з ліжка, і Бальдіні розплющив стомлені очі. Гренуй лежав у подушках нерухомо. Невже говорив труп? — Які?

Цього разу Бальдіні помітив, що Гренуєві губи ворушилися. "От і все! — подумав він. — Тепер усьому кінець, це гарячка чи агонія". Він встав, пішов до ліжка й нахилився над хворим. Той розплющив очі й подивився на Бальдіні тим самим очікувальним поглядом, як і при першій зустрічі.

— Які? — запитав він.

Бальдіні, піддавшись велінню серця, — не можна ж не виконати останнього бажання вмирущого, — відповів:

— Є три такі способи, сину мій: гарячий, холодний і жировий анфлюкраж. Вони багато в чому кращі за дистиляцію, і ними послуговуються для вилучення найніжніших ароматів: жасмину, троянди та апельсинового цвіту.

— Де саме? — запитав Гренуй.

— На півдні, — відповів Бальдіні. — Насамперед у місті Грасі.

— Гаразд, — сказав Гренуй.

І з цим він заплющив очі. Бальдіні повільно встав. Він був страшенно пригнічений. Зібравши свої папірці, на яких не написав жодного рядка, він погасив свічку. Надворі вже розвиднілось. Він був стомлений, як пес. Треба б покликати священика, подумав він. Потім машинально перехрестився і вийшов.

Проте Гренуй не помер. Він просто спав, поринувши у мрії і втягуючи назад свої соки. Пухирі на його шкірі вже почали підсихати, гнійні кратери затягуватися плівкою, рани загоюватися. За тиждень він одужав.

21

Понад усе йому хотілося одразу піти на південь, туди, де можна вивчити нові технічні прийоми, про які розповідав старий. Але про це, звичайно, годі було й мріяти. Адже він усього лишень учень, тобто ніщо. Власне кажучи, як пояснив йому Бальдіні, переборовши перший приступ радості з приводу Гренуєвого воскресіння, власне кажучи, він був навіть менше, аніж ніщо, бо пристойний учень повинен мати бездоганне походження, тобто бути закононародженим, мати родину певного соціального статусу та угоду з майстром про навчання, а в нього нічого цього не було. І якщо навіть він, Бальдіні, погоджується допомогти йому стати колись підмайстром, то тільки з огляду на його непересічні

здібності, при бездоганній поведінці в майбутньому та завдяки його, Бальдіні, безмежній доброті, яка часто шкодила йому, а проте перебороти себе він не може.

Звісно, щоб виконати обіцянку, його доброті знадобилося чимало часу — майже три роки. За цей період Бальдіні з допомогою Гренуя здійснив усі свої далекосяжні задуми. Він заснував мануфактуру в Сент-Антуанському передмісті, пробився зі своїми вишуканими парфумами у придворні парфюмери, отримав королівський привілей. Його тонкі ароматичні вироби продавали повсюди: в Петербурзі, в Палермо, в Копенгагені. Один мускусний аромат користувався шаленим попитом навіть у Константинополі, а там, бачить Бог, і своїх парфумів не бракує. В елегантних конторах лондонського Сіті парфуми Бальдіні запанували так само, як і при пармському дворі, варшавський Замок геть просяк ними, як і палац графа фон Ліппе-Детмольда. Після того, як Бальдіні вже майже змирився з думкою доживати віку в гірких нестатках під Мессіною, він безперечно став у сімдесятирічному віці найвизначнішим парфюмером Європи і найбагатшим буржуа в Парижі.

На початку 1756 року — на той час він придбав ще один дім, поряд із старим, на мосту Міняйл, виключно для проживання, бо старий аж до горища був завалений усілякими ароматичними речовинами та спеціями, — Бальдіні повідомив Гренуєві, що тепер він згоден відпустити його, але тільки за трьох умов: по-перше, Грenуй не мав права виготовляти сам або передавати комусь рецепти всіх тих парфумів, що були створені в майстерні Бальдіні: по-друге, він мусив залишити Париж і не повертатися сюди, доки він, Бальдіні, не помре; і по-третє, він повинен мовчати про дві попередні умови. Нехай він присягнеться, всіма святими, бідною душею своєї матері та власною честю.

Грenуй, який не мав ніякої честі, не вірив у святих, а тим більше у бідну душу своєї матінки, поклявся. Він поклявся б чим завгодно. Погодився на будь-які умови Бальдіні, бо дуже вже хотілося йому отримати цю сміховинну грамоту підмайстра — вона давала йому

можливість непомітно жити, спокійно подорожувати та знайти місце роботи. Все інше було йому байдуже. Хіба ж це були умови?! Не повертатися в Париж? Навіщо йому Париж! Він знав його до останнього смердючого закутка, він повсюди носив його з собою, він був його володарем уже багато років. Не виготовляти модних парфумів Бальдіні? Не передавати формул? Так ніби він не міг винайти тисячу інших, так само гарних, чи й кращих, варто йому лише захотіти! Але ж він зовсім цього не хотів. Він не мав наміру конкурувати з Бальдіні чи з будь-яким іншим парфюмером-буржуа. Він не прагнув заробляти великі гроші своїм мистецтвом, не хотів навіть жити за його рахунок, якщо зможе жити по-іншому. Він хотів вивільнити своє внутрішнє "я", саме своє внутрішнє "я", яке вважав вартіснішим за все, що міг запропонувати йому світ зовнішній. І тому умови Бальдіні для Гренуя нічого не важили.

Навесні, рано-вранці якогось травневого дня, Гренуй вирушив у дорогу. Він отримав від Бальдіні маленький рюкзак, сорочку на зміну, дві пари панчіх, велике кільце ковбаси, кінську попону та двадцять п'ять франків. Це значно більше, аніж належить, сказав Бальдіні, оскільки Гренуй здобув у нього глибокі фахові знання, за що не заплатив жодного су. Належало дати йому два франки на дорогу, більше нічого. Але він, Бальдіні, не може справитися зі своєю добротою і з тією глибокою симпатією, яка за ці роки так зросла в його серці до любого Жана-Батіста. Він бажає йому великого щастя в мандрах і ще раз настійливо закликає не забувати своєї клятви. З цими словами він провів його до чорного входу, де колись зустрів його, та й відпустив.

Руки він йому не подав, на це його симпатії не вистачило. Він ніколи так і не подавав йому руки. Він взагалі уникав доторкатися до нього, відчуваючи ніби святенницьку огиду, ніби боявся заразитися, осквернити себе. Він лише коротко попрощався. А Гренуй, кивнувши у відповідь, зігнувся й подався геть. На вулиці не було ані душі.

Бальдіні дивився йому вслід, поки він плентав мостом униз, до Острова, малий, зігнутий, з рюкзаком, схожим на горб; ззаду він нагадував старого. По той бік річки, біля будівлі Парламенту, де провулок робить поворот, Бальдіні згубив його з очей і відчув надзвичайну полегкість.

Він ніколи не любив цього хлопця і зараз нарешті міг собі у цьому признатися. Увесь час, поки він давав йому притулок під своїм дахом, поки він його грабував, у нього було недобре на душі. Він почував себе людиною бездоганної моралі, яка вперше робить щось недозволене, грає в якусь гру недозволеними засобами. Звичайно, ризик викриття був незначний, а шанси на успіх — величезні; але така ж велика була і нервовість, і нечисте сумління. Справді, всі ці роки його не пригнічувала думка про те, що якимось чином йому доведеться розплачуватися за зв'язок із цією людиною. "Аби тільки все було добре! — знову й знову боязко молився він. — Тільки б мені пощастило скористатися успіхом цієї авантюри, уникнувши розплати! Коли б тільки пощастило! Я розумію, що роблю недобре, але Господь подивиться на це крізь пальці, звичайно, він так і зробить! За моє життя він частенько нізащо карав мене, і то досить жорстоко, тож зараз було б справедливо, якби він виявив поблажливість. Та й у чому полягає мій злочин, якщо це взагалі злочин? Щонайбільше в тому, що я трохи порушив цеховий статут, експлуатуючи чудове обдарування якогось неука і видаючи його здібності за свої власні? Щонайбільше в тому, що я трохи збився з дороги традиційної ремісничої доброчесності? Щонайбільше — в тому, що сьогодні я роблю те, що вчора ще проклинав. Хіба це злочин? Інші все життя обдурюють. А я трохи шахрував лише кілька років. Та й то тільки тому, що трапився такий унікальний випадок. Можливо, це був і не випадок, а сам Господь послав до мене в дім цього чаклуна, щоб винагородити мене за приниження, яких я зазнав від Пелісьє та його спільників. Може, кара Божа чекає зовсім не мене, а Пелісьє! Цілком можливо! Бо як іще Господь зумів би покарати Пелісьє, як не тим, що підніс мене? Отже, моє щастя в такому разі може бути засобом Божої справедливості, і я не тільки мав право, я мусив його прийняти, без сорому і без найменшого каяття..."

Отак частенько розмірковував Бальдіні протягом минулих років, ранками, спускаючись вузькими сходами до крамниці, вечорами, коли піднімався нагору, несучи все зароблене й перелічуючи згодом тяжкі золоті та срібні монети у своїй скрині, і ночами, лежачи поряд з посапуючим скелетом своєї дружини, не міг заснути просто від страху перед власним щастям.

Але тепер нарешті настав кінець тим лиховісним думкам. Моторошний гість був далеко і ніколи вже сюди не повернеться. Поклавши руку на груди, Бальдіні крізь тканину сюртука намацав книжечку над своїм серцем. У ній було занотовано шістсот формул — більше, ніж змогла б реалізувати ціла генерація парфюмерів. Якби навіть сьогодні він усе втратив, то завдяки цій чарівній книжечці за один рік знову розбагатіє. Справді, чи можна хотіти більшого!

Вранішнє сонце, відбившись від фронтонів протилежних будинків, кидало тепле жовте світло на його обличчя. Бальдіні й досі дивився на вулицю, що вела на південь, до будівлі Парламенту — як усе-таки приємно, що Гренуя вже не видно! — і його переповнювало почуття вдячності. Він вирішив, що як паломник перейде на той берег, до Нотр-Даму, кине золоту монету в церковну карнавку, запалить три свічки і на колінах подякує Господові, що послав йому стільки щастя і звільнив від покари.

Але йому знову щось по-дурному стало на заваді, бо пополудні, коли він уже зовсім зібрався йти до церкви, пішов поголос, нібито англійці оголосили війну Франції. Само по собі це не було причиною для особливого занепокоєння. Та оскільки саме цими днями Бальдіні хотів відправити до Лондона партію парфумів, він відклав відвідини Нотр-Даму і натомість пішов у місто, щоб довідатися про все самому, а звідти — на свою мануфактуру в Сент-Антуанському передмісті, аби тим часом затримати відправку товару до Лондона. Вночі в ліжку перед сном йому спала на думку геніальна ідея: з огляду на можливі воєнні дії у війні за колонії в Новому світі, ввести в моду парфуми під назвою "Престиж Квебека", зі смолистим героїчним ароматом, успіх яких — в цьому не

було сумніву — відшкодує йому збитки від нездійсненої комерції з Англією. З такими солодкими думками у своїй дурній старечій голові, яку він з полегшенням примостив на подушку, з приємністю відчуваючи під нею книжечки з формулами, метр Бальдіні заснув, щоб ніколи більше не прокинутися.

Бо ж уночі трапилася невелика катастрофа, яка, з належною затримкою, дала привід королеві видати наказ, аби всі будинки на всіх мостах міста Парижа були знесені; без помітної причини міст Міняйл — із західного боку поміж третьою і четвертою опорою — завалився. Два будинки так раптово попадали в річку, що нікого з мешканців не можна було порятувати. На щастя, загинуло лише дві особи, а саме, Джузеппе Бальдіні та його дружина Тереза. Прислуга — з дозволу чи без дозволу — вдома не ночувала. Шеньє, який тільки над ранок напідпитку прийшов додому — точніше, хотів прийти, бо дому вже не було, — пережив нервовий шок. Він тридцять років тішив себе надією, що Бальдіні, який не мав ні дітей, ні родичів, зробить його своїм спадкоємцем. І так одразу вся спадщина пропала, все-все: будинок, крамниця, сировина, майстерня, сам Бальдіні і навіть заповіт, в якому, очевидно, був пункт про власність на мануфактуру!

Не знайшли нічого, ні трупів, ні скрині з грішми, ні книжечки з шістьмастами рецептами. Єдине, що залишилося від Джузеппе Бальдіні, найкращого парфюмера Європи, була суміш запахів мускусу, кориці, оцту, лаванди й тисячі інших речовин, які впродовж іще багатьох тижнів ширилися за течією Сени від Парижа до Гавра.

ЧАСТИНА ДРУГА

23

На той час, коли завалився будинок Джузеппе Бальдіні, Гренуй був на шляху до Орлеана. Імла великого міста залишилася позаду, і з кожним кроком повітря довкола нього ставало ясніше, чистіше, свіжіше.

Воно вже не було таке насичене. Вже не напливали на нього з шаленою швидкістю метр за метром сотні, тисячі різних запахів, а ті нечисленні, які ще лишалися, — запахи піщаного шляху, лугів, грунту, рослин, води, — довгими стрічками тяглися понад землею, поволі здуваючись, поволі колихаючись, майже ніде раптово не обриваючись.

Гренуй сприймав цю довколишню простоту як визволення. Ці спокійні аромати тішили його нюх. Уперше в житті він міг не турбуватися про те, аби впіймати серед запахів щось нове, несподіване, вороже, або не пропустити щось приємне. Уперше він міг дихати майже вільно, не змушуючи себе раз по раз сторожко принюхуватись. Ми кажемо "майже", бо по-справжньому вільно крізь Гренуїв ніс не проходило нічого. Навіть коли для того не було жодної причини, в ньому завжди була на сторожі якась стриманість щодо всього, що поступало іззовні і що доводилося впускати усередину свого єства. Впродовж свого життя, навіть у ті рідкісні хвилини, коли він відчував щось подібне до задоволення, а може, навіть щастя, він охочіше видихав повітря, аніж вдихав: адже почав він своє життя не сповненим надії вдихом, а вбивчим вереском. Але, крім цього обмеження, що йшло від його натури, Гренуй, віддаляючись від Парижа, почував себе дедалі краще, дихав дедалі легше, ішов дедалі швидше, навіть випростався, тож здаля він мав вигляд звичайного підмайстра, тобто цілком нормальної людини.

Найбільше полегшення давало йому віддалення від людей. В Парижі скупченість людей більша, аніж у будь-якому іншому місті світу. Шістсот, сімсот тисяч людей проживало в Парижі. Вони кишіли на вулицях і майданах, а будинки були геть напхані ними, від підвалів до горищ. У кожному закутку Парижа юрмилися люди, кожен камінь, кожна місцинка землі тхнула людьми.

Те, що ці густі, липкі людські випари пригнічували його впродовж вісімнадцяти років, наче передгрозова задуха, стало Гренуєві ясно лише зараз, коли він поступово віддалявся від них. Досі він думав, що ввесь світ такий і від нього треба тікати. Проте це був не світ, це були люди. Зі світом, як з'ясувалося, де не було ні душі, можна примиритися.

На третій день своїх мандрів він потрапив у гравітаційне поле запахів Орлеана. Ще задовго до якихось видимих прикмет наближення великого міста Гренуй відчув згущення людських випарів у повітрі і, відмовившись від своїх початкових намірів, вирішив обминути Орлеан. Йому не хотілося так швидко втрачати щойно здобуту свободу дихання, занурюватись у затхле повітря людського юрмища. Зробивши величезний гак, він проминув місто, біля Шатоне вийшов до Луари і переправився через неї біля Сюллі. Там він купив собі ще одне кільце ковбаси і, залишивши річище, подався в глиб країни.

Він десятою дорогою обходив не лише міста, а й села. Він немов сп'янів від дедалі прозорішого, чистішого повітря. Тільки щоб запастися провіантом, наближався він до якогось поселення чи одинокого двору, купував хліб і знову зникав у лісах. Через кілька тижнів йому стали неприємні навіть зустрічі з поодинокими мандрівниками на віддалених дорогах, не міг він більше терпіти й запаху селян, що косили першу траву на луках. Боязко обминав він кожну отару овець, не через самих овець, а щоб обійти запах вівчарів. Він ішов полем навпростець, шукав обхідних шляхів, за кілька годин наперед відчувши наближення ескадрону рейтарів. Не тому, що він, як інші підмайстри та бродяги боявся перевірки паперів чи військової служби, — він-бо навіть не знав, що йшла війна, — а тільки тому, що відчував огиду до людського запаху вершників. І ось само собою, без особливого рішення трапилося так, що його план — якомога швидше прийти у Грас — поступово збляк; цей план, так би мовити, розчинився в свободі, як і всі інші плани та наміри. Гренуй не прагнув уже нікуди, хіба що далі, далі від людей.

Зрештою він почав переміщуватися лише ночами. На цілий день ховався у підлісках, спав під кущами, у хащах, у найнедоступніших місцях, згорнувшись калачиком, мов тварина, натягнувши на тіло і голову землисто-брунатну попону, уткнувшись носом у згин ліктя і обернувшись до землі, щоб анінайменший чужий запах не порушував його снів. Коли заходило сонце, він прокидався, принюхувався у всіх напрямках, і тільки переконавшись, що й останній селянин пішов з поля, а найвідважніший мандрівець перед настанням темряви знайшов

притулок, тільки тоді, коли ніч з її вигаданою небезпекою підмітала від людей землю, Гренуй виповзав зі своєї схованки і продовжував подорож. Щоб бачити, йому не потрібне було світло. Вже й раніше, мандруючи вдень, він часто годинами йшов із заплющеними очима, тільки за своїм нюхом. Від яскравих краєвидів, що раз по раз змінювалися, у нього боліли очі. А от місячне світло йому подобалося. Місячне світло не знало кольорів, воно лише злегка окреслювало контури місцевості. Затягнувши землю брудною сірістю, воно цілу ніч душило життя. Цей ніби вилитий зі свинцю світ, де все було непорушне, окрім вітру, що, мов тінь, часом спадав на сірі ліси, і де не жило нічого, крім ароматів голої землі, був єдиним світом, який мав для нього значення, оскільки був схожий на світ його душі.

Так просувався він у південному напрямку. Приблизно у південному напрямку, бо йшов він не за магнітним компасом, а лише за компасом свого носа, завдяки якому обходив кожне місто, кожне село, кожен хутір. Упродовж тижнів не зустрічав він ані душі. І він міг би втішатися заспокійливою вірою в те, що він — сам-один у темному чи залитому холодними місячними променями світі, коли б його точний компас не підказував йому, що це не так.

Навіть уночі у світі були люди. І в найвіддаленіших місцях були люди. Просто вони, мов щурі, позаповзали у свої нори і спали. Вони забруднювали землю, бо навіть уві сні поширювали свої запахи крізь розчинені вікна та щілини домівок, затруюючи природу, полишену, здавалося, на саму себе. Що більше звикав Гренуй до чистого повітря, то чутливіше реагував на людський запах, який зненацька, зовсім несподівано, долітав звідкілясь, гидкий, як сморід старого козла, і видавав наявність десь поблизу вівчарського куреня, чи халупи вугляра, чи розбійницької печери. Отак тікав він світ за очі, дедалі чутливіше реагуючи на людський запах, який зустрічався йому тепер усе рідше. Його ніс вишукував найвіддаленіші місцевості країни, гнав його геть від людей, все енергійніше притягуючи до магнітного полюса максимально можливої самотності.

Цей полюс, тобто найвіддаленіша від людей місцина у всьому королівстві, був у центральному масиві провінції Овернь, приблизно за п'ять днів подорожі на південь від Клермона, на висоті дві тисячі метрів, на верхів'ї вулкана Плон-дю-Анталь.

Гора являла собою величезний конус зі свинцево-сірого каменю, оточений безмежним, сумовитим плоскогір'ям, що лиш де-не-де поросло сірим мохом та сірими приземкуватими чагарями. То там, то сям, немов гнилі зуби, стирчали брунатні скелі та кілька обвуглених пожежами дерев. Навіть у найсвітліші дні ця місцевість була сповнена такого смутку, що й найбільший вівчар цієї найбіднішої провінції не погнав би сюди своїх тварин. А вночі, у блідому світлі місяця, ця забута Богом пустеля здавалася чимось потойбічним. Навіть розшукуваний повсюди овернський бандит Лебрен вважав за краще пробиватися в Севенни, — де його схопили й четвертували, — аніж ховатися на Плон-дю-Канталь, де його напевне ніхто не знайшов би, але де на нього чекала смерть довічної самотності, а вона видавалась йому значно страшнішою. На багато миль довкола гори не було ні людей, ні звичайних теплокровних тварин — тільки якихось кілька кажанів, жуків та гадюк. Упродовж десятиліть на вершину ніхто не сходив.

Гренуй викарабкався на гору однієї серпневої ночі 1756 року. Коли почало світати, він стояв на верхів'ї. Він ще не знав, що його подорож скінчилася. Він думав, що це лиш етап на його шляху до ще чистішого повітря, і крутився по колу, нишпорячи носом по грандіозній панорамі вулканічної пустелі: на схід, де прослалось широченне плоскогір'я Сен-Флур та заболочені береги річки Ріу; на північ, звідки він прийшов, багато днів підряд перебираючись через карстові хребти; на захід, звідки легкий вранішній вітер доносив до нього лише запах каменю та шорстких трав; на південь, зрештою, де на багато миль простяглися вибалки Плон-дю-Канталь аж до темних проваль Трюйєра. Скрізь, у всіх напрямках, панувало однакове безлюддя, але кожен крок у будь-якому напрямку означав наближення до людей. Стрілка компаса крутилася по

колу. Орієнтирів більше не було. Гренуй досяг мети. Але разом з тим він потрапив у пастку.

Коли зійшло сонце, він усе ще стояв на тому самому місці, ловлячи носом повітря. З розпачливим напруженням він намагався визначити напрямок, звідки йому загрожував людський дух, — і протилежний напрямок, куди він міг би втекти. Він підозрював, що звідусіль долітатимуть бодай якісь слабенькі людські запахи. Проте тут не було нічого. Тут був тільки спокій, так би мовити, спокій запахів. Навкруги панував тільки схожий на тихий шурхіт одноманітний подих мертвого каміння, сірих приземкуватих рослин та сухої трави.

Гренуєві знадобилося багато часу, аби повірити у відсутність людських запахів. Щастя було таке несподіване. Його недовіра довго чинила опір здоровому глуздові. Він навіть, коли піднялося сонце, закликав на допомогу зір, винишпорюючи очима на горизонті найменші ознаки людської присутності — дах якоїсь халупи, дим вогню, загорожу, міст, отару. Притуливши долоні до вух, він намагався почути посвист коси, гавкіт собаки чи плач дитини. Цілий день просидів він під пекучим сонцем на верхів'ї Плон-дю-Канталь, марно очікуючи бодай найменшого доказу. Тільки після заходу сонця його недовіра поступилася місцем наростаючій ейфорії: він утік від ненависного смороду! Він справді лишився один-однісінький! Він був єдиною людиною на світі!

Його затопила нестримна хвиля тріумфу. Як потерпілий від корабельної аварії після довгого блукання морем екстатично вітає перший населений людьми острів, так святкував Гренуй своє прибуття на гору самотності. Він кричав від щастя. Відкинувши рюкзак, попону й палицю, він тупав ногами по землі, піднімав догори руки, кружляв у шаленому танку, щосили вигукував на всі боки своє ім'я, стискав кулаки, переможно погрожуючи ними всій безмежній країні, що лежала внизу, сонцю, що вже сховалося, так наче це він особисто прогнав його з неба. Він шаленів, як божевільний, аж до пізньої ночі.

Наступних кілька днів він витратив на те, щоб улаштуватися на горі, бо йому було ясно, що він не скоро покине це чарівне місце. Спочатку він пошукав нюхом воду і знайшов її у розколині під верхів'ям, де вона тоненькою плівкою збігала по скелі. Її було небагато, але якщо він терпляче з годину хлебтав її, то цілком задовольняв свою денну потребу рідини. Він відшукав і харч, тобто маленьких саламандр та гадюк, яким відкручував голови і проковтував цілими, з кістками і шкірою. Заїдав він їх сухими лишайниками, травою та журавлинами. Такий неймовірний за обивательськими мірками режим харчування його анітрохи не бентежив. Останні тижні й місяці він уже не бачив їжі, приготовленої людиною, як-от хліб, ковбаса чи сир, а відчувши голод, пожирав усе їстівне, що тільки потрапляло йому під руку. Найменше він нагадував гурмана. Він узагалі не знав ніякої насолоди, окрім насолоди чистим безтілесним запахом. Про комфорт він також не мав жодної уяви, міг би спати і на голому камені. Але знайшов дещо краще.

Поблизу джерела він відкрив природну штольню, яка кількома вузькими звивинами вела в середину гори, доки метрів за тридцять не закінчувалася завалом. Там, у кінці штольні, було так тісно, що Гренуєві плечі торкалися з обох боків каміння, і такою низькою, що стояти він міг, тільки зігнувшись. Але він міг там сидіти, а, якщо згортався клубком, то й лежати. Це цілком задовольняло його потреби у комфорті. Бо таке місце мало неоціненні переваги: в кінці тунелю навіть удень панувала непроглядна ніч, стояла мертва тиша, а повітря дихало вологою, солонуватою прохолодою. Гренуй одразу відчув, що тут ніколи не було жодної живої душі. Заволодівши цим місцем, він відчув майже священний трепет. Охайно розстелив він на землі свою кінську попону, наче укрив олтар, і, лігши на неї, відчув справжнє блаженство. Він лежав у найсамотнішій горі Франції, за п'ятдесят метрів під землею, як у своїй власній могилі. Ще ніколи в житті не почував він себе так безтурботно — хіба що в утробі матері. Коли б навіть зовні згорів увесь світ, тут він нічого б не помітив. Він тихо заплакав. Він не знав, кому дякувати за таке щастя.

В наступні дні він виходив із штольні тільки для того, щоб нахлебтатися води, швиденько звільнитися від сечі й екскрементів та вполювати ящірку чи гадюку. Вночі їх легко було впіймати, бо вони заповзали під кам'яні плити або в маленькі нори, де він безпомилково винюхував їх.

У перші тижні він ще кілька разів піднімався на верхів'я, аби обнюхати горизонт. Але невдовзі це стало швидше обтяжливою звичкою, аніж необхідністю, бо жодного разу він не відчув нічого загрозливого. І тоді він припинив екскурсії; здійснивши все необхідне заради елементарного виживання, він намагався якомога швидше повернутися до свого склепу. Бо тут, у склепі, він, власне, і жив. Це означає, що двадцять годин на добу він сидів у цілковитій темряві, у цілковитій тиші на своїй попоні в кінці кам'яного коридора, обіпершись спиною на купу осипу, втиснувши плечі поміж скелі, — і йому досить було самого себе.

Бувають люди, які шукають самотності: розкаяні грішники, невдахи, святі чи пророки. Вони усамітнюються здебільшого в пустелях, де живляться акридами та диким медом. Дехто навіть живе у печерах та ущелинах на безлюдних островах, або сидять — трохи граючи на публіку — у клітках, підвішених до гілок, прилаштованих до стовпів. Вони роблять це заради того, щоб наблизитися до Бога. Самотність необхідна їм для убивання плоті і каяття. Вони переконані, що тим догоджають Богові. Або ж місяцями, роками чекають вони на те, що у самотині їм буде дароване Боже одкровення, яке вони понесуть у люди.

Це аж ніяк не стосувалося Гренуя. Про Бога він і гадки не мав. Він не каявся і не чекав небесного провидіння. Він усамітнився тільки заради власного задоволення, аби бути ближче до самого себе.

Ніщо його тут не відволікало, і він купався з невимовною насолодою у власному існуванні. Мов труп, лежав він у кам'яному склепі, майже бездиханний, майже не відчуваючи ударів свого серця — і в той же час

жив таким інтенсивним і збоченським життям, як ніхто інший у звичайному світі.

26

Ареною цих збочень була — само собою зрозуміло — його внутрішня імперія, куди він від самого народження закопував контури всіх запахів, які будь-коли зустрічав. Щоб настроїтися, він спершу видобував з пам'яті найранніші, найвіддаленіші: ворожі, затхлі випари спальні мадам Гайяр; гидкий дух висхлої шкіри ЇЇ рук; оцтово-кисле дихання отця Терьє; істеричний, гарячий материнський піт годувальниці Бюссі; трупний сморід Кладовища невинних; убивчий запах своєї матері. І він насолоджувався відразою та зненавистю, аж волосся у нього ставало дибки від сластолюбного жаху.

Часом цей аперитив мерзоти недостатньо його розігрівав, і він дозволяв собі невеликий нюховий екскурс до Грімаля, де призволявся смородом сірих м'ясистих шкур та дубильних речовин або уявляв собі нудотні випари шестисот тисяч парижан за нестерпної спеки у розпалі літа.

І тоді раптом — у цьому й полягала мета вправи — з оргастичною силою накопичена ненависть виривалася назовні. Як гроза насувався він на ці запахи, що посміли образити його шляхетного носа. Як град на пшеничне поле, падав він на них, як ураган, перетворював він це паскудство у порох, заливаючи його величезним очисним потоком дистильованої води. Таким праведним був його гнів. Такою величною була його помста. О! Яка велична мить! Гренуй, цей маленький чоловічок, тремтів від збудження, його тіло судомно напружувалося від хтивого задоволення і вигиналося так, що в якийсь момент він ударявся головою об стелю штольні, а потім повільно розслаблявся і якийсь час лежав, знесилений і глибоко задоволений. Цей акт виверження всіх огидних запахів був справді неймовірно приємний… У сценарії його уявного світового театру цей номер, здається, був найулюбленішим, бо

він давав чудове відчуття заслуженої знемоги, яке настає тільки після справді великих, героїчних вчинків.

Тепер він міг зі спокійним сумлінням якийсь час відпочивати. Він випростувався; фізично — наскільки дозволяла вузька кам'яна штольня; зате внутрішньо, на чисто виметеній території своєї душі, він зручно випростовувався на ввесь зріст і поринав у солодкі мрії про вишукані аромати. Наприклад, він викликав своїм нюхом п'янкий подих весняних лук; теплий травневий вітер, що грається з першими зеленими листочками бука; морський бриз, терпкий, як підсолений мигдаль. Вставав він надвечір — так би мовити, надвечір, бо ж, звичайно, не було ніякого вечора, чи ранку, чи полудня, як не було ні світла, ні темряви, і не було ні весняних лук, ні зеленого букового листя… взагалі у внутрішньому всесвіті Гренуя не було ніяких речей, а були тільки аромати речей. (І тому єдино адекватною й можливою facon de parler[5] про цей всесвіт — говорити про нього, як про ландшафт, бо наша мова непридатна для описання світу запахів.) Отже, надвечір у душі Гренуя наставав момент, як на Півдні в кінці сієсти, коли з ландшафту повільно спадає полудневе заціпеніння і припинене на якийсь час життя от-от розпочнеться знову. Гнівом розпалена спека — ворог тонкого аромату — відступила, збіговисько бридких демонів знищено. Поля внутрішніх битв, м'які й гладенькі, лежали у непристойному спокої пробудження і чекали, що на них зійде воля господаря.

І Гренуй вставав — як уже було сказано — і струшував із себе сон. Він підводився, великий внутрішній Гренуй, уподібнювався велетневі у всій своїй величі і красі — майже шкода, що його ніхто не бачив! — і оглядав свої володіння, гордо і велично.

Так! Це було його царство! Незрівнянна імперія Гренуя! Створена і підкорена ним, незрівнянним Гренуєм, за його примхою спустошена і відбудована знову, розширена, ним до незмірності і захищена вогняним мечем проти будь-якого зазіхання. Тут ніщо не мало значення, окрім його волі, волі великого, прекрасного, незрівнянного Гренуя. І після того, як були винищені всі паскудні міазми минулого, він бажав, аби

його імперія духмяніла. І він владними кроками йшов зораною цілиною, засіваючи її найрізноманітнішими ароматами, де — марнотратно, де — ощадливо; на безмежно широких плантаціях і на маленьких інтимних клумбах, розкидаючи насіння жменями чи опускаючи по насінині в затишних місцях. У найвіддаленіші провінції своєї імперії поспішав Великий Гренуй, палкий садівник, і невдовзі не лишилося жодного закутка, куди б він не кинув зерно аромату.

І коли він бачив, що все добре, що вся країна насичена його божественним Гренуєвим сім'ям, Великий Гренуй насилав на неї дощ винного спирту, спокійний і густий, і скрізь сім'я проростало, розвивалося, аж серце раділо. На плантаціях пишно колосилися вруна, а в затишних садах наливалися соком стебла. Бутони розпукувалися, аби швидше випустити квітки з оболонки.

Тоді з наказу Великого Гренуя дощ ущухав. І над землею починало світити лагідне сонце його посмішки, у відповідь на яку мільйони пишних квітів нараз розпускалися, укривши імперію від краю до краю суцільним барвистим килимом, зітканим із міріад найвишуканіших ароматів. І Великий Гренуй бачив, що це добре, дуже, дуже добре. І посилав на землю вітер свого дихання. Під його пестощами квіти виділяли аромат і змішували міріади своїх ароматів в один, що мінився всіма відтінками, та все ж був єдиний у своїй постійній мінливості, універсальний аромат на славу Його, Великого, Єдиного, Прекрасного Гренуя, котрий, сидячи на троні золотої духмяної хмари, знову втягував у себе ці пахощі, і запах жертви тішив його. І він спускався з висоти, щоб багато разів поблагословити своє творіння, а творіння дякувало йому за це радощами, тріумфуванням та все новими вибухами чудових пахощів. Тим часом вечоріло, і аромати ширилися на всі боки, змішуючись у нічній блакиті до дедалі фантастичніших відтінків. Попереду була справжня бальна ніч з гігантським феєрверком найблискучіших запахів.

Проте Великий Гренуй відчував себе трохи втомленим і, позіхаючи, казав: "Ти ба, я зробив велике діло і цілком задоволений. Але як усе досконале, воно починає наганяти на мене нудьгу. Я хочу піти вже, аби

на завершення цього великотрудного дня зробити собі ще одну радість".

Так говорив Великий Гренуй, і тоді як простий духмяний парад внизу радісно танцював та веселився, він, спустившись із золотої хмарини, летів на широко розпростертих крилах понад нічною країною своєї душі, додому — у своє серце.

27

Ох, як це приємно було — повернутися додому! Подвійний сан — Месника і Творця світів — добряче стомлював, і витримувати ще потім годинами свято власних витворів також було досить важко. Знесилений божественними обов'язками творення і представництва, Великий Гренуй тішився думкою про домашні радощі.

Його серце — пурпуровий замок у кам'янистій пустелі, схований дюнами, оточений оазою боліт та сімома кам'яними мурами… Дістатися до нього можна було лише повітрям. Він мав тисячу комор, і тисячу підвалів, і тисячу розкішних салонів, і один з-посеред них із простою пурпуровою канапою, на якій Гренуй, тепер уже більше не Великий Гренуй, а зовсім приватна особа Гренуй або просто дорогий Жан-Батіст, любив відпочивати після щоденної важкої праці.

А в коморках замку стояли високі, до самої стелі, стелажі, і на них розмістилися всі запахи, зібрані Гренуєм за все життя, кілька мільйонів запахів. І в підвалах замку зберігались бочки з найкращими ароматами його життя. Коли вони вистоювалися, їх розливали у пляшки і кілометрами складали у прохолодних, вологих проходах, відповідно до року та місця виробництва; і було їх стільки, що забракло б життя, аби призволитися з кожної пляшки.

І коли наш дорогий Жан-Батіст, повернувшись нарешті chez soi[6], лягав у пурпуровому салоні на свою затишну софу — вже знявши

чоботи, — він плескав у долоні і скликав своїх слуг, що були невидимі, непомітні, нечутні і, що найцікавіше, ніяк не пахли, тобто були уявними слугами, і посилав їх до комори, аби з великої бібліотеки запахів принесли йому той чи інший том, і наказував спуститися в підвал, аби принесли йому питво. І уявні слуги поспішали виконати накази, а шлунок Гренуя стискався в судомі нетерплячого очікування. Тоді він почував себе, мов п'яниця біля шинквасу, якого зненацька охопив страх, що йому з якоїсь причини не принесуть замовлену склянку горілки. А раптом підвали та комори нараз спорожніли? Раптом вино у бочках зіпсувалося? Чому його змушують чекати? Чому не ідуть? Зілля потрібне йому негайно, він не може без нього, він зараз помре на місці, якщо не отримає його.

Але спокійно, Жане-Батісте! Заспокойся, дорогий! Вони прийдуть і принесуть те, чого ти так жадаєш. Вже злітаються слуги. На невидимій таці вони несуть книгу запахів, невидимі руки у білих рукавичках підносять коштовні флакони, ось вони вже знімають їх з підноса, дуже-дуже обережно, кланяються і зникають.

І, залишившись на самоті — нарешті знову на самоті — Жан-Батіст накидається на жадані запахи, відкорковує першу пляшку, наливає повну-повнісіньку склянку, підносить її до рота і п'є одним духом. Випиває склянку прохолодного запаху, і це чудово! Цей напій такий рятівний, що від блаженства любому Жан-Батісту на очі навертаються сльози і він негайно наливає собі другу склянку цього аромату: аромату 1752 року, схопленого навесні, перед сходом сонця на Королівському мосту, коли з заходу дув легкий вітер, в якому змішалися запах моря, запах лісу і смолистий запах причалених до берега човнів. Це був запах кінця першої ночі, коли він, без дозволу Грімаля, вештався до Парижа. Це були свіжі пахощі першого світанку, який він прожив на волі. Він був провісником якогось іншого життя. Запах того ранку став для Гренуя запахом надії. Він дбайливо зберігав його. І щодня призволявся ним.

Після другої склянки зникла нервовість, усі сумніви та невпевненість, і його опанував чудовий спокій. Він зручно вмощувався

на м'яких подушках, відкривав книжку і починав читати про запахи свого дитинства, про шкільні запахи, про запахи вулиць і закутків міста, про людські запахи. І його пронизувало приємне тремтіння, бо в ту мить він заклинав ненависні йому, винищені запахи. З відразою й інтересом читав Гренуй книгу бридких запахів, а коли огида пересилювала інтерес, він закривав її, відкладав убік і брав до рук іншу.

Паралельно він раз по раз пригублював благородні аромати. Після пляшки з ароматом надії він відкоркував іншу, з 1744 року, що була наповнена теплим запахом дров перед будинком мадам Гайяр. А потім випивав флягу вечірнього аромату, насиченого парфумами та важкими пахощами квітів, зібраного на околиці парку в Сен-Жермен-де-Пре влітку 1753-го.

Тепер був уже добряче наповнений ароматами. Тіло в подушках дедалі важчало. Розум приємно затуманювався. Проте учта на цьому не закінчувалася. Хоч його очі й не могли більше читати, книжка давно вислизнула з рук — він не хотів закінчувати вечір, не спорожнивши ще однієї останньої, найрозкішнішої пляшки: це був аромат дівчинки з вулиці де Маре…

Він пив його благоговійно і для цього навіть сідав на канапі, хоч і важко було йому це зробити, бо з кожним порухом пурпуровий салон хитався і крутився довкола нього. В позі зразкового школяра, стиснувши коліна і щільно притиснувши одну ногу до іншої, поклавши свою ліву руку на ліве стегно — отак пив малий Гренуй найдорогоцінніший аромат з погребів свого серця, пив склянку за склянкою і ставав при цьому дедалі смутніший. Він знав, що випив забагато. Він знав, що не зможе знести такої навали задоволення. А проте пив до дна. Він ішов темним проходом з вулиці у двір. Він ішов на світло. Дівчинка сиділа і розрізала сливи. Здалеку долинали вибухи ракет і петард фейєрверку…

Він відставив склянку і ще кілька хвилин нерухомо сидів, ніби закам'янівши від сентиментальності і сп'яніння, доки з язика не зникав останній присмак напою. Він втуплював погляд перед себе. В голові

раптом ставало порожньо, як і в пляшках. Тоді він перекидався боком на пурпуровій канапі й умить занурювався у всепоглинаючий сон.

У той самий час і зовнішній Гренуй засинав на своїй кінській попоні. І його сон був не менш глибоким, аніж у внутрішнього Гренуя, бо геркулесові подвиги та ексцеси одного не менше виснажували й іншого — вони обидва, зрештою, були тією самою особою.

Щоправда, коли він прокидався, то прокидався не в пурпуровому салоні пурпурового замку за сімома мурами і навіть не на весняних духмяних луках своєї душі, а лише у кам'яному притулку в кінці тунелю на твердій долівці в темряві. І його нудило від голоду та спраги і морозило, йому було так погано, як п'яниці з похмілля. На всіх чотирьох виповзав він зі своєї штольні.

Знадвору був якийсь час доби, початок або кінець ночі, але навіть опівночі світло зірок різало йому очі. Повітря здавалося йому курним, їдким, воно дошкуляло легеням, ландшафт — жорстким, він наштовхувався на каміння. І навіть найніжніші запахи боляче жалили його відвиклий від цього світу ніс.

Він ішов до джерела, почав злизувати зі скелі вологу — годину, дві, це була справжня мука, не було кінця-краю часові, тому часові, коли йому дошкуляв реальний світ. Здерши з каміння кілька клаптиків моху, він втискував їх у себе, присідав на камені, пожираючи і випорожняючись водночас — швиденько, швиденько, аби покінчити з цим, — і, як загнана м'якотіла тваринка, над якою в небі уже кружляли яструби, біг назад у свою печеру, в кінець штольні, де лежала попона. Тут він нарешті знову був у безпеці.

Він притулявся спиною до купи щебінки, випростував ноги і чекав. Йому треба було заспокоїти, втихомирити своє тіло, як посудину, що може розхлюпатися від занадто сильних рухів. Поступово йому вдавалося приборкати дихання. Схвильоване серце билося спокійніше,

буря в його нутрі повільно вгамовувалася. І, раптом, мов чорна поверхня штилю, на його душу навалювалася самотність. Він заплющував очі. Темні двері у його внутрішній світ розчинялися, і він виходив. У театрі Гренуєвої душі починалася наступна вистава.

28

Так минав день за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем. Так минуло цілих сім років.

Тим часом у зовнішньому світі панувала війна. Бої точилися у Сілезії й Саксонії, в Ганновері й Бельгії, в Богемії й Померанії. Солдати короля гинули в Гессені й Вестфалії, на Балеарських островах, в Індії, на Міссісіпі і в Канаді, якщо вони не помирали від тифу ще в дорозі. Мільйону людей це коштувало життя, королю Франції — його колоніальних володінь, а всім країнам, що брали у ній участь, стільки грошей, що вони нарешті, згнітивши серце, вирішили її закінчити.

У той час, зимою, Гренуй одного разу мало не замерз, сам того не помічаючи. Цілих п'ять днів він пролежав у пурпуровому салоні, а коли прокинувсь у штольні, то від холоду не міг поворухнутися. І він знову заплющив очі, аби вже заснути навіки. Але тоді настала відлига, розморозила його і порятувала.

А ще якось нападало стільки снігу, що він не мав сили докопатися до лишайників. І він живився замерзлими кажанами.

Якось перед печерою він побачив мертвого крука. Оце й усі події, на які він за сім років звернув увагу в зовнішньому світі. А так він жив тільки у своїй горі, тільки у самодержавному царстві своєї душі. І він залишився б там до смерті (бо йому, власне, нічого не бракувало), якби не трапилася катастрофа, яка прогнала його з гори і виплюнула назад у зовнішній світ.

29

Катастрофою був не землетрус, не лісова пожежа, не гірський зсув і не завал штольні. Вона взагалі була не зовнішньою катастрофою, а внутрішньою, і тому особливо болісною, бо вона заблокувала Гренуїв улюблений шлях до втечі. Вона трапилася уві сні. Точніше, у мріях. А ще точніше, уві сні, в його серці й уяві.

Він лежав на канапі в пурпуровому салоні і спав. Довкола нього стояли порожні пляшки. Він випив надміру багато, під кінець аж дві пляшки аромату рудоволосої дівчини. Очевидно, це було справді занадто, бо його сон, хоч і глибокий, мов безодня, був цього разу пронизаний якимись примарними видіннями, серед яких чітко вирізнялися уривки якогось запаху. Спочатку вони тоненькими волокнами пролітали повз ніс Гренуя, а потім ущільнювалися в хмари. І йому здавалося, що він стоїть посеред величезного болота, і з мочарів піднімається туман. Туман повільно піднімався дедалі вище. І скоро він майже повністю закутав Гренуя, і серед туманного смороду вже не лишалося анітрохи чистого повітря. Щоб не задихнутися, тому довелося вдихати цей туман. А туман цей був, як уже сказано, запахом. І Гренуй знав, чий це був запах. Цей туман був його власним запахом — ось чим був цей туман.

Але найстрашніше було те, що Гренуй, хоч і знав, що це його запах, не міг відчути його носом. Повністю утопаючи в ньому, він ні за що в світі не міг його понюхати!

Зрозумівши це, він закричав так жахливо, наче його спалювали живцем. Цей крик зруйнував стіни пурпурового салону, мури замку, вирвавшись із його серця, він пролетів над ровами, болотами і пустелями, вогняною бурею пронісся над нічним краєвидом його душі, вихлюпнувшись із горла, він метнувся вигинами штольні назовні, у світ, розпливаючись над широченним плоскогір'ям Сен-Флур, — здавалось, то кричала сама гора. Прокинувшись від власного крику, Гренуй почав розмахувати руками, ніби намагався прогнати геть неймовірний сморід,

який хотів його задушити. Він був переляканий до смерті, тремтів усім тілом від смертельного страху. Якби крик не розірвав цього смороду, він захлинувся б самим собою — жахлива смерть. Згадуючи про це, він здригався. І поки він, здригаючись, намагався приборкати свої заплутані налякані думки, він твердо вирішив змінити своє життя, хоча б заради того, аби не побачити вдруге цього моторошного сну. Удруге він такого не переживе.

Накинувши на плечі попону, Гренуй виповз зі штольні. Надворі був ранок, пізній ранок кінця лютого. Сонце світило. Земля пахла вологим каменем, мохом і водою. Вітер уже доносив звідкілясь легкий аромат анемон. Він присів на землю біля входу в печеру, гріючись на сонці і вдихаючи свіже вранішнє повітря. Він і досі здригався, згадуючи туман, від якого втік, а тоді здригнувся від блаженного тепла, що розливалося по спині. Добре усе-таки, що цей зовнішній світ ще існував, нехай навіть як мета втечі. Було б жахливо, вилізши з тунелю, не знайти ніякого світу! Ні світла, ні запахів — тільки цей жахливий сморід, усередині, іззовні, повсюди…

Шок поступово минав. Слабшали лабета страху, і Гренуй став почувати себе впевненіше. Ополудні до нього повернулася звична холоднокровність. Приклавши вказівний і середній пальці лівої руки до носа, він вдихав крізь них вологе, присмачене анемонами весняне повітря. Потім приклав до носа долоню, принюхався. Він відчув тільки тепло руки, і більше нічого. Тоді він закачав обшарпаний рукав своєї сорочки, уткнувся носом у згин ліктя. Він знав, що в цьому місці всі люди могли себе понюхати. Проте він не відчув нічого. Так само нічого не відчув він під пахвами, на ногах, нічого на статевому органі, до якого нахилився як тільки міг. Це було дивовижно! Він, Гренуй, що міг за кілька миль відчути запах будь-кого, не годен був понюхати власний статевий орган на відстані долоні! Незважаючи на це, він не удався у паніку, а спокійно поміркувавши, заспокоїв себе такими словами: "Річ не в тім, що я не пахну, бо пахне все. Річ, мабуть, у тому, що я не відчуваю, як я пахну, бо від самого народження день у день нюхав себе, і мій ніс просто не сприймає мого власного запаху. Якби я міг відокремити від

себе свій запах чи бодай частину його, трохи відвикнути і через деякий час повернутися до нього, то напевне зміг би відчути свій запах, а отже — себе".

Він зняв із себе попону і одежу, точніше те, що лишилося від одежі, познімав це дрантя, це лахміття. Цілих сім років висіло воно на його тілі. Воно мало бути наскрізь просякнуте його запахом. Поскидавши все на купу перед входом до печери, він пішов собі геть. І тоді вперше за сім років знову піднявся на верхів'я гори. Там він став на те саме місце, де стояв у день прибуття, повернувся носом на захід і дозволив вітрові обвівати своє оголене тіло. У нього був намір так провітритися, так накачати себе західним вітром, — тобто, запахом моря і вологих лук, — щоб цей вітер пересилив запах його власного тіла, і тоді легко буде виявити різницю поміж ним, Гренуєм, і його одягом, який він зможе спокійно понюхати. А щоб якомога менше вдихати свій власний запах, він нахилився вперед, як тільки міг витягнув шию проти вітру, а руки відвів назад. Він нагадував плавця, що ось-ось стрибне у воду.

В цій надзвичайно смішній позі він простояв кілька годин підряд, доки його біла, мов у черв'яка, шкіра, що довго не бачила світла, стала рожевою, як у лангусти, хоча сонце гріло ще дуже слабо. Надвечір він знову зійшов до печери. Ще здалеку помітив купу одягу. За кілька метрів він затулив носа і відкрив його лише тоді, коли впритул підійшов до мотлоху. Він хотів зняти пробу, як навчився у Бальдіні: втягнув у себе повітря, а тоді уривчасто почав виштовхувати його із себе. Щоб упіймати запах, він склав долоні над одягом куполом і всунув носа досередини. Він зробив усе можливе для того, аби виловити з одягу власний запах. Але його там не було. Були тисячі інших запахів. Запах каміння, піску, моху, смоли, воронячої крові — навіть запах ковбаси, яку він багато років тому купував поблизу Сюлі, відчувався ще досить виразно. Одяг був своєрідним нюховим щоденником останніх семи-восьми років. І тільки його власного запаху, запаху того, хто носив його, не скидаючи, увесь цей час, в одязі не було.

І тут йому стало трохи моторошно. Сонце зайшло. Він стояв голий біля входу до штольні, в темному кінці якої прожив довгих сім років. Дув холодний вітер, і він змерз, не помічаючи, що мерзне, бо в ньому панував внутрішній холод, а саме страх. Це був не той страх, що він відчув уві сні, не той огидний страх задихнутися від самого себе, який можна було струсити і від якого можна було втекти. Те, що він відчував зараз, був страх не дізнатися нічого про самого себе. Він був протилежний тому, іншому страхові. Втекти від нього було неможливо, треба було йти йому назустріч. Будь-що треба було дізнатися — навіть якщо правда буде жахливою — володіє він запахом чи ні. Дізнатися зараз же. Негайно.

Він повернувся у штольню. Вже через кілька метрів його огорнула цілковита темрява, але він орієнтувався, як при найяскравішому світлі. Багато тисяч разів проходив він цим шляхом, знав кожен крок і кожен поворот, нюхом відчував кожен сталактит, бодай найменший виступ. Знайти дорогу було неважко. Важко було боротися зі згадкою про клаустрофобічне сновидіння, яке, мов приплив, піднімалося в ньому з кожним кроком дедалі вище. Проте він не відступав. Тобто страхом не знати він боровся зі страхом дізнатися і переміг, бо він знав, що вибору в нього не було. Коли він добрався до кінця штольні, де здіймалася купа ріні, обидва страхи полишили його. Він відчув спокій, голова його була ясною, а нюх — загострений, мов скальпель. Присівши навпочіпки, він закрив долонями очі й принюхався. На цьому місці, у цій віддаленій від світу кам'яній могилі, він пролежав цілих сім років. Якщо вже десь на світі мав бути його запах, то тільки тут. Він дихав повільно. Він перевіряв старанно. Він просидів навпочіпки чверть години. У нього була безпомилкова пам'ять, і він добре пам'ятав, як пахло на цьому місці сім років тому: камінням і вологою солонуватою прохолодою, і ця чистота означала, що жодна жива істота, людина чи тварина, ніколи сюди не заходила… Але так само пахло й тепер.

Він посидів іще деякий час, зовсім спокійно, лише тихенько киваючи головою. Потім повернувся і пішов до виходу, спершу зігнувшись, а коли дозволила висота штольні, випрямившись, — на вільний простір.

Надворі він одягнув своє лахміття (черевики його давно вже згнили), накрив плечі попоною і тієї ж ночі, залишивши Плон-дю-Канталь, пішов на південь.

30

Вигляд він мав жахливий. Волосся відросло до колін, ріденька борода — до пупа. Його нігті швидше нагадували пташині пазурі, а на руках і ногах, там, де тіло не прикривало лахміття, клаптями облазила шкіра.

Перші люди, яких він зустрів, — селяни, що працювали на полях поблизу міста П'єрфор, — побачивши його, з вереском розбіглися хто куди. А в самому місті він викликав сенсацію. Люди збігалися сотнями, аби подивитися на нього. Дехто вважав його втікачем-галерником. Інші казали, що він не справжня людина, а помісь людини й ведмедя, якесь лісове чудисько. Один колишній моряк стверджував, що він схожий на дикуна-індіанця з Кайєнни, що знаходилася по той бік океану. Його повели до бургомістра. Там він, на подив усім присутнім, пред'явив свою грамоту підмайстра, відкрив рота і трохи безладно — адже це були перші слова, які він промовляв після семирічної перерви, — проте досить зрозуміло розповів, що під час мандрівки на нього напали розбійники, затягнули до печери і протримали там у полоні цілих сім років. Протягом цього часу він не бачив ні сонячного світла, ні людей, харчувався з кошика, якого в темряву спускала невидима рука, і нарешті був визволений за допомогою драбини, так нічого й не довідавшись про своїх викрадачів і рятівників. Цю пригоду він вигадав, бо вона здавалася йому імовірнішою, аніж правда, вона й справді була переконливою, бо такі розбійницькі напади в той час нерідко траплялися в горах провінції Овернь, Лангедоку чи в Севеннах. У всякому разі бургомістр усе запротоколював і доповів про цей випадок маркізу де ля Тайяд-Еспінассу, ленному володареві міста і членові парламенту в Тулузі.

Маркізові вже в сорок років набридло придворне життя, він залишив Версаль і, усамітнившись на своїх володіннях, присвятив себе наукам. З-

під його пера народився визначний твір про динамічну національну економіку, в якому він пропонував відмінити всі податки на землеволодіння та сільськогосподарські продукти, а також ввести обернено пропорційний прибутковий податок, який найболючіше вдарить по бідних, змушуючи їх енергійніше розвивати свою господарську активність. Підбадьорений успіхом книжечки, він написав трактат про виховання хлопчиків та дівчаток у віці від п'яти до десяти років, потім захопився експериментальним сільським господарством і спробував шляхом перенесення бугаєвого сімені на різні сорти трав вивести тваринно-рослинний продукт схрещування для добування молока, щось на кшталт дійної квітки. Спершу він досяг деяких успіхів, що дозволило йому виготовити із трав'яного молока сир, смак якого, за визначенням Академії наук в Ліоні, був "близький до козячого, тільки трохи гіркіший". Проте йому довелося припинити досліди у зв'язку з величезними затратами на бугаєве сім'я, яке гектолітрами розбризкувалося на полях. Втім заняття аграрно-біологічними проблемами пробудили в ньому інтерес не тільки до ріллі, а до землі взагалі, і її стосунків з біосферою.

Ледве закінчивши практичні роботи з дійно-молочною квіткою, він з неймовірним завзяттям узявся за велике есе про залежність вітальності від землі. В його тезі зазначалося, що життя могло розвинутися тільки на певній відстані від землі, оскільки сама земля постійно виділяє тлінний газ, так званий fluidum letale, який пригнічує вітальні сили і рано чи пізно повністю їх паралізує. Тому всі живі створіння за допомогою росту намагаються віддалитися від землі, тобто не вростають у неї, а ростуть від неї геть; з цієї ж причини вони направляють угору найцінніші свої частини: злакові — колос, квітка — бутон, людина — голову; і тому, коли старість зігне їх і знову схилить до землі, вони неминуче потрапляють під вплив летального газу, в який, зрештою, й самі перетворюються в процесі розпаду після смерті.

Почувши про те, що в П'єрфорі об'явився індивід, який сім років провів у печері, де його повністю оточував елемент розкладу — земля, маркіз де ля Тайяд-Еспінасс нестямно зрадів і звелів негайно привести

Гренуя до себе в лабораторію, де піддав його ретельному обстеженню. Він знайшов живий приклад підтвердження своєї теорії. Fluidum letale так вплинув на Гренуя, що його двадцятип'ятирічне тіло виявляло ознаки старечого розкладання. Тільки той факт, пояснював Тайяд-Еспінасс, що Гренуй під час свого полону харчувався віддаленими від землі рослинами, можливо, хлібом та фруктами, порятував його від смерті. Тепер, щоб відновити колишній стан здоров'я, необхідно очистити організм від флюїду з допомогою винайденого ним, Тайяд-Еспінассом, апарату для вентиляції вітального повітря. Такий апарат стоїть у коморі його міського палацу в Монпельє, і, якщо Гренуй готовий стати науково-дослідним об'єктом, він не тільки звільнить його від згубної дії земляного газу, а й винагородить добрячою сумою грошей…

Через дві години вони вже сиділи в кареті. Хоч дороги в ті часи були паскудні, шістдесят чотири милі до Монпельє вони подолали усього за два дні, бо маркіз, не зважаючи на свій похилий вік, особисто підганяв кучера та коней і власноручно допомагав лагодити ресори та дишлі, що досить часто ламалися, — в такому захваті він був від своєї знахідки, так жадав якомога швидше показати її освіченій громадськості. Зате Гренуєві жодного разу не дозволено було злізти з козлів карети. У своєму лахмітті, загорнений у просякнуту вологою землі та глини попону, він повинен був незрушно сидіти на місці. Годували його під час подорожі сирими корнеплодами. В такий спосіб маркіз сподівався ще на деякий час законсервувати в ідеальному стані зараження земляним флюїдом.

Прибувши до Монпельє, він звелів негайно помістити Гренуя в підвал свого палацу і розіслав запрошення всім членам медичного факультету, ботанічного товариства, сільськогосподарської школи, хіміко-фізичного об'єднання, масонської ложі та інших вчених товариств, яких у місті було не менше десятка. А кількома днями пізніше — рівно через тиждень після того, як він розпрощався з гірською самотністю, — Гренуй опинився на помості величезної актової зали університету Монпельє, де його представили численній публіці як наукову сенсацію року.

У своїй доповіді Тайяд-Еспінасс охарактеризував його як живий доказ правильності теорії летального земляного флюїда. Поступово зриваючи з Гренуя лахміття, маркіз пояснював, як жахливо вплинув тлінний газ на тіло піддослідного: ось видно пухирі та рубці, як наслідок дії газу; а отут, на грудях, — величезна яскраво-червона газова карцинома; вся шкіра розтріскалася; чітко видно також флюїдальне викривлення скелета, про що свідчать клишоногість та горб. Внутрішні органи: селезінка, печінка, легені, жовчний міхур і травний тракт — тяжко пошкоджені газом, про що переконливо свідчить аналіз калу; проба стоїть у місці біля ніг демонстрованого суб'єкта, доступна кожному для споглядання. Узагальнюючи все це, можна сказати, що параліч вітальних сил, причиною якого є семирічне отруєння fluidum letale, так прогресував, що демонстрованого суб'єкта — в зовнішності якого вже помітні ознаки виродження — можна швидше віднести до істот, приречених до смерті. А проте доповідач береться протягом восьми днів за допомогою своєї вентиляційної терапії в поєднанні з вітальною дієтою добитися видимих ознак цілковитого одужання. Присутніх запрошують зібратися через тиждень, аби переконатися у справедливості цього прогнозу, який ще раз підтвердить правильність теорії летального земляного флюїду.

Доповідь мала величезний успіх. Вчена публіка з ентузіазмом аплодувала доповідачеві, а потім поважно проходила повз поміст, на якому стояв Гренуй. Його вражаюча занедбаність, старі рубці та каліцтво справляли таке жахливе враження, що всі сприймали його як істоту напівживу і безнадійно пропащу, хоча сам він почував себе цілком здоровим і сильним. Дехто із вчених панів професійно його обмацували, обмірювали, зазирали в рот, відтягували повіки. Інші звертались до нього, розпитували про печерне життя та про самопочуття в даний момент. Проте він чітко дотримувався даних маркізом указівок, відповідав на запитання тільки здавленим хрипом, безпомічно показуючи при цьому обома руками на горло, даючи тим зрозуміти, що й гортань уже вразив fluidum letale.

Коли демонстрація закінчилася, Тайяд-Еспінасс знову запакував його і відправив додому, в комору свого палацу. Там у присутності кількох вибраних докторів медичного факультету він помістив його в апарат для вентиляції вітальним повітрям — тобто в комірчину зі щільно припасованих одна до одної соснових дощок. Через височенний комин на даху комірчина провітрювалася очищеним від летального газу повітрям, а відпрацьоване повітря вилучалося крізь шкіряний вентиль у підлозі. Обслуговувалася уся ця споруда купкою слуг, які мали день і ніч піклуватися про те, щоб не зупинялися ані на мить прилаштовані до комина вентилятори. Отже, Грену́й постійно перебував під очисним потоком повітря, а крізь дверцята у стіні з годинним інтервалом йому подавали дієтичні страви, приготовлені з. віддалених від землі продуктів: голубиний бульйон, паштет із жайворів, рагу з диких качок, консервовані фрукти з дерев, хліб з високорослих сортів пшениці, піренейське вино, молоко сарни і крем зі збитих яєць від курей, яких тримали на горищі замку.

П'ять днів тривав цей курс дезинфекції та ревіталізації. Після чого маркіз наказав зупинити вентилятор й перевів Гренуя у ванну кімнату, де його кілька годин вимочували в теплій дощовій воді і нарешті вимили з голови до п'ят милом з додатками горіхової олії, яке привезли з міста Потосі в Андах. Йому позрізали нігті на руках і ногах, почистили зуби тонким порошком з доломітового вапна, поголили, постригли і зачесали, а тоді волосся закучерявили та ще й припудрили. Запросили кравця, шевця, і Грену́й отримав пошиту для нього шовкову сорочку з білим жабо і білим рюшем на манжетах, шовкові панчохи, камзол, панталони, і голубий оксамитовий жилет, і гарні черевики з пряжками із чорної шкіри, правий з яких уміло маскував його понівечену ногу. Маркіз власноручно припудрив білим тальком рябе Гренуєве обличчя, трохи підмалював карміном губи та щоки і м'яким олівцем з липового вугілля надав бровам справді благородного вигину. Потім він побризкав на нього своїми особистими парфумами з досить простим запахом фіалки, відійшов кілька кроків назад і довго не міг підшукати слів, аби виразити своє захоплення.

— Добродію, — почав він нарешті, — я в захваті від самого себе. Я приголомшений своєю геніальністю. Звичайно, я ніколи не сумнівався в правильності моєї флюїдальної теорії; зовсім ні; проте таке блискуче її підтвердження в практичній терапії мене приголомшує. Ви були твариною, а я зробив з вас людину. Це просто-таки божественне діяння. Дозвольте ж мені розчулитися! Підійдіть ось до того дзеркала й подивіться на себе! Ви уперше в житті дізнаєтесь, що ви людина; не те щоб якась надзвичайна чи особлива, але цілком нормальна людина. Підійдіть-но, добродію! Погляньте на себе й подивуйтеся з того, що я із вас створив!

Уперше в житті Гренуя називали "добродієм".

Він підійшов до дзеркала й подивився в нього. Досі він ще ніколи не дивився в дзеркало. Він побачив перед собою пана в блакитному вишуканому одязі, в білій сорочці та шовкових панчохах і зовсім інстинктивно зігнувся, як це робив завжди перед такими вифранченими панами. Проте пан у дзеркалі також зігнувся, а коли Гренуй знову випростався, вифранчений пан зробив те ж саме, після чого обидва завмерли, пильно роздивляючись одне одного.

Найбільше Гренуя приголомшив той факт, що він мав такий неймовірно нормальний вигляд. Маркіз мав рацію: в ньому не було нічого особливого, — негарний з себе, але й не надто бридкий. Він був трохи замалого зросту, трохи незграбний, обличчя мав трохи невиразне, тобто він був такий, як і тисячі інших людей. Якщо він зараз піде по вулиці, жодна людина не зверне на нього уваги. Та й навряд чи впав би в око хтось такий, яким він став тепер. Хіба що в тому разі, коли б цей хтось, окрім фіалок, нічим не пахнув, як отой пан в дзеркалі і як він сам, що стояв перед ним.

А ще десять днів тому селяни, загледівши його, з вереском розбігалися в різні боки. Тоді він почував себе не інакше, ніж тепер, а тепер, заплющуючи очі, він почував себе анітрохи не інакше, ніж тоді. Втягнувши повітря, яке оточувало його тіло, він відчув запах поганих

парфумів, оксамиту та новенької шкіри своїх черевиків; він чув носом шовк, пудру, косметику, легкий аромат мила з Потосі. І раптом він зрозумів, що не голубиний бульйон і не вентиляційний фокус-покус зробили з нього нормальну людину, а лише кілька одежин, зачіска й ці маленькі косметичні хитрощі.

Моргнувши, він розплющив очі й побачив, що пан у дзеркалі підморгнув йому і тінь посмішки майнула біля його підфарбованих карміном губів, так ніби той давав зрозуміти, що вважає його не зовсім гидким. Та й самому Гренуєві здалося, що пан у дзеркалі, ця вдягнена як людина, замаскована постать без власного запаху досить-таки пристойна; йому принаймні здалося, що після деякого вдосконалення ця маска могла б справляти на зовнішній світ такий вплив, на який би він, Грену́й, ніколи б не наважився. Він кивнув постаті й побачив, як вона, відповідаючи йому кивком, крадькома роздуває ніздрі…

31

Наступного дня — маркіз саме намагався навчити його найнеобхіднішим позам, жестам і танцювальним па для майбутнього публічного виступу — Грену́й симулював напад запаморочення і, нібито геть знесилівши від нестачі повітря, упав на диван.

Маркіз був у нестямі. Він верещав на слуг, вимагаючи принести віяла та переносні вентилятори, і, поки слуги кинулися виконувати наказ, він на колінах стояв біля Гренуя, обмахував його своєю хустинкою, насиченою фіалковим ароматом, і заклинав, просто-таки вимолював у нього знову підвестися, не віддавати Богові душу в такий важливий момент, якщо можливо, протягнути бодай до післязавтра, бо інакше його летальна флюїдальна теорія виживання опиниться під величезною загрозою.

Гренуй плазував і коцюрбився, кашляв, стогнав, обома руками відмахувався від хустинки, тоді, зрештою, досить драматично впав з дивана й забився у найвіддаленіший куток кімнати.

— Тільки не ці парфуми! — крикнув він, ніби з останніх сил. — Тільки не ці парфуми! Вони вбивають мене!

І тільки тоді, коли Тайяд-Еспінасс викинув у вікно хустинку, а свій камзол, що теж пахнув фіалкою, залишив у сусідній кімнаті, Гренуй трохи втихомирився і вже спокійнішим голосом розповів, що він, як парфюмер, має дуже чутливий нюх, і завжди, а надто зараз, під час одужання, надзвичайно гостро реагує на деякі запахи. Те, що саме аромат фіалок, загалом приємної квітки, йому аж так дошкуляє, він може пояснити тільки тим, що парфуми маркіза містять в собі великий процент фіалкового коріння, який унаслідок свого підземного походження особливо негативно впливає на таку летально-флюїдально заражену особу, як він, Гренуй. Уже вчора, коли його вперше напарфумили, він відчував себе геть одурманеним, а сьогодні, знову відчувши запах кореня, йому здалося, що його зіштовхнули назад у жахливу задушливу нору, в якій він животів аж сім років. Напевно, його природа обурилася проти насильства, по-іншому він цього пояснити не вміє, бо після того, як завдяки мистецтву пана маркіза йому було подаровано життя в очищеному від флюїду повітрі, він воліє краще померти на місці, аніж іще раз піддатися впливові ненависного флюїду. Ще й зараз усе в ньому здригається від однієї тільки думки про парфуми з кореня. Але він переконаний, що враз одужає, якщо маркіз дозволить йому для цілковитого знищення запаху фіалки придумати власні парфуми. Він має на увазі легкий повітряний аромат, що складатиметься з віддалених від землі інгредієнтів: мигдальної та апельсинової води, евкаліпта, соснової та кипарисової олії. Кілька бризок таких пахощів на його одяг, кілька крапель на шию та обличчя — і він назавжди буде застрахований від повернення прикрого нападу, з якого щойно ледь викарабкався…

Передане тут непрямою мовою заради легшого прочитання було насправді півгодинним белькотінням, яке перебивалося численним покашлюванням, хрипами та задишкою і супроводжувалося тремтінням, схлипуванням та красномовним закочуванням очей. Маркіз був глибоко вражений. Ще більше, ніж симптоми страждання, його переконала тонка аргументація підопічного, зроблена відповідно його летально-флюїдній теорії. Звичайно, це фіалкові парфуми! Жахливо наближений до землі, навіть підземний продукт! Напевне, й сам він уже ним заражений. Він і гадки не мав про те, що аромат, яким він день у день користувався, наближав його до смерті. І подагра, і потилиця терпне, і кволість його члена, і геморой, і шум у вухах, і гнилий зуб — все це без сумніву наслідки отруєння смердючим фіалковим коренем. А цей дурний чоловічок, оце нещастя, що забилося в куток кімнати, відкрило йому очі. Маркіз розчулився. Йому захотілося підійти до нього, підняти й пригорнути до свого просвітлілого серця. Але він боявся, що ще пахне фіалками, і, ще раз покликавши слуг, наказав їм повикидати з дому всі фіалкові парфуми, провітрити замок, продезинфікувати його одяг в апаратурі вітального повітря, а Гренуя в його паланкіні віднести до найкращого парфюмера міста. Саме цього добивався Гренуй, симулюючи напад.

Парфюмерна промисловість мала в Монпельє стару традицію, і хоча останнім часом у порівнянні з містом-конкурентом Грасом вона зазнала певного спаду, в місті ще жило кілька гарних майстрів-парфюмерів та рукавичників. Найповажніший серед них, на ім'я Рунель, зважаючи на ділові зв'язки з домом маркіза де ля Тайяд-Еспінасса, в який він постачав мило, олію та ароматичні речовини, погодився на надзвичайний крок — на годину віддати своє ательє в розпорядження доставленому в носилках дивному паризькому підмайстрові. А цей не вислухав ніяких пояснень, не поцікавився, де що стоїть, сказавши, що й так добре тут орієнтується і сам знайде все необхідне; він зачинився у майстерні і провів там добру годину, а тим часом Рунель із дворецьким маркіза пішов до корчми випити склянку вина і дізнався там, чому його фіалкова вода більше не має права на існування.

Майстерня і крамниця Рунеля були обладнані далеко не так розкішно, як свого часу магазин ароматичних товарів Бальдіні в Парижі. З кількома сортами квіткової олії, води та прянощів звичайний парфюмер не дуже міг розігнатися. Проте Гренуй, тільки-но вдихнувши повітря, зрозумів, що наявних речовин цілком вистачить для здійснення його наміру. Він не мав наміру створювати щось велике; не хотів змішувати, як свого часу у Бальдіні, і престижних парфумів, які вирізнялися б на тлі посередності і завоювали б серця людей. І навіть не простий запах квітів апельсинового дерева, як було обіцяно маркізові, був його безпосередньою метою. Ходові есенції евкаліпта та кипарисового листя повинні були тільки замаскувати справжній аромат, який він вирішив приготувати, — цим ароматом мав бути людський запах. Він хотів, хай навіть це поки що буде тільки поганий сурогат, привласнити собі запах людини, якого сам не мав. Звичайно, запаху людини самого по собі не було. Кожна людина пахла по-іншому, ніхто не знав цього краще, аніж Гренуй, якому були відомі тисячі індивідуальних запахів і який від самісінького народження нюхом розрізняв людей. Проте існувала основна тема людського запаху, і досить проста: пітливо-жирна, сирно-кисла, загалом достатньо бридка основна тема, притаманна однаковою мірою всім людям, а над нею в окремих випадках коливалися хмаринки індивідуальної аури.

Однак ця аура, цей надзвичайно складний, своєрідний шифр особистого запаху, була для більшості людей зовсім непомітною. Більшість людей не знає, що володіє ним, а крім того, робить усе для того, щоб приховати його одягом чи модними штучними пахощами. Лише той основний запах, ті примітивні людські випари, були їм знайомі, тільки в них вони жили і почували себе затишно, і кожного, хто додавав щось до цього бридкого загального часу, вони вважали своїм.

Того дня Гренуй створив дивні парфуми. Таких дивних парфумів на світі досі ще не було. Вони пахли не як окремий аромат, а як людина, що пахне. Відчувши ці парфуми в темному приміщенні, кожен подумав би, що там стоїть інша людина. А коли б ними скористалася людина, яка сама має людський запах, то нюхом ми могли б сприйняти її як дві

людини, чи ще гірше, як страхітливу подвійну істоту, як образ, який неможливо зафіксувати однозначно, бо її обриси розпливчасті, нечіткі, як малюнок на дні озера, що тремтить під хвилями.

Щоб зімітувати цей людський запах, — далеко не так, як він сам собі уявляв його, але достатньо вдало, щоб ошукати інших, — Гренуй підібрав у майстерні Рунеля найхимерніші інгредієнти.

Біля порогу дверей, що виходили у двір, він знайшов купку свіжого котячого калу. Взявши півложечки, поклав його разом із кількома краплями оцту та розтовченої солі у змішувач. Під столом він угледів шматочок сиру завбільшки з ніготь великого пальця, що явно залишився від якоїсь трапези Рунеля. Сир був уже досить старий, почав розкладатися, виділяючи їдкий запах. З покришки бочки від сардин він зішкрябав щось рибно-прогіркле, змішав його із протухлим яйцем, касторкою, нашатирем, мускатом, спиляним рогом та дрібно покришеною присмаленою свинячою шкуркою. До цього він додав досить велику кількість цибетину, розбавив ці жахливі приправи спиртом, дав настоятися і профільтрував до іншої пляшки. Запах суміші був жахливий. Вона смерділа клоакою, гниллю, а коли потім він з допомогою віяла нагнав у неї трохи чистого повітря, виникало враження, що ви стоїте спекотного літнього дня в Парижі на перехресті вулиць о'Фер та Ленжері, там, де перемішуються запахи ринку, Кладовища невинних та переповнених будинків.

А на цю жахливу основу, що мала швидше трупний, а не людський запах, Гренуй наклав усього один шар олійно-свіжих ароматів: м'яти, лаванди, терпентину, цитрини, евкаліпта, які він пом'якшив і водночас замаскував букетом тонких квіткових олій герані, троянди, апельсинового цвіту і жасмину. Після подальшого розведення спиртом та оцтом, основні, фундаментальні інгредієнти, на яких була заснована вся суміш, уже не відчувалися. Сморід сховався за свіжими ароматами, бридке від запахів квітів стало гарним, навіть цікавим, і, як не дивно, від гнилятини не залишилося й сліду. Навпаки, здавалося, ці парфуми видихали потужний піднесений життєдайний аромат.

Розливши їх у два флакони, Гренуй щільно закоркував їх і сховав у своїх кишенях. Потім він старанно вимив водою пляшки, ступку, лійку й ложку, протер їх олією з гіркого мигдалю, щоб знищити всі сліди запахів, і взяв другий змішувач. У ньому він швидко скомпонував ще одні парфуми, подібні до перших; вони також складалися із свіжих квіткових елементів — вже без смердючої основи, — а тільки з невеликої кількості мускусу, амбри, цибетину та кедрової олії. Звісно ж самі по собі вони пахли по-іншому, ніж попередні — простіше, бездоганніше, не так злоякісно, — бо в них були відсутні компоненти, що імітували людський запах. Та коли б ними скористалася звичайна людина і вони змішалися з її власним запахом, то їх навряд чи можна було б відрізнити від тих, які приготував Гренуй виключно для себе.

Наповнивши флакон другими парфумами, він роздягнувся догола і побризкав увесь свій одяг тими, першими. Потім кінчиками пальців змочив ними в себе під пахвами, між пальцями ніг, у паху, груди, шию, вуха й волосся, тоді знову вдягнувся й залишив майстерню.

32

Коли він вийшов на вулицю, його раптом охопив страх, бо він розумів, що вперше в житті поширює навколо себе людський запах. Але сам він відчував, що смердить, жахливо смердить. І він не міг собі уявити, що інші люди зовсім не сприймають його запах як сморід, і наважився одразу зайти до корчми, де на нього чекали Рунель з дворецьким маркіза. Йому здавалося, що буде менш ризиковано випробувати нову ауру спочатку в анонімному середовищі.

Вузькими темними провулками він прокрався вниз до річки, де чинбарі й красильники займалися своїм смердючим ремеслом. Зустрічаючи кого-небудь чи проходячи повз двері будинку, де гралися діти чи сиділи старі жінки, він змушував себе йти повільніше, обережно несучи велику хмару свого запаху.

Ще з юнацьких років він звик до того, що люди, проходячи повз нього, зовсім не звертали на нього уваги; не від зневаги — як він колись думав, — а тому, що вони зовсім не помічали його існування. Навколо нього не було простору, він не хвилював, так би мовити, атмосфери, як інші люди, не відкидав тіні на інших людей. Тільки коли вже безпосередньо наштовхувався на когось, у натовпі чи на розі вулиці, тоді відбувалася коротка мить сприйняття, і найчастіше зустрічний з жахом відсахувався, кілька секунд дивився на нього, Гренуя, так, ніби бачив створіння, що, власне, не мало права на існування, створіння, яке, хоч і стояло тут, якимось дивним чином було ніби відсутнє, а потім ішов собі далі, умить про нього забуваючи…

Але тепер, у провулках Монпельє Гренуй знову відчував і бачив — і щоразу, коли він помічав це, його пронизувало гостре почуття гордості, — що він якось впливає на людей. Проходячи повз жінку, що схилилася над криницею, він помітив, як вона на мить підвела голову, подивилась на нього, а потім, явно заспокоївшись, знову повернулася до свого відра. Якийсь чоловік, що стояв спиною до нього, озирнувся і досить довго з інтересом дивився йому вслід. Діти, яких він зустрічав, давали йому дорогу — не від страху, а з чемності; і навіть якщо вони, вибігаючи з будинків, ненароком наштовхувалися на нього, то не лякалися, а обминали його, так ніби наперед здогадувалися про наближення якоїсь особи.

Завдяки багатьом таким зустрічам він навчився краще оцінювати силу своєї нової аури і став самовпевненішим і зухвалішим. Він швидше підходив до людей, намагався якомога ближче пройти повз них, ба навіть вимахував трохи рукою, часом ніби ненароком зачіпаючи якогось пішохода. Одного разу він ніби навмисне штовхнув чоловіка, якого хотів випередити. Він зупинився і попросив вибачення, і чоловік, який ще вчора, як від грому, здригався від раптової появи Гренуя, удав, що нічого не трапилося, посміхнувся та ще й поплескав Гренуя по плечу.

Він вийшов з провулків на майдан перед собором святого Петра. Дзвонили дзвони. З обох боків порталу юрмилися люди. Тільки-но

закінчилося вінчання. Всі хотіли побачити наречену. Гренуй побіг туди і замішався в натовп. Він штовхався, угвинчувався в людську масу — нехай вони туляться до нього зі всіх боків, нехай набираються його власного запаху. Розставивши ноги посеред цього юрмища, він підняв руки і розхристав комір сорочки, аби запах без перешкод міг стікати з його тіла… І радість його була безмежною, коли він, помітив, що інші нічого не помітили, анічогісінько, що всі ці чоловіки, й жінки, й діти, що впритул стояли довкола, так легко дали ошукати себе і вдихали його сморід — із котячого лайна, сиру та оцту, — як запах собі подібного, а його Гренуя, зозулиного виплодка, приймали в своє середовище як рівного собі.

Біля своїх колін він відчув дитину, маленьку дівчинку, що затесалася поміж дорослих. З лицемірною турботливістю він узяв її на руки, високо підняв, щоб їй краще було видно. Мати не тільки дозволила, вона подякувала йому за це, а мала повискувала від задоволення.

Отак Гренуй, може, чверть години простояв у лоні натовпу, вдавано святенницьки притиснувши до грудей чужу дитину. І поки весільна процесія, супроводжувана голосним передзвоном та захватом людей, посувалася вперед, на неї сипалася злива монет, Гренуя охопив інакший захват, чорний захват, злорадне відчуття тріумфу, що викликало дрож і п'янило, немов напад похоті, і він ледве стримувався, щоб не виплеснути його, немов жовч і отруту, на цих людей і не закричати їм прямо в обличчя: він їх не боїться, навіть майже не ненавидить, зате всім своїм єством зневажає за їхню смердючу дурість, бо ж вони дозволили йому обдурити себе; бо вони — ніщо, а він — усе! І, ніби глузуючи, він сильніше притиснув дитину до себе, набрав у легені повітря і закричав разом з усіма хором: "Слава нареченій! Хай живе наречена! Хай живе чарівна пара!"

Коли весільна процесія пішла собі далі і натовп почав розходитися, Гренуй віддав дитину матері й подався до церкви, аби заспокоїтися там і відпочити. В соборі пахло ладаном, який холодними клубками піднімався з двох кадильниць з обох боків олтаря і як затхле покривало

слався над слабкішими запахами людей, які ще сиділи там. Гренуй і собі присів на лавку під хорами.

Раптом він відчув велике задоволення. Не таке п'янке, як колись у череві гори під час своїх самотніх оргій, а холодне й тверезе задоволення, породжене усвідомленням власної могутності. Тепер він знав, на що був здатний. З допомогою найнікчемніших засобів, завдяки своїй геніальності, він зімітував людський запах й одразу ж так точно, що навіть дитина нічого не помітила. Тепер він знав, що може досягнути більшого. Знав, що може поліпшити цей запах. Він міг створити не лише людський, а й надлюдський запах, ангельський запах, такий несказанно гарний і живодайний, що, понюхавши його, кожен буде зачарований і всім серцем полюбить його, Гренуя, носія цього запаху.

Так, він примусить їх полюбити його. Потрапивши в полон його аромату, вони змушені будуть не просто сприймати як рівню, а полюбити його до божевілля, до самозабуття, він примусить їх тремтіти від захвату, кричати, плакати від блаженства, тільки почувши його запах, — падати на коліна, як під холодним ладаном Бога! Він хотів стати всемогутнім богом Запаху, яким він був у своїх фантазіях, проте тепер — у справжньому світі і над реальними людьми. І він знав, що це було в його владі. Бо люди можуть заплющити очі й не бачити величі, жаху, краси, і можуть затулити вуха й не чути мелодій і спокусливих слів. Але вони не можуть не піддатися аромату. Бо аромат — це брат дихання. З ароматом він увійде в людей, і вони не зможуть захиститися від нього, якщо захочуть жити. Аромат проникає найглибше, прямо в серце, нав'язуючи категоричні судження: симпатію і зневагу, відразу й хіть, любов і зненависть. Хто володіє запахами, той володіє серцями людей.

Зовсім спокійно сидів Гренуй на лавці в соборі святого Петра і посміхався. У нього не було ейфорії, коли він вирішив покорити людей. Ані хворобливого блиску в очах, ані божевільних гримас на обличчі. Він був при цілком здоровому глузді. Голова його була такою ясною, що він запитав себе, навіщо взагалі хоче цього. І відповів собі, що хоче цього

тому, бо наскрізь просякнутий злом. І при цьому він посміхався і був задоволений собою. Він мав зовсім невинний вигляд щасливої людини.

Так він посидів іще деякий час у задумливому спокої, глибоко вдихаючи насичене ладаном повітря. І знову ясна посмішка промайнула на його обличчі. Як усе-таки нікчемно пахнув цей Бог! Яким кумедно-примітивним ароматом наповнював він церкву. То ж навіть не справжній ладан димів у кадильницях! Це був поганий сурогат липового вугілля, кориці та селітри. Бог смердів. Бог був малою жалюгідною вонючкою. Його обдурювали, цього Бога, або ж він сам був дурисвітом, таким самим як Гренуй, тільки значно гіршим!

33

Маркіз де ля Тайяд-Еспінасс був у захопленні від нових парфумів. Мовляв, він, першовідкривач летального флюїду, надзвичайно вражений тим, який сенсаційний вплив може мати на загальне самопочуття індивіда така другорядна й летюча річ, як парфуми, в залежності від того, виготовлені вони із наближених до землі чи віддалених від неї інгредієнтів. Гренуй, який ще кілька годин тому лежав отут блідий, майже непритомний, має зараз такий свіжий, квітучий вигляд, що він — з усіма недоліками недостатньо освічених людей його стану — майже здобув якусь індивідуальність. У всякому разі він, Тайяд-Еспінасс, у розділі про вітальну дієтетику свого трактату, до питання про теорію летального флюїду, який готується до друку, детально опише цей випадок. Але спочатку він сам скористується новим ароматом.

Гренуй вручив йому обидва флакони зі звичайними квітковими парфумами, і маркіз побризкав ними на себе. Здавалося, він був цілком задоволений ефектом. Йому здається, зізнався він, що жахливий фіалковий запах роками його пригнічував, а тепер у нього наче виросли квітучі крила, і послабшав біль у коліні, як і шум у вухах; і взагалі, він почуває себе окриленим, бадьорим і на кілька років молодшим. Він підійшов до Гренуя, обняв його й назвав своїм "флюїдальним братом", зауваживши при цьому, що має на увазі зовсім не соціальне, а суто

умоглядне звертання, перед яким — і тільки перед ним! — усі люди рівні; крім того, він планує найближчим часом заснувати міжнародну понадстанову ложу з метою цілковитого подолання fluidum letale, щоб якомога швидше замінити його чистим fluidum vitale, і він уже зараз обіцяє Гренуєві зробити його першим прозелітом цієї ложі. Потім він звелів записати рецепт квіткових парфумів, заховав папірець в кишеню і подарував Гренуєві п'ятдесят луїдорів.

Рівно через тиждень після своєї першої доповіді маркіз де ля Тайяд-Еспінасс удруге представив свого підопічного в актовій залі університету. Наплив публіки був небачений. Прийшов увесь цвіт Монпельє, не лише науковий, а й світський, в тому числі багато дам, які хотіли побачити легендарну печерну людину. І хоча противники Тайяд-Еспінасса — головним чином представники "Товариства, друзів університетських ботанічних садів" та члени "Спілки сприяння агрикультурі" — мобілізували всіх своїх прихильників, захід мав грандіозний успіх. Щоб нагадати публіці про стан Гренуя тиждень тому, Тайяд-Еспінасс спершу передав у зал малюнки, на яких печерна людина була зображена у всій бридкій занедбаності. А потім він звелів привести нового Гренуя — у гарному оксамитовому сюртуці синього кольору, в шовковій сорочці, напомадженого, напудреного й причесаного; і вже те, як він ішов, а саме: виструнчившись, маленькими кроками, граціозно похитуючи стегнами, — як він без чужої допомоги вибрався на поміст, низько вклонився, з посмішкою повів головою сюди-туди, змусило всіх скептиків і критиків ураз замовкнути. Навіть друзі університетських ботанічних садів зніяковіло мовчали. Надто вже разючою була зміна, надто приголомшливим диво, без якого тут, очевидно, не обійшлося: там, де тиждень тому скоцюрблено сиділа змучена здичавіла тварина, тепер стояла цілком цивілізована людина з гарною статурою. В залі поширився якийсь майже побожний настрій, і коли Тайяд-Еспінасс піднявся на кафедру, щоб зробити доповідь, запанувала абсолютна тиша. Він укотре вже виклав свою досить відому теорію летального земляного флюїду, пояснив потім, якими механічними та дієтичними засобами він видалив цей флюїд з тіла демонстрованого суб'єкта і замінив його вітальним флюїдом; а на закінчення закликав усіх

присутніх, як друзів, так і противників, перед лицем такого переконливого доказу не чинити більше опору новому вченню, а боротися разом із ним, Тайяд-Еспінассом, проти злоякісного флюїду й визнати позитивний вітальний флюїд. Тут він простягнув руки, підвів очі до неба, і багато вчених мужів повторили за ним цей жест, а жінки заплакали.

Гренуй стояв на помості й не прислухався. Він з величезним задоволенням спостерігав за дією зовсім іншого флюїду, значно реальнішого: свого власного. Врахувавши розміри актової зали, він напарфумився так сильно, що не встиг ще вийти на поміст, як аура його запаху почала інтенсивно випромінюватися в залу. Він бачив, як вона — він справді бачив її навіть очима! — як вона захопила спочатку передні ряди, потім перемістилася далі до середини зали, і нарешті досягла галереї. І той, кого вона зачепила, — серце Гренуя закалатало від радості, — той змінювався на очах. Під впливом його аромату люди, самі не усвідомлюючи цього, міняли вираз обличчя, міняли свою поведінку, свої почуття. Той, хто спочатку лише здивовано-байдуже оглядав його, тепер дивився вже з замилуванням; хто сидів нерухомо, відкинувшись у кріслі, з критично зморщеним чолом та багатозначно скривленим ротом, тепер невимушено подався вперед, з обличчям по-дитячому ясним, і навіть на обличчях найбоязливіших, переляканих, найчутливіших, тих, хто спочатку не міг без жаху дивитися на нього, а потім — без належного скепсису, з'явилися відтінки люб'язності, навіть симпатії, тільки-но до них долинув його запах.

Після закінчення доповіді все зібрання встало, охоплене шаленим захватом. "Хай живе вітальний флюїд! Хай живе Тайяд-Еспінасс! Слава флюїдальній теорії! Ганьба ортодоксальній медицині!" — кричав учений люд Монпельє, найвизначнішого університетського міста на півдні Франції, і маркіз де ля Тайяд-Еспінасс переживав найвеличнішу годину свого життя.

Гренуй, який зійшов з помосту і пірнув у натовп, зрозумів, що ці шалені овації були присвячені йому, тільки йому, Жану-Батісту Гренуєві, навіть якщо жоден із тріумфуючих у залі про це не здогадувався.

34

Він ще кілька тижнів залишався в Монпельє. Він став досить знаменитим, і його запрошували до салонів, розпитували про печерне життя і про лікування у маркіза. І раз по раз йому доводилося розповідати історію з розбійниками, які викрали його, і про кошика з харчами, і про драбину. І щоразу він прикрашав її якимись новими деталями. Так Гренуй знову натренувався у вмінні говорити — правда, не дуже добре, бо з мовою у нього все життя не ладилось, — і, що важливіше, він навчився майстерно брехати.

Власне кажучи, він зрозумів, що може розповідати людям усе що завгодно. Довірившись одного разу — а вони відчували довіру до нього, тільки-но вдихнувши його штучний запах, — потім вони вірили вже завжди. Надалі він здобув деяку впевненість у світському поводженні, чим раніше не володів. Вона стала помітною навіть фізично. Здавалося, він навіть підріс, а його горб почав зникати. Ходив він майже зовсім прямо. А коли до нього зверталися, він більше не згинався в поклоні, а стояв рівно, витримуючи спрямований на нього погляд. Звичайно, за цей час він не став ані світською людиною, ні завсідником салонів, ні суверенним членом товариства. Але понура незграбність кудись поділася, поступившись місцем манері, яку вважали природною скромністю чи принаймні вродженою сором'язливістю і яка справляла зворушливе враження на деяких панів і деяких добродійок — в ті часи у світських колах любили все "природне" і своєрідний шарм неотесаності.

На початку березня він зібрав свої речі й пішов геть, тишком-нишком, одного раннього ранку, тільки-но відчинились ворота, одягнений у непримітний коричневий сюртук, який напередодні придбав у лахмітника, та перекошений капелюх, що наполовину прикривав його обличчя. Ніхто його не впізнав, ніхто не побачив і не

помітив, бо в цей день він навмисне відмовився від своїх парфумів. І, коли маркіз ополудні наказав почати розшуки, сторожа присягалася, що хоч і бачили вони багатьох різних людей, які виходили з міста, але ні в якому разі не того відомого печерного чоловіка, на якого вони обов'язково звернули б увагу. Тоді маркіз пустив поголос, нібито Гренуй залишив Монпельє з його дозволу, аби поїхати до Парижа в сімейних справах. Проте в глибині душі він дуже розсердився, бо мав намір зробити з Гренуєм турне через усе королівство, аби завербувати прихильників для своєї флюїдальної теорії.

Через якийсь час він знову заспокоївся, оскільки його слава поширилася і без турне, майже без будь-яких зусиль з його боку. В "Журналь де саван" і навіть у "Кур'єр де ль'Ероп" з'явилися довгі статті про fluidum letale, і з усіх усюд почали їхати до нього летально отруєні хворі з надією вилікуватися. Влітку 1764 року він заснував першу "Ложу вітального флюїду", яка налічувала в Монпельє 120 членів, а також організував філіали в Марселі та Ліоні. Потім він вирішив перескочити до Парижа, аби звідти завоювати своїм ученням увесь цивілізований світ, але спочатку для пропагандистської підтримки свого походу він хотів зробити якийсь флюїдальний подвиг, що затьмарив би зцілення печерної людини й інші експерименти. І на початку грудня він очолив експедицію безстрашних адептів на пік Канігу, який знаходився на тому ж меридіані, що й Париж, і вважався найвищою горою Піренеїв. Цей вчений муж, що стояв на порозі старості, звелів винести себе на вершину заввишки 2800 метрів з метою перебування там протягом трьох тижнів на найчистішому, найсвіжішому повітрі, аби, як він сам про це привселюдно заявив, на Різдво знову зійти вниз міцним двадцятирічним юнаком.

Адепти відмовилися йти далі за Верне — останнє людське поселення біля підніжжя страшної гори. Проте маркіза ніщо не могло зупинити. Скинувши з себе одяг у крижаний холод, голосно й завзято щось викрикуючи, він сам почав сходження. Остання згадка про нього — це його силует з екстатично піднятими до неба руками, що з піснею зникав у хуртовині.

В ніч перед Різдвом учні даремно чекали на повернення маркіза де ля Тайяд-Еспінасса. Він не повернувся ані старцем, ані юнаком. І раннього літа наступного року, коли найвідважніші подалися на пошук й викарабкалися на все ще засніжену вершину піка Канігу, вони не виявили там жодного сліду — жодного шматка одягу, жодної частки тіла, жодної кісточки.

Звичайно, це не зашкодило його вченню. Навпаки. Незабаром народилася легенда, що на самісінькому верхів'ї гори він поєднався з вічним вітальним флюїдом, розчинив себе в ньому і відтоді невидимий, але вічно молодий ширяє над Піренеями, і той, хто туди підніметься, довіриться йому, протягом року буде позбавлений усіх хвороб і процесу старіння. Аж до кінця XIX сторіччя кілька медичних кафедр захищали флюїдальну теорію Тайяда, а багато окультних товариств застосовували її терапевтично. І в наші дні з обох боків Піренеїв, а саме в Перпіньяні та Фігерасі існують таємні тайядівські ложі, які збираються раз на рік, щоб піднятися на пік Канігу.

Там вони розпалюють велике вогнище, нібито з приводу сонцестояння і на честь святого Йоана, а насправді, щоб ушанувати свого Майстра Тайяд-Еспінасса та його великий флюїд і щоб здобути вічне життя.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

35

Якщо для його першої подорожі Францією Гренуєві знадобилося сім років, то другу він проробив за неповних сім днів. Гренуй уже не уникав гамірних міст і велелюдних вулиць, не шукав обхідних доріг. Він мав запах, мав гроші, тож вірив у власні сили й поспішав.

Увечері того ж дня Гренуй дістався до Гро-дю-Руа, маленького портового містечка на південний захід од Ег-Морта, звідки вантажне

судно перевезло його в Марсель. Там, не виходячи з гавані, він пересів на інше судно, яке пливло на схід. Двома днями пізніше Гренуй був у Тулоні, ще за три дні — в Канні, а далі пішов стежкою пішки геть від берега на північ, у бік недалеких пагорбів.

Через дві години він уже стояв на плоскогір'ї. Перед ним розлягалася широка долина, схожа на величезну чашу, оточену вінцями зелених пагорбів та урвищами гір. Довкола буяли ниви, садки та оливкові гаї. У далині панував якийсь дивно інтимний клімат. Хоча море лишилося за недалекими горбами, тут не було ні солоного вітру, ні пісків, ні безмежних просторів, лише тиха відстороненість, ніби до узбережжя доводилося їхати багато днів. На півночі здіймались велетенські гори, на яких лежав і ще довго мав лежати сніг, але звідти не тягло холодом. Весна просунулася далі, ніж у Монпельє. М'який серпанок покривав поля. Цвіли абрикоси й мигдаль, а тепле повітря було насичене духом нарцисів.

З протилежного боку долини, милі за дві звідси, в підніжжі гір тулилося місто. Здалеку воно не справляло особливого враження: ні колосального собору над будинками, ні могутнього замку, жодної розкішної будівлі, яка привертала б увагу, лише баня невеличкої церковці. Мури міста можна було назвати як завгодно, тільки не неприступними. То тут то там будинки виходили за межі міста, найчастіше вниз, до річки, надаючи йому трохи розшарпаного вигляду. Ніби його дуже часто здавали ворогові й знову відвойовували, але воно стомилося чинити опір усім отим вторгненням, — але не від безсилі, а від недбальства чи навіть од усвідомлення власної сили. Місто справляло таке враження, наче пишнота йому ні до чого. Йому належала запашна чаша величезної долини за мурами, й воно більше нічого не потребувало.

Це непоказне, але самовпевнене містечко мало назву Грас. І ось уже кілька десятиріч воно було безперечною столицею виробництва й торгівлі ароматичними речовинами, парфюмерними товарами, туалетним милом та олією різних сортів. Джузеппе Бальдіні завжди

вимовляв цю назву з мрійливим захопленням. Це, мовляв, Рим запахів, земля обітована всіх парфюмерів, і хто не пройшов тутешньої школи, той не має права зватися майстром.

Гренуй дивився на Грас дуже тверезим поглядом. Він не шукав обітованої землі, і його серце не забилося дужче, коли він побачив оце гніздо, приліплене на косогорі. Гренуй прийшов сюди, бо знав, що тут краще, ніж деінде, зможе опанувати майстерність виробництва пахощів. А майстерність йому була потрібна для досягнення власної мети. Діставши з кишені пляшечку зі своїми парфумами, він ощадливо напахався й рушив далі. За півтори години, ополудні, Гренуй був у Грасі. Він пообідав у заїжджому дворі на площі Оз Ер — горішній околиці міста. Площу перетинав струмок, у якому чинбарі мили шкури, щоб потім розстелити їх для просушування. Тут стояв такий жахливий сморід, що деякі мешканці втрачали апетит. Тільки не Гренуй. Він добре знав цей запах, з ним почувався навіть упевненіше. У всіх містах він шукав спочатку квартал чинбарів. Виходячи згодом із такого смердючого середовища в інші квартали міста, він вже не почував себе чужим.

Увесь пообідній час Гренуй тинявся містом. Воно було неймовірно брудне через безліч струмків, що текли в занедбаних рівчаках та канавах, підмиваючи вулиці та провулки й заливаючи їх мулом. У деяких кварталах будинки стояли так щільно, що місця для проходу залишалося з лікоть, і городяни, чвакаючи в багнюці, мусили притискуватись одне до одного, щоб розминутися. Навіть на майданах і найширших вулицях проїхати возом було непросто.

Однак, при всьому брудові, при всій метушні й тісняві, місто клекотало підприємливістю. Гренуй нарахував не менше семи миловарень, добрий десяток парфюмерень та рукавичниць, безліч менших майстерень, де виготовляли дистиляти, помади та спеції, а також сім оптових крамниць, що торгували ароматичними виробами.

Тут і справді були купці, які володіли солідними конторами, хоч розпізнати це серед будинків часто було неможливо: фасади мали з

вулиці скромний обивательський вигляд. Проте все, що зберігалося в коморах та величезних погребах, — діжки з олією, штабелі духмяного лавандового мила, балони з квітковою есенцією, винами, спиртом, рулони запашної шкіри, мішки, скрині, ящики з прянощами, — крізь найтовстіші мури Гренуй відчував нюхом усе до найменших дрібниць, — це було багатство, яким не володіли навіть князі. А коли він принюхувався старанніше, то виявляв, що за чолами цих невибагливих міщанських будинків часом ховалися справді розкішні помешкання. Навколо маленьких акуратних садків, у яких росли олеандри та пальми, а серед клумб хлюпотіли фонтанчики, здіймались вікнами на південь розкішні флігелі, а в них — залиті сонячним світлом, оббиті шовковими шпалерами спальні на верхніх поверхах, пишні, оздоблені екзотичним деревом салони та їдальні внизу або й просто на терасах, де й справді, як розповідав Бальдіні, їли золотими ложками, виделками й ножами із фарфорових тарілок. Добродії, що жили за цими скромними кулісами фасадів, пахли золотом і владою, ваговитим багатством; такого насиченого духу Гренуй досі ніде не відчував.

Під одним із таких закамуфльованих палаців він затримався надовго. Будинок стояв на початку Друа — головної вулиці, що перетинала ціле місто з заходу на схід. Тут не було нічого особливого, хіба що з фасаду будинок здавався трохи ширшим і соліднішим, ніж сусідні будинки. Перед воротьми стояв віз з діжками, їх саме розвантажували, скочуючи на землю з допомогою широкої дошки. Поряд чекав другий такий віз. Якийсь чоловік з паперами зайшов до контори, потім вийшов з іншим чоловіком, і обидва зникли в арці воріт. Гренуй стояв з протилежного боку вулиці й спостерігав цю метушню. Те, що там відбувалося, його не цікавило, але невідома сила не давала зрушити з місця.

Він заплющив очі й зосередився на запахах, які долинали з протилежного боку вулиці. То були запахи барил з оцтом і вином, стобарвний важкий дух комір, дух багатства, що проступав крізь мури, наче золотий піт, і зрештою аромат садка, який, мабуть, був з тильного боку будинку. Було нелегко впіймати ці ніжні пахощі, бо вони лише

тоненькими стрічками тяглися понад фронтоном будинку, спадаючи на вулицю. Гренуй вирізнив магнолію, гіацинти, вовче лико і рододендрон… Але там було й щось інше, щось страшенно гарне пахло в цьому садку, такий чудовий запах, якого зроду — хіба що один-єдиний раз — він не відчував… Гренуй мусив підійти ближче.

Він розмірковував, чи варто проникати до садиби в'їзними воротами. Там вешталося так багато людей, що на нього неодмінно звернуть увагу. Він вирішив повернутися трохи назад, щоб знайти якийсь провулок чи прохід з тильного боку будинку. Незабаром побачив міську браму на початку вулиці Друа. Пройшовши брамою, Гренуй звернув ліворуч, горою донизу, попід міським муром. І незабаром відчув дух садка, спочатку ледве-ледве, вперемішу із пахощами лугів, потім дедалі сильніше. Тепер він уже знав, що стоїть зовсім поряд. Садок був одразу за муром. Відступивши кілька кроків назад, можна було помітити над стіною верхівки апельсинових дерев.

Гренуй заплющив очі. Садові аромати знову накотилися на нього, окреслені чітко і ясно, ніби смуги веселки. І один, найцінніший аромат, найважливіший для нього, теж був серед них. Від блаженства Гренуя кинуло в жар, а від страху — в холод. Кров шугнула в голову, наче хлопчиськові, впійманому на гарячому, потім відхлинула, тоді вдруге й теж відступила, а він ніяк не міг цьому зарадити. Надто раптово почалася ця ароматична атака. На мить здалося, що час подвоївся чи зник зовсім, бо Гренуй уже не міг утямити, чи було зараз саме зараз, а тут — тут, чи, може, зараз було тоді, а тут було там, на вулиці де Маре в Парижі, вересень 1753-го: пахощі, що долинали із садка, були запахом рудоволосої дівчинки, яку Гренуй тоді замордував. На очах виступили сльози блаженства, коли він знову відшукав у світі цей запах, і Гренуй перелякався до смерті, подумавши, що це йому тільки здається.

В голові запаморочилося, він, мов п'яний, зробив кілька кроків, змушений був обпертись об стіну, щоб опуститись навколішки. Так, збираючи сили й приборкуючи свій дух, він почав вдихати фатальний запах коротшими, менш ризикованими порціями. І виявив, що аромат за

муром, хоч і неймовірно схожий на аромат рудоволосої дівчинки, одночасно й відрізняється од нього. Звичайно, той аромат теж належав рудоволосій, у тому не було жодного сумніву. В своїй уяві Гренуй побачив дівчинку, мов на картині: вона не сиділа, а стрибала туди-сюди, розігрівалася й знову охолоняла, очевидно, грала в якусь гру, де треба було швидко рухатися й так само швидко завмирати — до речі, з кимось іншим, чий запах зовсім не обходив Гренуя. Дівчинка мала сліпучо-білу шкіру. Зеленаві очі. Ластовиння на обличчі, на шиї й на грудях, тобто… — Гренуй на мить затамував подих, тоді почав принюхуватися старанніше, намагаючись відтіснити згадку про запах дівчинки з вулиці де Маре —…тобто в цієї дівчинки фактично ще не було грудей! Були ледве помітні зародки персів. Маленькі пухирці груденят, вони пахли так ніжно й легко, засіяні веснянками, й почали набрякати, можливо, лише кілька днів тому, можливо, лише кілька годин… а може, саме в цю мить. Одне слово: дівчинка була ще дитиною. Але якою дитиною!

На лобі в Гренуя виступив піт. Гренуй знав, що діти не пахнуть якось особливо, а десь так, наче зелені пуп'янки квітів. Проте, ще майже нерозпукана квітка за муром, ще ніким, крім нього, Гренуя, не помічена, вже випустила запашні кінчики пелюсток і пахла так божественно, аж волосся ставало дибки, а якщо розів'ється в усій пишноті, то видихатиме такі пахощі, яких не знав світ. Вона вже зараз пахне краще, думав Гренуй, ніж ота руда дівчинка з вулиці де Маре, — не так міцно, не так щедро, зате ніжніше, багатогранніше й водночас — природніше. За рік-два цей дух дозріє й набереться такої сили, якій жодна людина, ні чоловік, ні жінка, не зможуть протистояти, й люди будуть підкорені, знезброєні, безпорадні перед чарами цієї дівчинки, і самі не знатимуть чому. А оскільки люди дурні й використовують свої носи тільки для шморкання, вважаючи, ніби все можна пізнати очима, то скажуть, що заполонені красою, грацією та привабливістю дівчини. У своїй обмеженості вони уславлятимуть її звичайні риси, стрункість постать, бездоганний бюст. Казатимуть, мовляв, очі її — немов смарагди, зуби — перлини, а шкіра гладенька, мов слонова кістка. Яких тільки немає ідіотських порівнянь! Люди проголосять дівчину Жасминовою Королевою, з неї малюватимуть портрети придурки-художники, всі

намагатимуться її побачити, і всі торочитимуть, що вона — найвродливіша жінка Франції. Юнаки ночами просиджуватимуть під вікном дівчини, наспівуючи серенади під звуки мандоліни, старі гладкі багатії, колінкуючи перед її батьком, проситимуть у нього руки доньки, а жінки, побачивши дівчину, важко зітхатимуть, мріючи вві сні про те, аби бодай на один день стати такими звабливими, як вона. І нікому не спаде на думку, що він зачарований не зовнішністю дівчини, не її начебто бездоганною красою, а самим тільки незрівнянним ароматом! Лише він, Гренуй, знатиме це. Він знав це вже зараз.

Ох! Як хотілося йому заволодіти цим ароматом! Не так марно й незграбно, як тоді ароматом дівчинки з вулиці де Маре. Той запах він просто всмоктав у себе, тим самим знищивши його. Ні, аромат дівчинки за муром він хотів привласнити по-справжньому; зняти його з неї, мов шкіру, й перетворити у свій власний аромат. Яким саме чином це мало трапитися, Гренуй ще не відав, але він мав два роки часу, щоб навчитися це робити. Власне кажучи, це не могло бути складніше, ніж отримати аромат рідкісної квітки.

Гренуй підвівся. Майже побожно, наче залишав святу чи сплячу, він пішов геть, згорбившись, тихо, щоб ніхто його не помітив, не почув, щоб ніхто не звернув увагу на його дорогоцінну знахідку. Потім кинувся бігти й добіг попід мурами до протилежного кінця міста, де дівочі парфуми, нарешті, розсіялися й де його знову впустили крізь браму Фенеан. У затінку будинків він зупинився. Смердючий чад провулків додав йому впевненості і допоміг приборкати пристрасть, що охопила його. За чверть години Гренуй зовсім заспокоївся. Перш за все, майнуло йому, він більше не наближатиметься до того садка під мурами. Цього робити не треба. Надто вже той садок його збуджував. Квітка розпукається й без нічийого втручання, а як вона розцвітатиме, Гренуй знав і тепер. Він не дозволить собі сп'яніти від її пахощів завчасно. Мусить зануритись у роботу. Мусить збагатити свої знання, вдосконалити ремісничий досвід, щоб на час врожаю бути в усеозброєнні. Для цього він мав ще два роки часу.

36

Недалеко від брами Фенеан, на вулиці де ля Лув, Гренуй знайшов маленьке парфюмерне ательє й попросився на роботу.

Виявилося, господар ательє, метр Оноре Арнульфі, помер минулої зими, а його вдова, жвава чорнокоса молодиця близько тридцяти років, вела чоловікову справу сама з допомогою підмайстра.

Пані Арнульфі довго скаржилася на важкі часи та матеріальну скруту, пояснила, що хоч у принципі не може дозволити собі мати другого помічника, але терміново потребує допомоги саме зараз через великий наплив роботи; вона не зможе розмістити другого підмайстра у будинку, зате має халупку в оливковому саду за францісканським монастирем — хвилин з десять ходу, де невибагливий юнак зміг би ночувати; бувши чесною майстринею, хоч і знає про власну відповідальність за добробут підмайстрів, з іншого боку, вона ніяк не може гарантувати обом помічникам гарячі обіди. Одне слово, мадам Арнульфі — Гренуй давно вже це пронюхав — була жінка заможна, розсудлива й практична. Й оскільки гроші його мало цікавили і він швидко погодився на два франки в тиждень та інші вбогі умови, вони зразу про все домовилися. Покликали першого підмайстра, чолов'ягу на ймення Дрюо, і Гренуй миттю здогадався, що пані ділить з ним ложе і консультується, приймаючи важливі рішення. Розставивши ноги, ширячи навколо себе хмару запаху сперми, Дрюо оглянув Гренуя прискіпливим оком з ніг до голови, ніби намагався виявити якісь таємні наміри можливого суперника. Проти цього варвара Гренуй здавався зовсім дрібним і безпорадним. Дрюо поблажливо осміхнувсь і кивком голови дав згоду.

Так було залагоджено справу. Гренуй отримав холодну вечерю, ковдру та ключ від хатини, що виявилась будою без вікон і приємно пахла старим овечим гноєм та сіном, де він і заночував. Наступного дня він почав працювати в пані Арнульфі.

Почалася пора нарцисів. Пані Арнульфі або вирощувала їх на власних ділянках у межах міста або скуповувала в селян, запекло торгуючись за кожен кошик. Квіти привозили рано-вранці, десятками тисяч висипали з кошиків на підлогу ательє, згортаючи у величезні духмяні купи. Дрюо тим часом розігрів у великому казані смалець та яловичий лій, і, поки Гренуй довгою, як мітла, кописткою безупинно помішував ще не до кінця розігріту сметаноподібну бовтанку, він лопатами засипав у казан свіжі квіти. Наче до смерті перелякані очі вони за кілька секунд бліднули, коли копистка занурювала їх у жир. Квіти в'янули, й смерть наставала так швидко, що їм не лишалося нічого іншого, як віддати своє останнє духмяне зітхання саме тому середовищу, яке їх топило; бо — Гренуй помітив це з несказанним захватом — що більше квітів розмішував він у казані, то сильніше пахнув жир. Так-так, це не мертві квіти продовжували видихати аромат, це був саме жир, що присвоїв собі пахощі квітів.

Поступово вариво гусло, і підмайстри мусили процідити його крізь сито, щоб звільнити від знекровлених трупів і приготувати для свіжих. Так вони цілий день без перепочинку засипали, мішали, проціджували, бо справа не терпіла зволікання, і до вечора ціла купа квітів проходила через казан. Відходи — аби нічого не пропадало — ошпарювали окропом і вичавлювали під гвинтовим пресом до останньої краплі, отримуючи таким чином ще й ніжно-духмяну олію. Проте основна частина запаху, душа цієї гори квітів, лишалася в полоні непривабного сіро-білого жиру, що починав повільно холонути.

Наступного дня мацерація, як називали цю процедуру, тривала, вони знову розігрівали казан, розплавляли жир і наповнювали його новими квітами. Це повторювалося багато днів доряду з ранку до вечора. Робота була напружена. Руки в Гренуя ставали важкі, мов свинцеві, на долонях з'являлися мозолі, поперек нестерпно болів, коли він увечері плентав до своєї хижки. Дрюо був утричі дужчим за нього, але жодного разу не змінив Гренуя при помішуванні, одно підсипав легкі як пір'я квіти, стежив за вогнем і час від часу, начебто через спеку, ходив промочити горло. Але Гренуй не сперечався. Він покірливо вертів

кописткою з ранку до вечора, навіть не відчуваючи втоми, бо щоразу по-новому був у захваті від процесу, що відбувався у нього під носом і на очах: від швидкого в'янення квітів та поглинання їхнього аромату.

Нарешті Дрюо вирішував, що жир вже досить насичений. Вони гасили вогонь, востаннє цідили важке вариво й виливали його в кам'яний тигель, де воно перетворювалось у запашну помаду.

Це була година пані Арнульфі, яка з'являлася, щоб перевірити коштовний продукт, понадписувати його і якнайточніше занотувати якість і кількість у своїх книгах. Вона особисто закривала тигель, запечатувала й зносила в глибини свого погреба, потім надягала чорну сукню та чорну вуаль удовиці і обходила всі парфюмерні крамниці міста. Аби викликати співчуття, пані Арнульфі змальовувала панам свою ситуацію самотньої жінки, вислуховувала пропозиції, порівнювала, зітхала й зрештою продавала — або не продавала. Парфюмерна помада могла довго зберігатися на холоді. І якщо ціни зараз лишали бажати кращого, то, хто знає, може, взимку чи на початку наступної весни вони полізуть вгору. Та й треба було поміркувати, чи не краще, замість віддавати товар цим пройдисвітам, разом з іншими дрібними виробниками відправити партію помади судном до Генуї або, наприклад, взяти участь в осінньому ярмарку в Бокере, — безперечно, ризикованій операції, але як пощастить, то надзвичайно прибутковій. Пані Арнульфі старанно зважувала всі ці можливості, зіставляла їх, а часом навіть поєднувала і продавала частину своїх скарбів, іншу приховувала, а третьою торгувала на власний ризик. Якщо ж під час таких розвідок у неї складалося враження, ніби помадний ринок перенасичений і не намічається покращення, вона летіла додому й наказувала Дрюо перетворити всю продукцію в рідкий концентрат.

І тоді помаду доводилося знову виносити з погреба, якнайобережніше розігрівати в закритих тиглях, розводити найчистішим винним спиртом і за допомогою спеціальної мішалки старанно перемішувати й вимивати. У погребі ця суміш знову швидко холола, спирт підбивався над затужавілою помадою і його можна було зливати.

Виходило щось на кшталт парфумів, надзвичайно інтенсивних, бо на той час помада втрачала більшу половину свого запаху. Таким чином аромат удруге змінював середовище. Але на цьому операція не закінчувалася. Після старанного проціджування крізь тканину, в якій затримувались наймізерніші часточки жиру, заливши ароматизований алкоголь у невеличкий перегінний апарат, Дрюо повільно дистилював його на слабкому вогні. Те, що лишалося після звітрювання спирту, була крихітна кількість безбарвної рідини. Гренуй уже знав про неї, але такої якісної і чистої ніколи ще не нюхав ні у Бальдіні, ні у Рунеля: промениста квіткова олія, її аромат, сконцентрований тисячократно до малесенької калюжки. Ця есенція вже не пахла приємно. Вона пахла до болю інтенсивно, гостро й дошкульно. Та разом із тим достатньо було розчинити одну краплю есенції в літрі спирту, щоб оживити знову і відродити запах цілого лугу квітів.

Видобуток був мізерний: три маленькі пляшечки. Від аромату сотень тисяч квітів не лишилося нічого, крім цих трьох пляшечок. Але вони варті були цілого багатства навіть тут, у Грасі. І значно більше, якщо їх відправити до Парижа, Ліона, Гренобля, в Геную чи Марсель! Пані Арнульфі дивилася на пляшечки зачарованими очима, пестила їх поглядом, а коли щільно закривала відшліфованими скляними пробками, то затамовувала дихання, щоб не здмухнути бодай трохи коштовного вмісту. А щоб і після закриття ані найменший атом не випарувався, вона запечатувала пробки розрідженим воском, обтягувала риб'ячим міхурем і міцно обмотувала шийку. Потім ставила їх у вимощені ватою скриньки і зберігала в погребі під сімома замками.

37

У квітні вони мацерували дрік та апельсиновий цвіт, у травні — троянди, аромат яких на цілий місяць оповив місто в кремово-солодкий прозірний туман. Гренуй працював, як кінь, майже з рабською покірністю виконуючи всю найважчу роботу, яку йому доручав Дрюо. Але в той час як Гренуй, здавалося б, бездумно помішував гущу, шпаклював чи мив кадоби, прибирав майстерню або носив дрова, жодна

суттєва деталь процесу, жодна метаморфоза запаху не лишалася непоміченою. Точніше, ніж Дрюо, Гренуй своїм носом пильно простежував мандрівку аромату від пелюсток квітів крізь жир та спирт аж до гарненьких мініатюрних пляшечок. Він заздалегідь відчував, коли жир перегрітий, відчував, коли виснажувалися квіти, коли вариво досить насичувалось ароматом, знав, що творилося в середині змішувачів і в яку саме мить належить закінчувати дистиляцію. І принагідно натякав про це, нібито ненароком, не змінюючи пози й тону підлеглого. Мені здається, починав він, що жир трохи перегрівся; я майже переконаний, що можна було б уже процiджувати; чомусь маю таке відчуття, ніби спирт випарувався із перегінного апарату... І Дрюо, який хоч і не був зразком інтелігента, але не був і заплішеним дурнем, з часом помітив, що найкраще виходило тоді, коли він дослухався саме до Гренуєвих "мені здається" чи "у мене чомусь таке відчуття". Й оскільки Гренуй ніколи не говорив зневажливо про те, що той думає чи відчуває, і оскільки ніколи — а тим паче при пані Арнульфі! — навіть жартома не ставив під сумнів авторитет Дрюо та його роль першого підмайстра, Дрюо не бачив причини, щоб не дослухатися до Гренуєвих порад; більше того — він тепер дедалі частіше покладався на нього.

Траплялося так, що Гренуй уже не тільки помішував, а й закладав сировину, грів казан, цідив, тоді як Дрюо зникав на часинку до корчми "Чотири дельфіни", щоб перехилити склянку вина, чи сходив нагору, до пані, порадитися, що і як. Він знав, що Гренуй зробить усе доладно. А той, хоч і мусив працювати за двох, утішався самотою, бо мав змогу вдосконалюватися в мистецтві і вряди-годи робити маленькі експерименти. І, радіючи мов злодій, він визначив, що помада, приготовлена особисто ним, незрівнянно краща, а його есенція набагато чистіша, ніж та, яку вони виробили разом з Дрюо.

В кінці липня почалася пора жасмину, в серпні — нічних гіацинтів. Ці квіти мали такий витончений і разом з тим нестійкий аромат, що їх не тільки треба було зривати до сходу сонця, а взагалі обробляти найобережніше. Теплота послабляла їхній запах, а раптове занурення в гарячий мацераційний жир могло зовсім знищити. Найблагородніші з

усіх квітів не дозволяли так просто вирвати свою душу, треба було її в них якось виманити. В особливому приміщенні їх розстеляли на змащених холодним жиром плитах підлоги або замотували в проолієні простирадла, так вони мусили поступово вмирати. Десь аж на третій чи на четвертий день вони в'янули, видихаючи свій аромат. Тоді їх обережно збирали, натомість розсипали свіжий цвіт. Цей процес повторювався десять, а може, двадцять разів, тож доки помада вдосталь насичувалась, а запашну олію можна було вичавлювати з простирадел, надворі вже наставав вересень. Здобутого було ще менше, ніж після мацерації. Зате якість такої жасминової пасти, виготовленої методом холодного анфлеражу чи старовинної туберозової олії своєю вишуканістю та вірністю оригіналові перевершувала будь-який продукт парфюмерного мистецтва. Саме тепер здавалося, наче солодкаво-липкуватий, еротичний запах жасмину відбивається, мов у дзеркалі, на змащених жиром плитах, відсвічуючи цілком природно, — але, звичайно, як кажуть, "cum grano salis"[7]. Бо Гренуїв ніс, хоч хай там як, усе ж уловлював різницю між запахом живих квітів та їхнім консервованим ароматом: відчувався тонкий дух самого жиру — хоч би яким чистим він був, — і це пом'якшувало яскраву ароматичну картину оригіналу, можливо, навіть взагалі робило його чари стерпними для звичайних людей… У всякому разі, холодний анфлераж був найрафінованішим і найдійовішим способом отримування ніжних ароматів. Кращого не було. І навіть якщо цього було недостатньо, щоб переконати повністю Гренуїв ніс, Гренуй знав, що для обдурювання цілого світу тупоносих людей вистачить і в тисячу разів недосконаліших парфумів.

За короткий час Гренуй перевершив свого вчителя в мистецтві холодної ароматизації, як і в мацеруванні, і вже випробуваним способом, тобто, підлесливо-скромно, натякнув йому про це. Дрюо охоче дозволяв Гренуєві ходити на різницю й купувати там найпридатніші для роботи жири, потім очищати їх, витоплювати, фільтрувати та визначати пропорцію змішування: це для самого Дрюо завжди було найскладнішим завданням, бо нечистий чи згірклий жир, що відгонив до того ж свинею, бараном чи волом, міг зруйнувати коштовну помаду. Дрюо довіряв

Гренуєві визначати відстань між жировими плитами в ароматизаційному приміщенні, час зміни цвіту, ступінь насичення помади, а надалі полишив йому прийняття всіх складних рішень, з якими сам, як свого часу Бальдіні, міг упоратися тільки приблизно, орієнтуючись на завчені правила; зате Грену розумівся на всьому тому бездоганно завдяки своєму носові — про що Дрюо, звичайно, не здогадувався.

— У нього легка рука, — казав Дрюо, — він тонко відчуває справу.

А часом сам собі думав: "Він просто значно обдарованіший, ніж я, він стократ кращий парфюмер". І одночасно Дрюо вважав Гренуя непритореним дурнем: йому здавалося, що той зовсім не вміє скористатися зі свого обдарування, зате він, Дрюо, зі своїми скромними здібностями незабаром отримає звання майстра. А Грену тільки посилював у ньому цю думку, вдаючи недоумкуватого, не виказуючи навіть натяків на честолюбство, робив так, наче зовсім не здогадувався про власну геніальність, а діяв виключно за розпорядженням значно досвідченішого Дрюо, без якого сам був би нічим. Таким чином вони досить непогано розумілись один з одним.

А потім була осінь, і була зима. В майстерні поспокійнішало. Пахощі квітів, загнані в численні горнятка та пляшки, зберігалися в погребі, і якщо пані не наказувала промивати ту чи ту помаду або дистилювати сухі прянощі, то роботи було не так-то й багато. Щоправда, збирали оливки, кілька повних кошиків на тиждень, чавили першу, найчистішу олію, а рештки віддавали на олійницю. Було ще вино, частину якого Грену дистилював та ректифікував у спирт.

Дрюо з'являвся в майстерні дедалі рідше. Він виконував свій обов'язок у ліжку пані, а коли й приходив, просмердівшись потом та спермою, то все одно швидко зникав у корчмі "Чотири дельфіни". Та й пані рідко сходила донизу. Вона займалася своїм господарством і переробкою власного гардеробу на післятраурні часи. Часом Грену по кілька днів не бачив нікого, крім наймички, від якої отримував юшку на обід та оливки з хлібом на вечерю. Він нікуди не ходив. В суспільному

житті, тобто в регулярних церкових зустрічах та процесіях, він брав не надто активну участь — аби не впадати в око начальству. Друзів чи близьких знайомих не мав, але педантично стежив за тим, щоб не набути слави пихатого відлюдка. Він привчив інших підмайстрів вважати його нудним і нецікавим. Він був майстром у мистецтві нагнітати нудьгу, вдаючи безпорадного ідіота — але, звичайно, ніколи не перебираючи міри, аби не стати посміховиськом цілого цеху. Він домігся того, щоб його вважали зовсім нецікавим. І йому дали спокій. А нічого іншого він і не прагнув.

38

Свій вільний час Гренуй збував у майстерні. Товаришеві пояснював, ніби хоче винайти рецепт одеколону, а сам експериментував із зовсім іншими запахами. Парфуми, які він змішав собі в Монпельє, вже закінчувалися, хоч він і використовував їх дуже ощадливо. Тому створив нові. Але цього разу Гренуй уже не вдовольнився тим, аби з нашвидкуруч зібраних матеріалів так-сяк зімітувати людський запах, а все своє честолюбство поклав на те, щоб придбати особий аромат, навіть безліч ароматів.

Спочатку він скомпонував собі запах непомітності, сіру ароматичну свитку на щодень, у якій хоч і був присутній людський сирно-кислий дух, проте складалося враження, ніби це проступає в зовнішній світ крізь товстий шар полотняного та вовняного одягу, накладеного на суху старечу шкіру. З таким запахом він міг спокійно йти поміж люди. Парфуми були досить сильними, аби засвідчити існування певної особи, й разом із тим такими скромними, що зовсім нікого не бентежили. Відчути Гренуя на нюх було начебто й неможливо, та все ж найскромніше він завжди справджував свою присутність — такий собі подвійний стан, що був йому доречний як у домі пані Арнульфі, так і при випадкових походах містом.

Та за певних обставин цей скромний аромат ставав на перешкоді. Коли йому за дорученням Дрюо доводилося робити покупки чи придбати

особисто собі трохи цибетину або кілька зернят мускусу, могло трапитися так, що його, з його бездоганною непомітністю, або зовсім не бачили і не обслуговували, або, хоч і помічали, обслуговували неправильно чи знову забували під час обслуговування. Для таких випадків Гренуй приготував для себе трохи насиченіші парфуми, що злегка тхнули потом, з деякими ольфакторними хитрощами, які додавали певного нахабства, змушуючи людей думати, ніби він поспішає, бо його підганяють термінові справи. Так само й з імітацією aura seminalis[8] Дрюо, яку він удатно приготував методом ароматизації проолієного полотна пастою із свіжих качиних яєць та заквашеного тіста, Гренуй мав неабиякі успіхи, коли йшлося про те, щоб привернути до себе увагу.

Іншим запахом з його арсеналу був той, що викликає співчуття; він безвідмовно діяв на жінок середнього та похилого віку. Це був запах молока та м'якого дерева. Гренуй — навіть коли був неголеним, зігнутим, у пальті — справляв враження нещасного блідого юнака в подертій курточці, якому треба допомогти. Базарні перекупки, відчувши його запах, тицяли йому клуночки горіхів та сухих груш — таким безпомічним і зголоднілим він їм здавався. А дружина м'ясника, жінка сувора й нечупарна, дозволила Гренуєві взяти "за так" смердючі рештки м'яса та кісток, бо аромат невинності розчулив її материнське серце. З цього м'яса шляхом безпосереднього насичення спиртом він видобув основний компонент запаху, яким користувався на самоті. Цей запах створював атмосферу тихої відрази, подиху гнилі, якою тхне вранці із старих недоглянутих ротів. Запах був такий ефективний, що навіть зовсім не зманіжений Дрюо мимовільно відвертався і втікав на свіже повітря, звичайно, не усвідомлюючи по-справжньому, що змусило його це зробити. А кілька крапель цього репелента на порозі халупи було досить, щоб не підпустити жодного непроханого гостя, будь то людина чи звір.

Під прихистком цих різноманітних пахощів, які він залежно від зовнішніх обставин змінював, наче одяг, і які дозволяли йому лишатися непомітним у світі людей і приховувати свою суть, Гренуй нарешті

присвятив себе своїй справжній пристрасті: полюванню на запахи. І оскільки перед ним стояла велика мета і більше року часу, він не тільки з гарячим ентузіазмом, а й надвичайно планомірно та систематично почав гострити свою зброю, відпрацьовувати техніку боротьби й домагатися поступового вдосконалення власних методів. Почав з того, на чому зупинився у Бальдіні, — з видобування ароматів неживих речей: каміння, металу, скла, дерева, солі, води, повітря…

Те, чого тоді він не зміг досягти з допомогою дистиляції, вдалося тепер завдяки потужній абсорбаційній силі жиру. Латунний дверний засув, прохолодно-цвілий, обкладений запах якого йому подобався, він обмазав яловичним лоєм, і ти ба, коли за кілька днів зішкріб лій і перевірив його, лій хоч і невеликою мірою, але пах однозначно саме цим засувом. І навіть після вимивання алкоголем запах лишався, безмежно легкий, відсторонений, затуманений серпанком винного спирту, помітний на всьому світі тільки для Гренуєвого особливого носа, та все ж він був, і це означало, що бодай у принципі перебував у його розпорядженні. Якби мав десять тисяч засувів і тисячу днів обмазував їх лоєм, Гренуй міг би приготувати мізерну краплю есенції з таким інтенсивним запахом, що кожен уявив би прямо перед своїм носом латунний засув.

Та саме вийшло й з ароматом дірчастого вапна, яке Гренуй знайшов в оливковому гаю перед своєю халупою. Він мацерував його й отримав маленьку грудочку кам'яної помади, незбагненний дух якої невимовно захоплював. Гренуй комбінував його з іншими запахами, вилученими зі всіх можливих предметів, знайдених навколо халупи, й поступово створив мініатюрну ольфакторну модель оливкового гаю за францісканським монастирем, яку, закоркувавши в крихітній пляшечці, міг носити з собою й, коли заманеться, випускати назовні.

Він здійснював віртуозні ароматичні трюки, чудові маленькі забави, яких, звичайно, ніхто, крім нього самого, не міг оцінити чи взагалі помітити. Зате сам Гренуй був у захваті від цих безглуздих витівок, і в його житті ні раніше, ні потім не було хвилин такого по-справжньому

світлого щастя, яке він відчував, створюючи з грайливим азартом ароматичні ландшафти, натюрморти та образи окремих предметів. Бо незабаром він перейшов до живих об'єктів.

Гренуй ловив зимових мух, личинок, щурів, кошенят і топив їх у розігрітому жирові. Ночами він пробирався до хлівів, аби на кілька годин обгорнути просмальцьованими простирадлами корів, кіз та поросят чи обгорнути змоченими в олії бинтами. Або прокрадався до кошари, щоб там нишком постригти ягня, духмяну вовну якого вимочував потім у винному спирті. Наслідки були спочатку не зовсім утішними, бо, на відміну від таких терплячих предметів, як засув чи камінь, тварини дуже неохоче віддавали свій запах. Свині здирали з себе бинти, чухаючись об одвірок. Вівці несамовито бекали, коли вночі він наближався до них з ножем. Корови вперто струшували з вимені жирні простирадла. Деякі жуки з тих, що йому вдавалося впіймати, виділяли нестерпно смердючу секрецію, коли він хотів їх обробити, а щури, мабуть, з переляку, випорожнялися просто в його високочутливі помади. Тварини, яких він хотів мацерувати, не віддавали, подібно квітам, свого аромату, покірно чи з мовчазним зітханням, а чинили відчайдушний опір смерті, не бажаючи ні за що тонути, борсались і боролися до останку, виробляючи при цьому занадто велику кількість смертного поту, викликаного страхом, тож і жир псувався від перенасичення кислотою. Звичайно, працювати так далі було неможливо. Об'єкти доводилося знерухомлювати, до того ж так раптово, щоб вони не встигали перелякатись чи опиратися: він мусив їх убивати.

Вперше Гренуй випробував цей спосіб на цуценяті. Він помітив його біля різниці й зманив шматком м'яса якнайдалі від матері, аж до майстерні, і в той час, коли цуценятко з радісно-схвильованим скавчанням потяглося до Гренуєвої лівої руки по м'ясо, той різко вдарив його по голові поліном. Цуценя померло так раптово, що вираз щастя лишався на мордочці та в очах ще й тоді, коли Гренуй, розмістивши його в ароматизаційному приміщенні на гратах поміж жировими плитами, повним ходом добував з нього чистий, незатьмарений смертним потом, собачий аромат. Звичайно, треба було пильнувати! Трупи, так само як і

зірвані квіти, швидко псувалися. Тому Гренуй сидів насторожі біля своєї жертви близько дванадцяти годин, доки помітив, що з тіла цуценяти випаровуються перші цівки хоч і приємного, але тут недоречного трупного запаху. Тоді він спинив анфлераж, прибрав труп, а дещо ароматизований жир старанно промив у казані. Гренуй продистилював алкоголь і, коли алкоголю лишалося на кінчик мізинця, наповнив ним скляну трубочку. Парфуми мали виразно вологий, свіжий і гострий дух собачої шерсті. Й коли Гренуй дав їх понюхати старій суці з різниці, сука почала радісно гавкати й скавчати, прилипнувши ніздрями до трубки. Але Гренуй забрав трубку, щільно закрив, поклав собі в кишеню й ще довго носив біля серця, як згадку про той тріумфальний день, коли йому вперше пощастило викрасти духмяну душу живої істоти.

Потім, поступово й з надзвичайною обережністю, він приступив до людей. Спочатку полював на певній відстані з рідкою сіткою, бо йшлося не так про велику здобич, як про апробацію самої методи полювання.

Замаскований своїм ароматом непомітності, Гренуй терся вечорами в корчмі "Чотири дельфіни" поміж гостей, непомітно розкладав клаптики просоченої олією та намащеної жиром тканини під лавками, столами та в темних закутках. Через кілька днів збирав їх і перевіряв. І справді, поряд зі всіма можливими кухонними випарами, тютюновим димом та перегаром вина вони видихали трохи суто людського запаху. Але запах був дуже невиразний і завуальований, більше нагадував загальний чад, ніж особистий запах. Подібну масову ауру, щоправда трохи чистішу, шляхетно-пітливу, Гренуй отримав і в соборі, де 24 грудня порозвішував свої пробні клаптики під лавками і позбирав їх знову аж двадцять шостого, після того як над ними відбулося принаймні сім богослужінь: жахливий конгломерат запахів анального поту, менструальної крові, вологих підколінних западин та зсудомлених рук, змішаний з видиханим повітрям тисячі хористів, що виспівували аве Марію, та задушливим чадом ладану і мирри відбився на просочених клаптиках; жахливий у своїй туманній, розпливчатій, нудотній накопиченості, але вже безпомилково людський.

Перший індивідуальний запах Гренуй роздобув у богадільні Шаріте. Йому пощастило поцупити простирадла, в яких два місяці пролежав щойно померлий від сухот помічник чинбаря і які, власне, мали бути спаленими. Полотно так наситилося жировими виділеннями чинбаря, що ввібрало і його випари, як анфлеражна паста, і його можна було зразу вимивати. Результат був примарний: під Гренуєвим носом із розчину винного спирту ольфакторно ожив чинбар, і в приміщенні почав ширяти його образ, хоч і створений своєрідним методом репродукції та міазмами хвороби, проте достатньо виразний: невисокий чоловік років на тридцять, блондин з товстим носом, із короткими руками, пласкими білими ступнями, набряклим членом, жовчним темпераментом та гнилим запахом з рота — не дуже гарною людиною був цей чинбар на нюх, і не варто було зберігати його довше, ніж оте цуценя. Проте Гренуй дозволив йому цілу ніч літати привидом по халупі, постійно принюхувався до нього, щасливий і глибоко задоволений почуттям влади, яку він отримав над аурою іншої людини. Наступного дня він його прогнав.

Ще один експеримент провів Гренуй цими зимовими днями. Одній німій жебрачці, що тинялася містом, він заплатив цілий франк за те, щоб вона цілий день носила на тілі ганчірочки, просочені різними сумішами жиру. Виявилося, комбінація жиру ягнячих нирок, очищеного смальцю та яловичного лою в співвідношенні два до п'яти й до трьох з добавкою невеликої кількості прованської олії найкраще вбирає людські запахи.

Гренуй спинився саме на ньому. Він не хотів цілком заволодівати якоюсь людиною і на ній проводити свої парфюмерні досліди. Це було б занадто ризиковано й не додало б знань. Гренуй був переконаний, що вже володіє технікою відбирання запаху в людини, і йому не треба було доводити собі це ще раз.

До людських запахів взагалі він був байдужим. Людський запах він міг досить добре імітувати сурогатами. Гренуй прагнув аромату конкретних людей: тих надзвичайно рідкісних особистостей, що надихали на любов. Вони й стали його жертвами.

39

У січні вдова Арнульфі одружилася зі своїм першим підмайстром Домініком Дрюо, який зразу ж отримав звання майстра рукавичної та парфюмерної справи. Був бенкет для членів гільдії, обід — для помічників. Пані купила новий матрац для ліжка, яке тепер уже офіційно ділила з Дрюо, і повиймала з шафи всі свої барвисті сукні. Решта все лишалося, як і раніше. Вона зберігала добре старе ім'я Арнульфі, зберігала нерозділене майно, фінансове керівництво справою та ключі від погреба; Дрюо щоденно виконував свої сексуальні обов'язки, після чого освіжався вином: а Гренуй, ставши першим і єдиним підмайстром, виконував усю роботу за незмінно маленьку платню, скромний харч та вбогий притулок.

Рік розпочався жовтим потоком касій, гіацинтами, фіалками та наркотичними нарцисами. Якось недільного березневого дня — минуло з рік від його прибуття до Граса — Гренуй зібрався подивитись, як ідуть справи в садку за муром у протилежному кінці міста. Цього разу він був готовий до аромату, дуже добре знав, що саме його чекає, проте, коли носом відчув його вже біля брами Нев, на півдорозі до того місця біля муру, серце його забилося дужче, і він відчув, як кров у жилах заграла від щастя: вона була ще тут, незрівнянно гарна рослина; перезимувавши, вона лишилася непошкодженою, в соку, росла, рухалася, розпускалась найпишнішими суцвіттями! Її аромат, як він і думав торік, набрався сили, не втрачаючи ніжності. Те, що торік яскріло бризками та краплинами, зараз било рівномірним пастозним ароматичним потоком, що переливався тисячею кольорів, кожен з яких був чіткий і тривкий. І цей потік, з блаженством констатував Гренуй, брав початок із джерельця, що ставало дедалі сильнішим. Ще рік, один лише рік, ще якихось дванадцять місяців, і це джерело заб'є по-справжньому. І він зможе прийти, щоб впіймати несамовитий вибух його аромату.

Він ішов попід муром до того місця, де зеленів садок. І хоч дівчинка була, очевидно, не в садку, а в будинку, в кімнаті із зачиненими вікнами,

її аромат плинув, наче м'який бриз. Гренуй завмер. Він не був п'яний чи приголомшений, як тоді. Він був сповнений щастям коханця, який здалеку підслуховує чи спостерігає за своєю обожнюваною милою, знаючи, що за рік забере її додому. І справді, Гренуй, цей самотній кліщ, ця потвора, цей недолюдок, який ніколи не почував любові і якого теж ніхто ніколи не кохав, стояв того березневого дня біля міського муру, охоплений почуттям кохання і неймовірно щасливий з того.

Звичайно, він любив не людину, не дівчинку в будинку за муром. Він любив аромат. Тільки це — й ніщо інше, й то тільки як свою власність. За рік він забере його з собою, бо присягнувся в цьому своїм життям. І після такої своєрідної обітниці чи заручин, після своєрідної клятви у вірності, даної собі і своєму майбутньому запахові, він у гарному настрої залишив те місце і через браму Кур повернувся назад у місто.

Вночі, лежачи у своїй халупі, Гренуй ще раз відродив у пам'яті цей аромат — не в змозі протистояти спокусі — й занурився в нього, пестячи його і дозволяючи йому пестити себе так інтимно, так захоплююче, ніби володів ним уже насправді, — своїм ароматом, своїм власним запахом, і він любив його на собі і себе любив завдяки йому в ту п'янку, солодку мить. Гренуй хотів, щоб це самозакохане почуття лишилося з ним і ввісні. Але саме тоді, коли заплющив очі і вже ось-ось мав заснути, аромат залишив його, раптово кудись зник, і замість нього в повітрі постав холодний їдкий запах козячої кошари.

Гренуй перелякався. А що ж буде, подумалось йому, що буде, коли це закінчиться? Це ж не те, що в спогадах, — усі запахи вічні. А справжній поступово вивітриться. І коли його не стане, то вже й не буде джерела, з якого я його добув. І я лишуся голим, як і раніше, і буду змушений знову користуватися сурогатами. Ні, буде значно гірше, ніж раніше! Бо я певний час знатиму і буду володарем власного чудового запаху, якого не зможу забути, бо я ніколи не забуваю запахів. Отже, я до кінця днів своїх житиму спогадами про нього, як я згадую вже зараз, іще не заволодівши ним… Тоді для чого він мені взагалі потрібен?

Ця думка була Гренуєві надзвичайно неприємна й страшенно його налякала. Невже той аромат, якого ще не мав, коли здобуде, має обов'язково втратити знову? А скільки він протримається? Кілька днів? Кілька тижнів? Може, навіть цілий місяць, якщо ним користуватися дуже ощадливо? А потім? І Гренуй уже бачив, як виливає останню краплю, прополіскує пляшечку винним спиртом, щоб не втратити найменших решток, і відчуває, як остання крапля його улюблених пахощів вивітрюється безповоротно і назавжди. Це буде повільна смерть, щось на кшталт задухи, болюче поступове випаровування самого себе в цей жахливий світ.

Його морозило. З'явилося бажання відмовитись від своїх планів, вийти в ніч і втекти звідси. Подолати засніжені гори, іти без перепочинку сто миль, аж до Оверні, залізти там у колишню свою печеру й заснути навіки. Але він не зробив цього. Лишався сидіти, не піддавався бажанню, хоч воно й було сильним. Не піддавався йому, бо то було давнє бажання — сховатися в печері. Це він уже знав. А те, чого ще не звідав, було володіння людським запахом, таким чудовим, як аромат дівчинки за муром. І знаючи, що за нього зрештою доведеться сплатити страшенно дорого, тобто втратити його, — володіння і втрата приваблювали його все ж більше, ніж рішуча відмова від того й того. Бо відмовлявся він усе життя. Але ще ніколи не володів і не втрачав.

Сумніви поступово зникли, пройшла лихоманка. Він відчув, як тепла кров знову оживила його, поверталася й воля здійснити задумане. Та ще й сильніша, ніж досі, бо це стало не просто плодом його жаги, а й зваженого рішення. Поставлений перед вибором — знидіти чи йти на ризик, — він зважився діяти, хоча й добре знав, що ризик виявиться фатальним. Він знову ліг на нари, зарився в солому, накрився ковдрою й відчув себе героєм.

Але Гренуй не був би Гренуєм, якби його довго задовольняли фатально-героїчні почуття. Для цього він володів занадто чіпкою волею самоствердження, надто хитрим єством і витонченим розумом. Отже — вирішив заволодіти ароматом дівчинки. І якщо за кілька тижнів знову

його втратить і помре від цієї втрати, то така вже його доля. Хоча краще було б не помирати і володіти ароматом, чи принаймні якомога надалі відтягти цю втрату. Треба зробити його тривкішим, приборкати леткість, не знищуючи суті. Це була одвічна проблема парфюмерів.

Є аромати, що тримаються роками. Натерта мускусом шафа, просочений корицевою олією шматок шкіри, амброва бульба, скринька з кедрового дерева можуть зберігати запахи вічно. А інші — цитринова олія, бергамотин, нарцисовий та туберозовий екстракти, а також багато квіткових ароматів — видихаються на повітрі за кілька годин. Наражаючись постійно на цю фатальну обставину, парфюмер переплітає дуже легкі аромати тривкішими, а отже, накладає на них пута, приборкуючи їхнє прагнення волі. Все мистецтво полягає в тому, щоб накласти ці пута не надто міцно, аби у зв'язаного аромату лишалася ілюзія волі, але щоб він не міг утекти геть. Цей трюк удався Гренуєві одного разу просто чудово з туберозовою олією, ефемерний дух якої він поєднав із крихітною кількістю цибетину, ванілі, лабдануму та кипарису, чим саме і виявив її привабливість. А чому б не зробити так само й з ароматом дівчинки? Чому він повинен цей найкоштовніший і найтендітніший аромат використовувати і витрачати чистим? Як грубо! Надзвичайно нерозумно! Хіба ж не шліфують діаманти? Чи, може, на шиї носять обламки золота? Чи він, Гренуй, так само примітивний грабіжник запахів, як Дрюо та інші мацератори, дистилятори і чавильники квітів? Хіба ж він не найкращий у світі парфюмер?

Гренуй аж по голові себе вдарив од обурення, що раніше не додумався до цього: звичайно, не можна використовувати цей своєрідний аромат у необробленому вигляді. Його треба сприймати, як найкоштовніший благородний камінь. Він викує ароматичну діадему, в центрі якої, вплетений в інші аромати і одночасно пануючи над ними, сяятиме його аромат. Він зробить парфуми за всіма правилами мистецтва, і аромат дівчинки з-за муру буде їхнім серцем.

Звичайно, для оформлення, для основного, середнього та завершального відтінку, для загострення та фіксації не годилися ні

мускус, ні цибетин, ні трояндова олія чи амбра, це зрозуміло. Для таких парфумів, людських парфумів, потрібні були інші інгредієнти.

40

У травні того ж року в трояндовому полі, що на півдорозі між Грасом та Опіо, знайшли роздягнений труп п'ятнадцятирічної дівчинки. Вона була вбита дрючком по потилиці. Селянин, який її виявив, був так приголомшений, що ледве не накликав підозру на самого себе, сказавши тремтячим голосом лейтенантові поліції, що такої краси зроду не бачив, в той час як хотів сказати, що зроду не бачив такого страхіття.

Дівчинка й насправді була неймовірно вродлива. Належала до того пишного типу жінок, що нагадують темний мед, густий, солодкий і надзвичайно липкий; жінок, які одним плавним жестом, одним порухом голови, одним-єдиним, як повільний змах батога, поглядом завойовують простір і стоять при цьому, наче в центрі вихору, ніби не помічаючи своєї сили, якою ваблять до себе й чоловіків, і жінок. І вона була молода, зовсім юна, її краса ще не встигла огрубіти. Тіло її було пружне й міцне, груди — мов виточені, а трохи пласкувате обличчя, обрамлене цупким чорним волоссям, ще зберігало витончені контури й таємничість. Але самого волосся не було: вбивця обрізав його і забрав з собою, одяг також.

Запідозрювали циган. Від циган можна було чекати чого завгодно. Як відомо, вони ткали килими із старого одягу, напихали людським волоссям свої подушки і робили маленьких ляльок із шкіри та зубів повішених. Отже, такий злочин могли скоїти тільки збоченці-цигани. Але на той час циган не було там і близько, востаннє вони промандрували цими краями ще в грудні.

Тоді почали запідозрювати італійських сезонних робітників. Але італійців теж не було, вони з'являлися пізніше, десь у липні, на збір жасмину, отже, це не вони. Зрештою запідозрили перукарів, у яких

сподівалися знайти волосся замордованої дівчинки. Даремно. Потім кивали на жидів, потім — на хтивих бенедиктинців, хоча серед ченців монастиря не було молодшого за сімдесят років, потім убивство приписували цистерціанцям, потім масонам, потім божевільним із Шаріте, потім вуглярам, потім жебракам і зрештою — аморальним дворянам, особливо маркізу де Кабрі, бо він уже тричі був одружений, організовував у своїх підвалах оргії і пив там кров незайманих дівчат, щоб підвищити свою потенцію. Але конкретно ніхто нічого не міг довести. Вбивства ніхто не бачив, одягу і волосся мертвої знайти не пощастило. За кілька тижнів лейтенант поліції припинив розслідування.

В середині липня з'явились італійці, вони цілими сім'ями наймалися на роботу. Селяни їх брали, але, пам'ятаючи про вбивство, заборонили своїм дружинам і дочкам з ними спілкуватися. Так було надійніше. Бо хоч сезонні робітники насправді й не були винними в скоєному вбивстві, однак бути винними могли, і тому всі вважали за краще триматися від них якнайдалі.

Невдовзі після початку збору жасмину сталися ще два вбивства. Жертвами знову були чорняві красуні, знову голі, обстрижені; з тупими ранами на потилиці лежали вони серед польових квітів. І знову злочинець не лишив ніяких слідів. Новина розлетілася блискавично, ось-ось мала початися різанина чужинців, та стало відомо, що обидві жертви — італійки, юні дочки сезонного робітника з-під Генуї.

Тоді над містом нависнув страх. Люди вже не знали, на кого й думати. Дехто, правда, й далі запідозрював божевільних чи маркіза, але ніхто не хотів тому вірити, бо ті цілодобово перебували під наглядом, а маркіз уже давненько переїхав до Парижа. Люди притискались ближче одне до одного. Сезонників, які досі ночували в чистому полі, селяни тепер упускали в свої хліви. Городяни організували в кожному кварталі нічну сторожу. Лейтенант поліції посилив варту біля брам. Проте всі ці заходи нічого не давали. За кілька днів після подвійного вбивства знову знайшли труп дівчинки, знівечений так само, як і попередні. То була праля з архієпископського палацу; її вбито біля величезного водоймища

перед міською брамою. І незважаючи на те, що рада консулів, під тиском громадськості, вжила подальших заходів — суворий контроль біля брам, посилення нічної варти, заборона виходити на вулицю всім особам жіночої статі після смерку — цього літа не минало тижня, щоб не знайшли трупа. Й щоразу це були юні дівчата, красуні чарівного смаглявого типу. Хоч незабаром убивця вже не цурався й білошкірих та повніших дівчат, які переважали серед місцевого населення. Його жертвами ставали навіть брюнетки, навіть шатенки — аби не надто худі. Він вистежував їх повсюди, не лише на околицях Граса, а й в центрі міста. Дочку одного теслі знайшли вбитою в її кімнаті на п'ятому поверсі, і ніхто в хаті не чув жодного шуму, й жоден собака, які звичайно здалеку відчували чужих і гавкали, цього разу не дзявкнув. Убивця здавався невловним безтілесним духом.

Обурені люди ганили владу. Найменша плітка могла спричинити сутички. Одного заїжджого, що торгував порошком кохання та іншим знахарським зіллям, ледь не розтерзали, бо ці порошечки нібито містили в собі перетерте дівоче волосся. Хтось спробував підпалити будинок маркіза де Кабрі та богадільню Шаріте. Ткач Олександр Мінар застрелив свого слугу, взявши його за злочинця, коли той повертався вночі додому. Всі, хто міг собі це дозволити, посилали своїх донечок десь до далеких родичів або в пансіонати Ніцци, Екса чи Марселя. Лейтенанта поліції під тиском муніципальної ради звільнили. Його наступник доручив колегії лікарів дослідити віргінальний стан убитих красунь. Виявилося, всі вони незаймані.

Дивним чином ця звістка ще дужче розпалила страхи, бо кожен сам собі вважав, що дівчаток було зґвалтовано. Тоді зрозумілим був принаймні мотив злочину. А тепер ніхто нічого не розумів, люди геть розгубилися. І той, хто вірив у Бога, рятувався молитвою, щоб хоч його власну оселю обминуло це диявольське наслання.

Муніципальна рада, поважне зібрання тридцяти найбагатших і найшановніших міщан та дворян Граса, здебільшого освічених й антиклерикально настроєних можновладців, які досі мало зважали на

єпископа й залюбки перетворили б монастирі та абатства у склади та фабрики, — ці гордовиті, могутні пани були такі пригнічені, що направили покірну петицію монсеньйору єпископові з проханням оголосити анафему і відлучити од церкви монстра, який замордовує дівчат і якому не може дати ради світська влада, тобто зробити з ним те саме, що зробив його найясніший попередник 1708 року з ненависною сараною, яка тоді загрожувала країні. І справді, в кінці вересня граському вбивцеві дівчат, який на той час занапастив не менш як двадцять чотири цнотливі красуні з усіх прошарків населення, було оголошено анафему й відлучено від церкви; текст цього відлучення розповсюдили письмово, а також урочисто проголосили з усіх амвонів міста, в тому числі з амвону Нотр-Дам-дю-Пюї.

Це несподівано вплинуло. Наступного дня вбивства припинилися. Жовтень і листопад минули без трупів. На початку грудня отримали звістку з Гренобля, що там останнім часом теж з'явився вбивця дівчат, який душить свої жертви, розриває одяг і вириває пучками волосся з голови. І хоча ці грубі злочини анітрохи не відповідали чисто виконаним граським убивствам, увесь світ був переконаний, що йдеться про одну й ту ж особу. Жителі Граса тричі перехрестилися від полегшення, що бузувір лютує бодай не в них, а в далекому Греноблі, до якого треба добиратися добрих сім днів. Городяни організували 24 грудня факельну процесію на честь єпископа і величезну подячну відправу. На 1 січня 1766 року було послаблено застережні заходи й скасовано комендантську годину для жінок. З неймовірною швидкістю відновився нормальний ритм громадського й приватного життя. Страх наче вітром здуло, ніхто не згадував більше про жахливі події, навіть у сім'ях, які спіткало лихо. Складалося враження, ніби єпископське прокляття прогнало не тільки вбивцю, а й саму згадку про нього. І городян це тішило.

Тільки той, хто мав дочку, яка саме підбиралася до того фатального віку, все ще боявся лишати її без нагляду. Йому ставало страшно, коли сутеніло, а вранці, побачивши дитину живою й здоровою, він був

щасливий, хоч не зізнавався й сам собі, що ж було насправді причиною того щастя.

41

Але був у Грасі чоловік, який не довіряв цьому спокоєві. Його звали Антуан Ріші, він займав посаду другого консула і жив у гарному маєтку на початку вулиці Друа.

Ріші був удівцем і мав доньку на ймення Лора. Незважаючи на те, що йому не минуло й сорока років, Ріші відклав надалі своє повторне одруження. Спочатку хотів знайти чоловіка для доньки. Не першого-ліпшого, а людину зі становищем. Подумував про барона де Бойона, який мав сина, маєток під Венсом, гарну репутацію й добрі гроші. Антуан Ріші вже й домовився з бароном. А коли Лора буде замужем, він сам запустить свої щупальця в найшляхетніші родини — Дре, Моберів чи Фонтмішелів. Не тому, що був славолюбним і йому заманулося мати в ліжку дружину-аристократку, а тому, що хотів заснувати династію і поставити своїх нащадків на шлях, який приведе їх до високого суспільного стану та політичного впливу. Для цього мусив народити принаймні двох синів, один з яких продовжить його справу, а другий, отримавши юридичну освіту й працюючи в парламенті Екса, сам затешеться в дворянські кола. Проте такі плани матимуть шанс на успіх тільки тоді, коли він, Антуан Ріші себе особисто й свою родину якнайтісніше поєднає з провансальською знаттю.

Такі далекосяжні задуми були виправдані його багатством. Антуан Ріші був безперечно найзаможнішим буржуа у цілій окрузі. Він мав латифундії не тільки під Грасом, де вирощував апельсини, соняшник, пшеницю й овес, а й біля Венса, під Антібом, де здавав землю в оренду. Ріші володів будинками в Ексі, в селах, отримував свою частку прибутку від кораблів, що плавали в Індію, мав контору в Генуї та найбільший у Франції торговельний склад ароматичних речовин, спецій, олії і шкір.

Проте найкоштовнішим своїм скарбом Ріші вважав доньку. Вона була його єдиною дитиною, мала шістнадцять років, темно-руде волосся й зелені очі. И таке чарівне обличчя, що люди будь-якого віку й статі, побачивши її, завмирали, не знаходячи в собі сили відвести погляд, вони лизали очима Лорине обличчя, як лижуть язиком морозиво, набуваючи при цьому типового для лизуна виразу дурнуватої відданості. Навіть сам Ріші, дивлячись на рідну доньку, ловив себе на тому, що на певний час, на чверть години, може, на півгодини, забуває про все на світі, — чого з ним не траплялося ніколи навіть уві сні, й з головою поринає у споглядання краси. Потім Ріші довго не міг утямити, чим, власне кажучи, займався. Останнім часом — він з ніяковістю став це помічати, — вечорами, вкладаючи доньку в ліжко, чи іноді вранці, коли заходив, аби збудити її, а вона лежала ще сонна, немов заколисана руками самого Господа Бога, й крізь нічну білизну проступали форми її стегон і грудей, — у животі в нього щось жалібно стискалося, клубок підступав до горла, Ріші ковтав слину, і — бачить Бог! — у таку мить карався, що є батьком цієї жінки, а не стороннім чоловіком, який, не роздумуючи, міг би зі всією своєю жагучістю лягти до неї, на неї, в неї. На чолі йому виступав піт, руки й ноги тремтіли, коли він, задушуючи в собі це жахливе бажання, нахилявся до доньки, щоб збудити її цнотливим батьківським поцілунком.

Минулого року, під час отих убивств, він не відчував ще такої прикрої спокуси. Тоді Лора, принаймні так йому здавалося, була ще по-дитячому чарівною. І тому він не боявся, що вона теж може стати жертвою того маніяка, який, наскільки було відомо, не нападав на дітей чи жінок, а виключно на дорослих незайманих дівчат. Хоча про всяк випадок Ріші посилив охорону будинку, наказав поставити нові грати на вікнах верхнього поверху і служниці — спати в кімнаті Лори. Але йому не хотілося кудись відправляти доньку, як це зробили інші. Ріші вважав таку поведінку не гідною члена муніципальної ради й другого консула, який, на його думку, мав бути для своїх співгромадян зразком спокою, мужності та незламності. Крім того, він не звик у своїх рішеннях на когось озиратися, ні на юрбу, що впала в паніку, ні на анонімного падлюку-злочинця. В той страшний час він був одним із небагатьох у

місті, кого обминула лихоманка загального страху. А зараз він раптом змінився. Саме тоді, коли люди, наче вбивцю вже повішено, святкували кінець отієї низки злочинців і майже забули згубні часи, в серце Антуана Ріші, мов ненависна отрута, проникнув страх. Він довго не хотів собі зізнаватися в тому, що саме страх змушував його відкладати давно заплановані поїздки, неохоче виходити з оселі, скорочувати візити й засідання, аби якомога швидше знову повернутися додому. Ріші все це скидав на нездужання, втому, навіть признався, що трохи стурбований, стурбований, як і кожен батько, який має дочку на виданні, і то цілком зрозуміла стурбованість… Хіба ж не пішла містом слава про її красу? Хіба ж не виверталися шиї, коли вони йшли з нею в неділю до церкви? Хіба ж деякі пани в муніципальній раді не натякали йому на можливе сватання від власного імені чи від імені своїх синів?..

42

Але одного березневого дня, сидячи у вітальні, Ріші побачив, як Лора вийшла в сад. На ній була блакитна сукня, на яку спадало руде волосся, переливаючись під сонцем. Такою гарною він її ще ніколи не бачив. Лора зникла за кущами. А з'явилася знову, може, на два удари серця пізніше, ніж він чекав — і він перелякався до смерті, бо протягом двох ударів серця думав, що втратив доньку назавжди.

Тієї ж ночі він прокинувся від жахливого сну, змісту якого не зміг пригадати, але сон був пов'язаний з Лорою, й Ріші кинувся до доньчиної спальні, переконаний, що Лора вже мертва, лежить у ліжку замордована, зґвалтована й острижена. Але донька спокійнісінько спала.

Він повернувся до своєї кімнати, обливаючись потом, тремтячи від хвилювання, ні, не від хвилювання, а від страху, тепер нарешті він собі в цьому зізнався, що його охопив був справжнісінький страх. У голові в нього поспокійнішало й проясніло. Чесно кажучи, він із самого початку не вірив в ефективність єпископського прокляття; так само, як і в те, що вбивця остаточно покинув їхній Грас і перебрався до Гренобля. Ні, він

ще тут, у Грасі, й одного дня знову нанесе удар. У серпні та вересні Ріші бачив кількох забитих дівчат. Видиво нажахало його й разом з тим зачарувало, бо всі вони, кожна по-своєму, були вишукано гарні. Він ніколи не думав, що в Грасі так багато вроди. Злочинець відкрив йому очі. Мав витончений смак. І мав систему. Мало того, що всі вбивства були виконані однаково акуратно, сам вибір жертв свідчив про тонкий розрахунок. Правда, Ріші не знав, чого домагався той від своїх жертв, бо найкраще в них — красу й привабливість юності — вкрасти не міг. Чи міг?.. У всякому разі, хоч як абсурдно це звучить, вбивця здавався йому не деструктивною силою, а старанним колекціонером. Якщо уявити собі всі жертви не окремими індивідами, а частинами якогось вищого принципу, що зливаються своїми певними рисами в одне ціле, то має виникнути складна мозаїчна панорама, картина краси, і чари, які вона випромінюватиме, будуть вже не людськими, а божественними. (Як бачимо, Ріші був людиною з ясним розумом, яка не цурається й богохульних висновків, і, навіть якщо він думав не нюховими, а оптичними категоріями, однаково дуже наблизився до істини.)

Припустімо, — думав далі Ріші, — що вбивця був таким собі колекціонером краси й працював над створенням портрету Досконалості, хай навіть в уяві свого хворого мозку; припустімо ще, ніби він був людиною надзвичайного смаку з чудовою методою, а це вельми вірогідно; то як же він тоді відмовиться од найкоштовнішого для свого портрету елемента: від краси Лори? Всі його попередні вбивства будуть без неї нічого не вартими. Вона має стати завершальним каменем його споруди.

Роблячи цей страшний висновок, Ріші сидів у нічній білизні на своєму ліжку і дивувався, що став раптом такий спокійний. Його вже не лихоманило й не трусило. Незрозумілий страх, що мучив Антуана Ріші кілька тижнів доряду, зник, поступившись місцем усвідомленню конкретної небезпеки: помисли та бажання вбивці були очевидно з самісінького початку спрямовані на Лору. Всі інші вбивства були аксесуарами цього останнього, коронного злочину. Правда, лишалося незрозумілим, які матеріальні цілі мали ці вбивства, якщо вони мали їх

взагалі. Але найголовніше, а саме — систематику вбивці та його ідейний мотив — Ріші розпізнав. І що довше він про це думав, то більше подобалися вони йому, і дедалі більшою ставала його повага до вбивці — повага, що негайно віддзеркалювалася на нього самого, бо хоч хай там як, а це він, Ріші, завдяки своєму тонкому аналітичному розумові викрив заміри супротивника.

Якби він, Ріші, був убивцею, схибленим на тих самих божевільних ідеях, як і той, він теж не міг би чинити інакше, ніж досі чинив той, і так само, як і той, усе зробив би для того, аби свій навіжений твір коронувати вбивством Лори, прекрасної й неповторної.

Ця остання думка особливо сподобалась Антуанові Ріші. Він був спроможний подумки уявити себе на місці вбивці своєї доньки, а це додавало йому почуття вищості проти того. Бо вбивця, при всьому своєму розумові, аж ніяк не міг уявити себе на місці Ріші — хай навіть через те, що просто не здогадувався, нібито якийсь Ріші уже давно уявив себе на місці його, вбивці. По суті це було не інакше, ніж у діловому житті, що називається mutatis mutandis[9]. Так само, як здобуваєш переваги над конкурентом, чиї наміри розкусив наперед; йому вже нізащо не дозволиш розкласти себе на лопатки; тим паче якщо тебе звати Антуан Ріші, й ти пройшов вогонь і воду, й не звик відступати в бою. Зрештою, найбільша торгівля ароматичними речовинами Франції, його багатство та посада другого консула не впали йому з неба; він, Антуан Ріші, здобув усе це завдяки власній наполегливості, хитрості, вчасно розпізнаючи небезпеку, вгадуючи плани конкурентів і знешкоджуючи ворогів. Так само він досягне своєї мети і в майбутньому, забезпечить владою і благородством своїм нащадків. Не інакше перекреслить Ріші й плани того вбивці, свого конкурента на володіння Лорою — вже тільки тому, що Лора — це замковий камінь у споруді його, Ріші, власних планів. Він, звичайно, любив Лору, але потребував її теж. А те, що потребував для здійснення своїх найвищих амбіцій, він не дозволить нікому відібрати, бо тримає його міцно зубами й кігтями.

Тепер йому полегшало. Після того як пощастило перенести свої нічні роздуми стосовно боротьби з демоном на рівень ділової суперечки, він відчув свіжий наплив мужності і навіть зарозумілості. Страх минув, зникло почуття розпачу та похмурого занепокоєння, що мучило його, як старезного дідугана, мов вітром здуло туман темних здогадок, у котрому він навпомацки блукав кілька тижнів. Ріші опинився на знайомому грунті й був готовий прийняти будь-який виклик.

43

Із полегшенням, майже з утіхою Ріші підхопивсь з ліжка, смикнув дзвоник за мотузку й наказав своїм сонним слугам збирати в дорогу одяг та провіант, бо він з донькою думає на світанку вирушити до Гренобля. Потім він одягся і позганяв із ліжок решту свого персоналу.

Посеред ночі в будинку на вулиці Друа почалася метушня. На кухні спалахнули вогні, коридорами снували заклопотані служниці, то вгору, то вниз поспішав сходами огнищанин, у підвалі бряжчали ключі комірника, в дворі горіли смолоскипи, наймити бігали коло коней, інші витягали із стаєнь мулів, запрягали, сідлали, носилися з вантажем — можна було подумати, ніби наступають, як у 1746 році, австро-сардинські банди, плюндруючи все на своєму шляху, й господар готується в паніці до втечі. Та де там! Господар незворушно, мов маршал Франції, сидів за письмовим столом, пив каву з молоком і давав указівки лакеям, що снували поряд. Паралельно писав листи бургомістрові й першому консулу, своєму нотаріусу, своєму адвокатові, своєму банкірові в Марселі, баронові де Бойону й різним діловим партнерам.

Біля шостої ранку вся кореспонденція була готова, необхідні розпорядження зроблені. Антуан Ріші стромив за пояс два дорожні пістолети, вдяг ремінь з грошима й замкнув свій письмовий стіл. Потім пішов будити доньку.

О восьмій невеликий караван вирушив. Ріші їхав попереду, в розкішному темно-червоному камзолі, розшитому золотими галунами, в чорному плащі та чорному капелюсі із хвацьким султаном. За ним їхала донька, вбрана скромніше, але така сліпуче гарна, що люди на вулицях і з вікон дивилися тільки на неї, з юрби виривалися побожні ахи та охи, чоловіки зривали з голів шапки — начебто перед другим консулом, а насправді — перед нею, жінкою-царівною. Тоді, майже непомітно, їхала служниця, потім лакей з двома навантаженими кіньми — через горезвісний поганий шлях до Гренобля довелося відмовитися від фургона, — і завершували колону дюжина мулів зі всілякими товарами під наглядом двох погоничів. Біля брами Кур вартові взяли рушниці на караул і опустили їх тільки після того, як останній мул проплентав крізь ворота. Дітлашня бігла слідом ще кілька хвилин, махаючи руками обозові, який повільно віддалявся, рухаючись крутим звивистим узвозом.

На людей Антуан Ріші та його донька справили надзвичайно глибоке враження. Вони почували себе так, наче щойно стали свідками архаїчного жертвоприношення. Всі говорили, нібито Ріші поїхав до Гренобля, а отже, до міста, в якому жив цей монстр, убивця дівчат. Люди не знали, що й думати. Вважати вчинок Ріші злочинною легковажністю чи вартою захоплення мужністю? Він робив виклик богам або хотів їх задобрити? Вони тільки дуже невиразно здогадувалися, що цю гарну дівчину з рудим волоссям бачили востаннє. Передчували, що Лора Ріші пропала.

Цьому передчуттю судилося справдитися, хоч воно й грунтувалося на фальшивих припущеннях. Бо Ріші поїхав зовсім не до Гренобля. Помпезність виїзду була не чимось, а хитрістю. За півтори милі на північний захід від Граса, поблизу села Сен-Вальє, він наказав зупинитися. Передавши повноваження та супровідні листи лакею, він наказав йому особисто з допомогою слуг доставити мулів із вантажем у Гренобль.

Сам Ріші, з Лорою та служницею, повернувсь у напрямку Кабрі, де вони влаштували обідню перерву й рушили далі, через гори Таннерону, на південь. Цей шлях видався надзвичайно складним, але лише так можна було обминути Грас і Граський басейн, аби до вечора непомітно дістатись узбережжя… Наступного дня — згідно з планом Ріші — він хотів, щоб їх із Лорою переправили на Лерінські острови, на меншому з яких стояв добре укріплений монастир Сент-Оноре. Там господарювала купка старих, але ще здатних носити зброю ченців, з якими Ріші був добре знайомий, бо вже багато років закуповував і розповсюджував монастирську продукцію — евкаліптовий лікер, зернята пінії та кипарисову олію. І саме там, у монастирі Сент-Оноре, який разом із тюрмою Шато д'Іф та державною в'язницею острова Сен-Маргеріт був найнадійнішим місцем Провансу, він збирався на певний час заховати свою доньку. А сам мав негайно повернутися на узбережжя, обходячи цього разу Грас зі сходу через Антіб та Канн, щоб на вечір того ж дня прибути до Венса. Він запросив туди вже свого нотаріуса, аби підписати угоду з бароном де Бойоном про одруження їхніх дітей Лори та Альфонса. Він зробить Бойонові таку пропозицію, яку той просто не зможе відхилити: виплата боргів барона розміром 40000 ліврів, посаг на таку ж суму, кілька земельних ділянок та олійня під Маганоском, щорічна рента розміром 3000 ліврів для молодої пари. Єдина умова Ріші полягала в тому, щоб одруження відбулося за десять днів і молоді відразу ж після весілля оселились у Венсі.

Ріші розумів — така квапливість непомірно підіймає ціну за поєднання його дому з домом цих Бойонів. Якби мав час для вичікування, то заплатив би за це значно менше. Тоді баронові довелося б випрошувати в багатого купця дозволу на цей шлюб, бо ж слава про Лорину вроду постійно зростала б, Як і багатство Ріші та фінансова вбогість Бойонів. Але вже нехай! Не барон був у цій справі його суперником, а невідомий убивця. Ось кому треба було дозолити. Заміжня жінка, позбавлена цноти і, може, навіть вагітна не пасуватиме в його вишукану галерею. Остання клітинка мозаїки залишиться порожньою, Лора втратить для вбивці будь-яку цінність, його старання зазнають поразки. І він повинен відчути всю її гіркоту! Ріші хотів

одсвяткувати весілля в Грасі з величезною помпою і в усіх на очах. І навіть, якщо він не знає свого суперника й ніколи його не побачить, йому буде приємно знати, що той присутній на цій події і змушений власними очима споглядати, як у нього з-під носа викрадають омріяну здобич.

План був тонко продуманий. І ми знову мусимо захоплюватися чуттям Антуана Ріші, завдяки якому він так близько підійшов до істини. Бо й насправді, шлюб Лори із сином барона де Бойона означав би для граського вбивці дівчаток цілковиту поразку. Але план ще не був здійснений. Ріші ще не сховав свою доньку під рятівним вінцем. Він ще не переправив її в надійний монастир Сент-Оноре. Троє вершників ще долають негостинні гори Таннерону. Часом дороги були такі погані, що доводилося йти пішки. Все відбувалося дуже повільно. Надвечір сподівалися прибитись до моря біля Напулі, маленького поселення на захід від Канна.

44

В той час, коли Лора Ріші разом зі своїм батьком полишали Грас, Гренуй перебував в іншому кінці міста, мацеруючи жонкіль у майстерні пані Арнульфі. Він був сам і в доброму гуморі. Його перебування в Грасі доходило кінця. День тріумфу був попереду. В повітці, в оббитій ватином скриньці, лежало двадцять чотири малесенькі пляшечки з краплинами аури двадцяти чотирьох дівчат — найцінніші есенції, здобуті Гренуєм минулого року методом холодного жирового анфлеражу тіла, настоювання волосся та одягу, вимивання та дистиляції. А двадцять п'яту, найсмачнішу й найважливішу есенцію він хотів отримати сьогодні. Вже приготував горнятко із старанно очищеним жиром, хустину із тоненького полотна, цілу сулію спирту для цієї останньої путини. Грунт було прозондовано якнайдетальніше. На небі зійшов молодик.

Гренуй зрозумів, що спроба злому в добре захищений маєток на вулиці Друа була б безглуздою. Тому хотів ще присмерком, поки не

зачинять ворота, шаснути на подвір'я й під прикриттям відсутності власного запаху, що наче шапка-невидимка охороняла його від сприймання людиною й твариною, заховатися там в якомусь закутку. Пізніше, коли всі поснуть, він, ідучи за компасом свого носа, підніметься в її кімнату. Обробить усе там, на місці, промащеним полотнищем. Тільки волосся й одяг, як завжди, забере з собою, оскільки ці речі вимивалися винним спиртом, що було набагато зручніше робити в майстерні. Кінцеву переробку помади та видистилювання концентрату він планував на наступну ніч. І якщо все мине добре — а в нього не було жодної причини сумніватися в тому, — тоді післязавтра, будучи власником всіх есенцій для найкращих парфумів світу, він залишить Грас найзапашнішою людиною на землі.

Ополудні він упорався зі своїм жонкілем. Погасив вогонь, накрив жировий казан і вийшов з майстерні провітритися. Вітер був західний.

Вже з першим подихом вітру Гренуй помітив, що чогось бракує. Атмосфера була не в порядку. В повітряній сукні міста, у цій тисячониттям зітканій вуалі, бракувало однієї золотої нитки. Останніми тижнями ця запашна нитка стала такою міцною, що Гренуй чітко відчував її навіть за містом, біля своєї повітки. А зараз нитки не було, зникла, найінтенсивніше принюхування не допомагало. Гренуя ледь не паралізувало від страху.

Вона мертва, майнуло йому. Потім подумалося ще жахливіше: мене випередив хтось інший. Хтось інший зірвав мою квітку і переніс її пахощі на себе! Гренуй не скрикнув, надто вже великим здавалося потрясіння, але цього було достатньо для сліз, що зібралися в куточках очей і раптом покотилися обабіч носа донизу.

Саме прийшов із корчми "Чотири дельфіни" на обід додому Дрюо й розповів, між іншим, ніби сьогодні вранці другий консул та його донька подалися дванадцятьма мулами до Гренобля. Проковтнувши сльози, Гренуй зірвавсь і понісся навпростець усім містом до брами Кур. На прибрамному майдані він зупинився й принюхавсь. І в чистому,

незайманому міськими запахами західному вітрові справді відшукав свою золоту нитку, хоч надто вже тоненьку й слабку. Щоправда, коханий запах віяв не з північного заходу, куди вів шлях до Гренобля, а швидше з боку Кабрі — якщо не зовсім з південного заходу.

Грenуй запитав вартових, яким шляхом помандрував другий консул. Постовий кивнув на північ. Невже не в бік Кабрі? Чи іншою дорогою, що вела до Орібо та Напуля? Певно, що ні, відповів вартовий, він же на власні очі бачив.

Грenуй поніcся назад містом до своєї повітки, поклав у свій мішок полотнину, горнятко з помадою, лопаточку, ножиці й гладенького дрючка з оливкового дерева та й вирушив негайно в путь, тільки не до Гренобля, а за вказівкою свого носа: на південь.

Цей шлях, прямий шлях до Напуля, проходив повз витоки Таннерону й низинами Фражеру та Сьяжу. Йти було зручно. Грenуй швидко просувався вперед. Коли з правого боку на верхів'ях гір замаячив Орібо, він відчув, що майже наздогнав утікачів. Трохи пізніше був з ними на однаковій висоті. Зараз відчував нюхом кожного окремо, навіть їхніх коней. Втікачі були не далі як за півмилі на захід, десь у лісах Таннерону. Рухалися на південь, до моря. Точнісінько, як він.

Біля п'ятої пополудні Грenуй дістався до Напуля, зайшов до заїзду, попоїв і попросив дешевого нічлігу, сказавши, що він — помічник дубильника з Ніцци і їде до Марселя. Це означало, що переночувати він може й у хліві. Там він і ліг у кутку перепочити. Носом відчував, як наближалися троє вершників. Йому треба було тільки зачекати.

За дві години — вже добряче сутеніло — ті прибули. Щоб залишатись інкогніто, вони перевдяглись. Обидві жінки мали на собі темні накидки й вуалі, Ріші — чорний сюртук. Він видавав себе за дворянина із Кастеллани; завтра він хоче переправитися на Лерінські острови, тож хазяїн має подбати, щоб до сходу сонця напоготові був

човен. Чи є в заїзді, крім нього та його людей, ще інші гості? Ні, відповів хазяїн, тільки підмайстер дубильника з Ніцци ночує в хліві.

Ріші провів жінок у покої. Сам зайшов до хліва, щоб, як він сказав, взяти щось у сідельній збруї. Спочатку не міг знайти підмайстра, тож узяв у конюха ліхтаря. Тоді побачив, як той міцно спить у кутку на соломі під старим рядном, поклавши голову на свою дорожню торбу. Підмайстер був такий непоказний, що в Ріші на мить склалося враження, ніби то не людина, а химера, народжена тінню від ліхтаря. У всякому разі збагнув, що цього зворушливо безневинного створіння боятися нічого, тож тихенько, аби не збудити його, вийшов і повернувся в будинок.

Повечеряв Ріші разом із дочкою в кімнаті. Він не пояснив їй удома мети й доцільності такої дивної подорожі, не зробив цього й зараз, хоч вона допитувалася. Завтра він відкриє їй таємницю, і Лора пересвідчиться, що тато робить усе для її блага й щастя.

Після трапези вони зіграли кілька партій у карти, він увесь час програвав, бо не стежив за картами, а милувався донькою, насолоджувався юною красою. О дев'ятій Ріші провів Лору до її кімнати, що була навпроти його, й, поцілувавши на ніч, замкнув двері ззовні. Потім пішов спати сам.

Нараз відчув страшенну втому від напруженого дня й минулої ночі, та разом з тим був задоволений собою й перебігом подій. Без найменшого хвилювання, без похмурих передчуттів, які ще вчора так його мордували, зараз він заснув одразу й спав без сновидінь, і стогонів, без нервового здригання й сування. Ріші давно не пам'ятав такого глибокого, спокійного, здорового сну.

Тим часом Гренуй підвівся зі свого лігва в хліві. Він теж був цілком задоволений собою та перебігом подій і почувався бадьоро, хоч жодної секунди не спав. Коли до хліва заходив Ріші, щоб подивитися на нього,

він удав сплячого, аби ще дужче посилити враження безневинності, яке й так поширював завдяки своєму запахові непомітності. Консула це завело в цілковиту оману, натомість Гренуй сприйняв його надзвичайно точно, нюхом, зафіксувавши всі нюанси стану й настрою благодушності.

Так обидва взаємно переконали один одного й заспокоїлись. Як на Гренуя, це було добре, бо полегшувало йому справу.

45

Гренуй узявся до діла з професійною обачністю. Розв'язавши мішок, він витяг полотнину, помаду з лопаточкою, потім розстелив полотнину на простирадлі, на якому досі лежав, і заходився намащувати її жиром. Робота ця вимагала часу, бо жир потрібно було наносити то товщим, то тоншим шаром, у залежності від того, до якої частини тіла притулятиметься та чи та пілка полотна. Рот і пахви, груди, геніталії та ступні віддавали завжди більше запаху, ніж, наприклад, голінки, спина та лікті; долоня — більше, ніж тильний бік руки; брови — більше, ніж повіки тощо; тому треба було відповідно забезпечити ці місця жиром. Отже, Гренуй зразу моделював на полотнині ароматичну діаграму тіла, яке збирався обробляти. І це задовольняло його, власне кажучи, найбільше, оскільки йшлося про своєрідне мистецтво почуттів, фантазії та рук, яке давало найвищу насолоду від сподіваних наслідків.

Вимастивши цілий слоїк помади, Гренуй зробив ще кілька мазків, знімаючи жир в одному місці й переносячи на інше, заретушував, перевірив змодельований ландшафт ще раз — між іншим, носом, а не очима, бо все відбувалося в цілковитій темряві, що, напевне, теж позитивно впливало на радісно-врівноважений настрій. Цієї ночі, на молодику, ніщо не відвертало Гренуєвої уваги. Світ був не що інше, як суцільний запах та ще трохи шум прибою. Гренуй був у своїй стихії. Тоді він склав полотнину намащеним досередини. Це було прикро, бо він добре знав, що за найбільшої обережності сформовані контури частково сплюснуться й змістяться. Але іншої можливості перенести полотнину не було. Згорнувши її так, щоб можна було нести під пахвою, він засунув

лопаточку, ножиці й дрючка з оливкового дерева собі за пояс і вислизнув надвір.

Було хмарно. В будинку не світилося. Єдиною іскрою цієї темної ночі тремтіло світло маяка на острові Сен-Маргеріт за милю звідси, крихітна світла цяточка в синяво-чорній скатерті. З бухти долинав легкий вітерець. Собаки спали.

Гренуй попрямував до гумна, де стояла драбина. Піднявши її, збалансувавши, затиснувши три щабелі під правою рукою, він поніс її двором під вікно дівчини. Вікно було напіввідчинене. Піднімаючись драбиною, немов сходами, він радів, що випала нагода зібрати врожай запаху дівчини тут, у Напулі, бо в Грасі при заґратованих вікнах та суворій охороні будинку все було б значно складніше. Тут вона навіть спала сама. Не треба було морочитися ще й з камеристкою.

Відхиливши віконниці, він проник до кімнати, поклав додолу згорток промащеного полотна й підійшов до ліжка. Навколо домінував запах волосся, бо дівчина лежала горіспини, поклавшись лобом на руку, ідеально підставивши потилицю під удар дрючком.

Удар був глухий і хрипкуватий. Гренуй цей звук ненавидів. Ненавидів уже через те, що це був звук, звук у загалом беззвучній справі. Тільки зціпивши зуби, він міг знести цей бридкий звук, і ще хвилю по тому стояв непорушно, судомно стискаючи дрючок, ніби побоюючись, що звук може повернутися звідкілясь, як відлуння. Та натомість повернулась тиша, навіть глухіша, ніж досі, бо не було чути вже дихання дівчини. Та Гренуєве напруження (його можна було б узяти за судомну хвилину мовчання) швидко минуло, а його тіло обм'якло й розпласталося.

Гренуй відклав дрючка, сповнений завзяття. Спочатку розгорнув полотнину, розстелив її догори змащеним на столі та стільцях. Потім він відкинув ковдру. Прекрасний запах дівчини, що раптово піднявся

теплою хвилею, запаморочив його. Гренуй знав цей запах, а насолоджуватися, насолоджуватися до повного сп'яніння він буде ним пізніше, коли приборкає й по-справжньому заволодіє ним. Зараз ішлося про те, щоб упіймати його якомога більше, не дати йому втекти, тож треба було діяти зосереджено й швидко.

Вправно розрізавши нічну білизну, він роздяг дівчину, схопив намащену полотнину й накинув на оголене тіло. Тоді перекотив його боком, обтяг донизу краї полотнини й старанно попідмощував їх під тіло, неначе пекар калача. Тепер тіло було замотане з ніг до голови. Лише волосся визирало з мумієподібного згортка. Гренуй обтяв його якнайкоротше й запакував у нічну сорочку. Зрештою накрив ще вільною пілкою полотна обстрижену голову, пригладив кінець, що теліпався, притиснув його ніжним дотиком пальця й повністю перевірив пакунок. Більше не зяяло жодної щілинки, жодної складки, куди міг би втекти коштовний аромат. Дівчина була загорнута бездоганно. Не лишалося більше нічого, як сидіти й чекати, чекати цілих шість годин, до самого досвітку.

Він взяв маленьке крісло, на якому лежав одяг дівчини, переніс до ліжка й сів. У чорній широкій пелерині ще тримався ніжний подих дівочого тіла, змішаний із запахом ганусового печива, жменю якого Лора була поклала на дорогу в кишеню. Гренуй підняв свої ноги й поклав їх на край ліжка, ближче до її ніг, і, загорнувшись у дівочу пелерину, почав їсти печиво. Він натомився, але спати й не думав, бо не звик спати під час роботи, навіть, якщо робота полягала тільки в чеканні. Йому пригадалися ночі, проведені за дистилюванням у майстерні Бальдіні: закіптюжений перегінний куб, блимкий вогонь, тихий звук, з яким дистилят скрапував із холодильної рурки у флорентійську пляшку. Потрібно було доглядати вогонь, доливати воду, міняти пляшки та фільтри. І все ж йому завжди здавалося, ніби він чатує не для того, щоб виконувати цю простецьку роботу, а його чатування має якесь особливе значення. Навіть тут, у цій кімнаті, де процес деароматизації відбувався сам собою, а невчасна перевірка, нетерплячі дотики до запашного пакунка могли тільки зашкодити, — навіть тут, як

здавалося Греную, його пасивна присутність була важливою. Сон міг би нашкодити фортуні.

А втім, йому й не хотілося спати, незважаючи на втому. Таке чекання він любив. Любив і біля двадцяти чотирьох інших дівчат, бо то було не тупе чекання невідомо чого і також не сповнене пристрасної нетерплячки сидіння, а цілеспрямоване, змістовне і певною мірою активне чекання. Під час цього чатування щось відбувалося. Щось важливе. І відбувалось воно завдяки йому. Він зробив усе можливе. Приклав усе своє вміння. Не зробивши жодної помилки. Це — визначна справа. Він буде винагороджений, тільки треба витримати ще кілька годин. Це чекання задовольняло його якнайглибше. Грену зроду не почував себе так добре, так спокійно, так урівноважено, ніколи не був у такій злагоді з самим собою — навіть тоді, в його печері, не було так, як у години зумовленої ремеслом тиші, коли доводилося глухої ночі терпляче сидіти над своїми жертвами. Надто рідко в його похмурому мозку з'являлися такі радісні думки.

Дивно, але ці думки не стосувалися майбутнього. Він думав не про запах, який збере за кілька годин, не про парфуми з двадцяти п'яти дівочих аур, не про майбутні плани, щастя та успіх. Ні, він згадував своє минуле. Він перебирав у пам'яті станції свого життя, від дому пані Гайяр та її волого-теплої дровітні до його сьогоднішньої подорожі в це маленьке село Напуль, протхнуле рибою. Він згадав дубильника Грімаля, Джузеппе Бальдіні, маркіза де ля Тайад-Еспінасса. Згадав Париж, його тисячократно переливчасті міазми, згадав рудоволосу дівчинку з вулиці де Маре, безкраї поля, легкий вітер, ліси. Згадав Грену гору в Оверні, бо ніколи не силкувався позбутися цього спогаду, — свою печеру, повітря, в якому не пахло людьми. Згадав також деякі свої сни. І всі ці речі він згадував із невимовним задоволенням. Йому здавалося, коли він отак усе пригадував, що він — особливо наділена щастям людина й доля повела його хоч і заплутаними, та зрештою правильними шляхами. Хіба ж інакше він потрапив би сюди, в цю темну кімнату, до мети своїх бажань? Він був, якщо добре розміркувати, справді обдарованим індивідуумом!

Розчуленість, лагідність і вдячність заполонили його душу. "Я дякую тобі, — промовив він тихо, — дякую тобі, Жане-Батісте Гренуй, що ти є такий, як ти є!" В такому захваті був він від себе самого.

Потім Гренуй стулив повіки — не для того, щоб спати, а щоб повністю віддатися споглядданню цієї святої ночі. Спокій наповнив його серце, але йому здавалося, що спокій панує й навкруги. Він нюхом чув мирне дихання Лориної камеристки в сусідній кімнаті, глибокий спокійний сон Антуана Ріші в кімнаті напроти, небентежну дрімоту господаря та його наймитів, собак, тварин у хліві, цілого села і моря. Вітер ушух. Усе мовчало. Ніщо не порушувало спокою.

Один раз Гренуй ворухнув ногою й доторкнувся нею до ноги Лори. Навіть не так до ноги, а до полотнини, що її обгортала, з тонким шаром жиру, який насичувався чудовим запахом, тепер уже його запахом.

46

Із першим щебетом птахів — отже, задовго до світанку, — Гренуй підвівся й довершив свою роботу. Розгорнув полотно й здер його, неначе пластир, з мертвої. Жир легко відокремлювався від шкіри. Тільки в западинках тіла лишалося дещо, й він збирав його лопаточкою. Останні мазки помади Гренуй витер Лориною спідньою сорочкою, протер усе тіло з голови до ніг, старанно визбируючи рештки її аромату. Тільки зараз була вона для нього по-справжньому мертва, зів'яла, бліда, як відходи цвіту.

Він кинув спідню сорочку в ароматизовану полотнину, в якій вона жила й далі, туди ж поклав і нічну сорочку з волоссям і, скрутивши все в тугий пакунок, затиснув його під пахвою. Він не потрудився навіть прикрити труп. І незважаючи на те, що чорнота ночі поступово перетворилася на сірість світанку, аж у кімнаті почали вимальовуватися контури предметів, Гренуй більше жодного разу не глянув на ліжко, аби бодай уперше й востаннє побачити Лору очима. Його не цікавив її образ.

Вона більше не існувала для нього як тіло, а лише як безтілесний запах. А запах Гренуй тримав під пахвою.

Він тихо підтягся до підвіконня і спустивсь драбиною на подвір'я. Стало знову вітряно, небо проясніло й сіяло на землю холодне темно-синє світло.

Півгодини по тому наймичка розпалила на кухні вогонь. Коли, вийшовши з хати по дрова, вона помітила приставлену драбину, то була ще надто заспана й не звернула на це ніякої уваги. На початку сьомої зійшло сонце. Величезне й золотаво-червоне піднялося воно з моря між обома Лерінськими островами. На небі не було жодної хмаринки. Починався яскравий весняний день.

Антуан Ріші, кімната якого виходила вікном на північ, прокинувсь о сьомій. Він уперше за кілька місяців чудово виспався й, усупереч своїй звичці, ще чверть години полежав у ліжку, потягуючись, покректуючи від задоволення і прислухаючись до приємної метушні на кухні. Коли він потім устав, і широко розчинивши вікно в сонячний ранок, вдихнув на повні груди запашного ранкового повітря й почув рокіт морського прибою, його добрий настрій уже не знав меж. Випнувши губи дудочкою, Антуан Ріші почав насвистувати бадьору мелодію.

Насвистував він і вдягаючись, насвистуючи, вийшов з кімнати й пружною ходою наблизився до покоїв доньки. Постукав у двері. Постукав ще раз, зовсім тихенько, щоб її не налякати. Відповіді не було. Ріші посміхнувся. Він добре розумів, що вона ще спить.

Обережно просунув він ключа в замкову шпарину, тихо, зовсім тихо відімкнув двері, аби не злякати доньку, прагнучи ще сплячою застати в ліжку й розбудити своїми поцілунками, ще раз, востаннє, до того, як віддати іншому чоловікові.

Двері відчинилися, Ріші зайшов і сонячне світло вдарило йому в обличчя. Здавалося, кімната наповнена блискучим сріблом, усе сяяло, аж довелося на мить заплющити очі.

Коли він їх розплющив, то побачив Лору, яка лежала на ліжку гола, мертва, обстрижена і сліпучо-біла. Це було, немов у кошмарному сні, який він бачив позаминулої ночі в Грасі й був забув його, і зміст якого зараз блискавкою зринув із пам'яті. Все було точнісінько таким, як у тому сні, тільки набагато яскравішим.

47

Звістка про вбивство Лори Ріші так швидко облетіла Грас та його довкілля, ніби це означало "Помер король!", чи "Оголошено війну!", чи "Пірати висадилися на узбережжі!". Звістка про нове вбивство викликала неймовірну паніку. Вірус старанно забутого страху раптом з'явився знову, як і минулої осені, зі всіма його супутніми явищами: переляком, обуренням, гнівом, істерикою загальних підозр і розпачем. Вночі люди замикали своїх донечок, забарикадовувалися, не довіряючи одне одному, і більше не спали. Кожен думав, що все почнеться знову, як торік, щотижня вбивство. Здавалося, час перемістивсь на півроку назад.

Страх паралізував людей ще дужче, ніж торік, бо раптове повернення небезпеки, яку нібито були здолали, породжувало в людях почуття безпорадності. Якщо не допомогло навіть прокляття самого єпископа! Якщо Антуан Ріші, великий Ріші, найбагатший громадянин міста, другий консул, могутній, розсудливий чоловік, у руках якого була величезна влада, не зміг захистити рідної дитини! Якщо вже рука вбивці не зупинилася перед святою красою — бо ж Лора й справді здавалася святою всім, хто її знав, а особливо зараз, опісля, коли вона була мертва. Яка ще могла бути надія уникнути рук вбивці? Він був жорстокішим за чуму, бо від чуми можна було втекти, а від нього — ні, доказом тому був приклад Антуана Ріші. Очевидно, вбивця володів надприродними здібностями. Безперечно, перебував у зв'язку з нечистим, якщо сам не

був чортом. Тому багато хто, насамперед наївніші душі, не знаходили собі іншої ради, як іти до церкви й молитися, кожний до свого покровителя, слюсарі — до святого Алоїза, ткачі — до святого Кріспіна, садівники — до святого Антонія, парфюмери — до святого Йосифа. Вони брали з собою своїх дружин і дітей, молилися з ними разом, їли й спали в церкві, не залишали храму навіть удень, переконані, що в цій зневіреній спільноті лише перед лицем Мадонни знайдуть безпеку й захист від монстра, якщо безпека взагалі ще існувала.

Інші, хитріші голови, об'єднувалися в окультні групи, оскільки церква не виправдала їхньої довіри, наймали за грубі гроші досвідчену відьму із Гурдона і заховавшись в одному з численних вапняних гротів граського підземелля, організовували там сатанинські меси, щоб завоювати прихильність нечистого. Ще інші, перш за все шановані буржуа та освічені дворяни, ставили на найновіші наукові методи, магнетизуючи свої будинки, гіпнотизуючи доньок, створюючи флюїдні кола мовчання в своїх салонах і намагаючись таким чином, за допомогою спільно виробленої емісії думки, телепатично вигнати дух убивці. Церковні братства провели покаяльну процесію від Граса до Напуля й назад. Ченці з п'яти монастирів міста налагодили безперервну відправу зі співами, тож і вдень, і вночі в тому чи тому кутку міста чулося голосіння. Майже ніхто не працював.

Так населення Граса потерпало в гарячковій бездіяльності перед наступним убивством. У тому, що воно має статись, ніхто не сумнівався. І таємно кожний прагнув почути страшну звістку з єдиною надією, що вона стосуватиметься не його особисто, а когось іншого.

Щоправда, керівництво міста, округи та провінції цього разу не дало заразити себе масовим психозом. Уперше почалася планомірна, плідна співпраця між фогтами Граса, Драгіньйона й Тулона, між магістратами, поліцією, інтендантами, парламентом і флотом.

Причиною такої солідарності можновладців було, з одного боку, побоювання всенародного заколоту, а з іншого боку — той факт, що

після вбивства Лори Ріші з'явилася можливість розпочати систематичний розшук злочинця. Його бачили. Очевидно, то був отой дивакуватий підмайстер-дубильник, який тієї новомісячної ночі ночував у хліві заїзду Напуля, а наступного ранку безслідно зник. За одностайними свідченнями господаря заїзду, його конюха та пана Ріші, йшлося про непоказного чоловіка в рудому каптані, з грубою торбою за плечима. І хоча інші свідчення всіх трьох були дуже невиразними, хоча жоден не зміг описати обличчя, колір волосся, мову чоловіка, зате господар все-таки докинув, що, здається, той незнайомець ходив якось незграбно, наче в нього була трохи кривувата нога.

Озброєні цими доказами, два загони вершників прочісували дороги ополудні того самого дня: одні рухались узбережжям, інші — понад шляхом на Марсель. Околиці Напуля обстежили доброхота. Двоє слідчих граського земельного суду поїхали до Ніцци, щоб там розпитати про підмайстра-дубильника. В портах Фрежюса, Канна та Антіба контролювали всі судна, на кордоні до Савої перекрили всі шляхи, у мандрівників перевіряли документи. Для тих, хто вмів читати, з'явилися листівки з описанням злочинця, їх вивішували на всіх міських брамах Граса, Венса, Гурдона та на сільських церквах. Тричі на день їх проголошували. Згадка про "криву ногу", звичайно, посилила думку, що йдеться саме про чорта, і замість того, щоб викликати корисні свідчення, розпалила серед населення ще більшу паніку.

Тільки після того, як президент граського суду за дорученням пана Ріші пообіцяв винагороду двісті ліврів за викриття злочинця, за доносами було схоплено кількох підмайстрів-дубильників у Грасі, Опіо та Гурдоні, з яких один мав нещастя шкутильгати. Незважаючи на тверде алібі, потверджене багатьма свідками, його збиралися вже піддати катуванню, коли на десятий день після вбивства до магістратури прийшов службовець міської охорони й дав суддям такі показання: ополудні того дня, коли він, Габріель Тагліаско, капітан охорони, ніс, як звичайно, службу біля брами Кур, до нього звернувся чоловік, якому дуже пасує описання в листівці, й нетерпляче розпитував про шлях, яким того ранку поїхав другий консул зі своїм почтом. Цьому

випадкові він, власне кажучи, ні тоді, ні пізніше не надав значення, та й того чоловіка просто так навряд чи міг би пригадати — надто вже непримітним він був, — якби вчора не побачив його випадково знову, а саме тут, у Грасі, на вулиці де ля Лув під майстернею пана Дрюо та пані Арнульфі. Він також помітив, що цей чоловік, повертаючись до майстерні, помітно шкутильгав.

За годину по тому Гренуя заарештували. Господар заїзду з Напуля та його конюх, які перебували в Грасі для ідентифікації запідозрених, відразу признали підмайстра-дубильника, що ночував у них: оцей і ніхто інший, заявили вони, є вбивця, якого розшукують.

Обшукали майстерню, обшукали повітку в оливковому садку за францисканським монастирем. В одному кутку, майже на очах, лежали розрізана нічна білизна, спідня сорочка та руде волосся Лори Ріші. А коли розкопали долівку, з'явилися сукні та волосся й інших двадцяти чотирьох дівчат. Знайшовся дрючок, яким жертви були вбиті, і полотняна мандрівна торба. Докази були приголомшливі. Задзвонили церковні дзвони. Судовий президент повідомив, що лиховісного вбивцю дівчат, якого розшукували з минулого року, нарешті впіймано, він перебуває під суворим арештом.

48

Спочатку люди не вірили. Вони прийняли це як виверт, з допомогою якого влада намагалася приховати власну неспроможність і заспокоїти небезпечно роздратоване населення. Надто добре пам'ятали ще часи, коли ходили слухи, нібито вбивця перебрався до Гренобля. Надто міцно в'ївся цього разу страх у людські душі.

Лише коли наступного дня на соборному майдані, перед резиденцією судді були виставлені для загального огляду речові докази, — це була жахлива картина, бачити доряду двадцять п'ять убрань із

двадцятьма п'ятьма куделями волосся, настромленими, мов опудала, на кийки, — тут громадська думка змінилася.

Сотнями йшли люди повз моторошну виставку. Родичі жертв, упізнаючи одяг своїх загиблих, з криком падали додолу. Решта натовпу, частково задля сенсації, частково задля цілковитої переконаності, прагнула побачити вбивцю. Їхні викрики ставали такими рішучими, неспокій на залюдненому майдані таким погрозливим, що президент наважився витягти Гренуя з клітки й показати публіці з вікна першого поверху.

Коли Гренуй ступив до вікна, ревище втихло, наче ополудні спекотного літнього дня, коли все ховається в полі чи в затінку власних будинків. Не було чути жодного поруху, жодного покашлювання, жодного подиху. Натовп на кілька хвилин став тільки очима та роззявленими ротами. Жодна душа не могла зрозуміти, що цей кволий, маленький, згорблений чоловічок там, угорі, біля вікна, ця сосисочка, ця вбога купка, це ніщо могло вчинити понад два десятки вбивств. Гренуй просто не був схожим на вбивцю. Хоч ніхто не міг сказати, як хто уявляє собі вбивцю, цього чорта, але всі сходилися в одному: не так! І однаково — хоч убивця й зовсім не відповідав загальним уявленням, а його презентація, як здавалося, була досить непереконлива, вже від самої появи цього чоловічка у вікні та від факту, що саме його названо вбивцею, складалося парадоксальне враження. Так, усі думали: "Це неправдоподібно!" — і в той же час розуміли, що то — правда.

Звичайно, тільки коли вартові знову відтягли чоловічка в темряву кімнати, тільки коли його перестали бачити, хоча він існував у головах людей, нехай навіть найкоротший час, лише спогадом, чи то пак уявленням, уявленням про огидного вбивцю, — тільки тоді натовп отямився, створивши умови для відповідної реакції: роти стулялися, тисячі очей оживали. І тоді пролунало гуркітливе, сповнене гніву та жаги помсти: "Сюди його!" Запалені цим вигуком, люди кинулися штурмувати резиденцію, щоб задавити, розірвати, пошматувати, вбивцю власними руками. Вартовим довелося докласти чимало зусиль, аби

забарикадувати ворота і відтрутити натовп. Гренуя негайно кинули до підземелля. Президент підійшов до вікна і пообіцяв зразково суворий суд. Та незважаючи на це, минуло кілька годин, доки натовп розійшовся, і кілька днів, доки місто бодай трохи заспокоїлося.

Справді, суд над Гренуєм минув дуже швидко, оскільки докази були приголомшливі, та й сам підсудний просто зізнавався на допитах у скоєних злочинах.

Тільки коли його запитали про мотиви, він не міг дати задовільної відповіді. Лише повторював, що дівчата йому були потрібні, тому він їх і вбивав. А для чого потрібні і що це взагалі мало означати, — про це він не сказав ні слова. Тоді його почали катувати, підвішували за ноги на кілька годин, заливали в нього по сім глеків води, одягали на ноги лещата, але все без найменшого успіху. Цей чоловічок, здавалося, був нечутливий до тілесного болю, жодного разу не скрикнув, а лише торочив: "Вони мені були потрібні". Судді вважали його душевно хворим. Вони відмінили катування, вирішивши згорнути справу.

Єдиною затримкою виявилася юридична перестрілка з магістратом Драгіньйона, в підпорядкуванні якого перебував Напуль, та з парламентом в Оксі, який хотів перенести процес до себе. Та граські судді не дали вирвати справу в себе з рук. Це ж вони схопили злочинця, в їхній окрузі було скоєно переважну кількість вбивств і їм погрожував народний гнів, якби вони передали злочинця до іншого суду. Кров убивці мала пролитися в Грасі.

15 квітня 1766 року вирок було зачитано підсудному в його камері: "Підмайстер-парфюмер Жан-Батіст Гронуй, — зазначалося там, — повинен протягом двадцяти чотирьох годин бути виведеним до міської брами Кур і там, обличчям до неба, прив'язаним до дерев'яного хреста, отримати дванадцять ударів залізним прутом по живому тілі, які роздроблять йому суглоби рук, ніг, стегон та плечей, а потому висіти на хресті аж до смерті". Задушити злочинця після катування за допомогою шнура, як заведено в подібних випадках, катові суворо заборонили,

навіть якби агонія тривала кілька днів. Труп закопати потім на скотомогильнику, місця не позначати.

Гренуй сприйняв промову без жодного поруху. Його запитали про останнє бажання. "Не маю, — відповів Гренуй, — у мене є все, що мені потрібно".

В камеру до нього зайшов священик, щоб висповідати перед смертю, та вже за чверть години повернувся ні з чим. Засуджений при згадці Божого імені з таким непорозумінням подивився на нього, ніби почув ім'я вперше, й, випроставшись на нарах, упав у глибокий сон. Говорити з ним далі було безглуздо.

У наступні два дні приходило безліч людей, щоб зблизька подивитися на жахливого вбивцю. Вартові дозволяли відвідувачам зазирнути до камери крізь отвір у дверях, вимагаючи шість су за кожен погляд. Гравер, який хотів зробити ескіз, був змушений заплатити два франки, та дозвіл розчарував його. Заарештований, руки і ноги в кайданах, увесь час спав на нарах. Обличчям він одвернувся до стіни, не реагуючи ні на стуки, ні на вигуки. Доступ до камери було суворо заборонено й, усупереч заманливим пропозиціям, вартові не наважувалися цю заборону порушувати. Боялися, коли б хтось із родичів загиблих дівчат не розтерзав убивцю передчасно. З тієї ж причини заборонялося давати йому будь-які страви: там могла бути отрута. Протягом всього арешту Гренуй отримував їжу із челядської кухні єпископського палацу, яку перед тим мав скуштувати тюремний старшина наглядачів. Останні два дні Гренуй, звичайно, не їв зовсім нічого. Просто спав.

Часом побрязкували його кайдани, тоді вартовий, заглянувши у вічко, бачив, як він п'є воду із баклаги, а потім знов лягає на нари та й спить собі далі. Здавалося, ця людина так натомилася власним життям, що ладна проспати навіть свої останні години.

Тим часом майдан біля брами Кур готували для страти. Теслі будували ешафот три на три метри, два метри заввишки, з парапетом та солідними сходами — такого розкішного в Грасі ще не було. Крім того, звели дерев'яну трибуну для верхівки та огорожу від натовпу, який доведеться тримати на певній відстані. Місця у вікнах будинків навколо майдану брами Кур уже давно здали внайми за невимовно високими цінами. Навіть у Шаріте, що була трохи осторонь, помічник ката виторговував у психічнохворих їхні кімнати, здавши потім з величезним прибутком внайми всіляким роззявам. Продавці лимонаду мішали бідонами про запас лакрицеву воду, гравер друкував сотнями зроблений у в'язниці й частково дофантазований портрет убивці, дюжинами сходилися до міста лоточники, пекарі пекли поминальні коржики.

Кат, пан Папон, якому вже кілька років не доводилося ламати кістки жодного злочинця, замовив собі в коваля важкого чотиригранного залізного кийка й пішов з ним на різницю, щоб випробувати на тушах тварин свої удари. Він мав право зробити тільки дванадцять ударів і розтрощити ними дванадцять суглобів, не пошкодивши таких важливих частин тіла, як груди чи голова, — нелегка справа, яка вимагала щонайтоншого чуття.

Громадяни готувалися до події, як до величезного свята. Те, що в цей день ніхто не працюватиме, було само собою зрозуміло. Жінки прасували святкове вбрання, чоловіки витрушували пилюку зі своїх сюртуків та начищали чоботи. Хто обіймав військову чи відомчу посаду, був майстром гільдії, адвокатом, нотаріусом, директором братства чи ще чимось визначним, той одягав уніформу та офіційне вбрання з орденами, стрічками, ланцюжками та білосніжними перуками. Віруючі збиралися зустрітись після свята на відправі, сатанинці — на люциферівській подячній месі, освічене дворянство — на магнетичних сеансах в отелях Кабріса, Вільнева та Фонтмішеля. На кухнях уже пеклося й смажилось, із погребів несли вино, а з ринку — прикраси з квітів, у соборі репетирували органіст та церковний хор.

У будинку Антуана Ріші панувала тиша. Ріші не допускав ніякої підготовки до "дня визволення", як називали в місті день страти вбивці. Все викликало огиду. Огидним було раптове повернення страху в людях, огидним — їхнє гарячкове передчуття радості. Та й вони самі, люди, всі до одного, викликали в нього огиду. Він не брав участі ні в показові злочинця та його жертв на площі перед собором, ні в процесі, ні в бридкому шесті спраглих до сенсацій повз камеру засудженого. Для ідентифікації волосся та одягу своєї доньки він запросив суд додому, виголосив коротку промову, попрохавши, щоб речі залишилися у нього як реліквії, що й було виконано. Він поніс їх до Лориної кімнати, поклав розрізану нічну сорочку й корсет на доньчине ліжко, розстелив волосся на подушці і, сівши перед ним, не залишав кімнати цілий день і цілу ніч, немов хотів цією безглуздою вартою виправити те, що проґавив тієї ночі в Напулі. Його переповнювала така огида до світу й до самого себе, що він навіть не міг плакати.

І до вбивці Ріші відчував огиду. Не хотів більше бачити його людиною, а тільки закатованою жертвою. Хотів бачити Гренуя тільки під час страти, коли той лежатиме на хресті і на нього впаде дванадцять ударів, — тоді він хотів би на нього подивитися. Зовсім зблизька Ріші подивиться на нього тоді, він замовив собі місце в першому ряді. А коли люди розійдуться, за кілька годин, він підніметься до нього на криваве риштування, сяде поруч і вартуватиме ночі, дні, якщо буде треба, дивлячись йому при цьому в очі, вбивці Лори, й викапуючи йому в очі всю огиду, яка містилася в ньому; він виливатиме, мов пекучу кислоту, весь свій збрид у його тіло, доки гадина не здохне...

А потім? Що робитиме потім? Цього Антуан Ріші не знав. Може, почне знову жити, як раніше, може, одружиться, може, народить сина, може, нічого не робитиме, може, помре. Йому було зовсім байдуже. Думати про це здавалося таким безглуздям, неначе це були думки про те, що він робитиме після власної смерті: нічого, звичайно. Нічого — в цьому він уже зараз був переконаний.

Страту було призначено на п'яту годину після обіду. Та вже зранку поприходили перші глядачі, щоб зайняти місця. Вони принесли з собою стільці, ослінчики, подушечки для сидіння, харчі, вино та дітей. Коли ополудні посунули люди з усіх усюд, майдан перед брамою Кур був так щільно заповнений, що новоприбулі мусили розміщатися в терасових садках та скверах обабіч майдану, а також на вулиці, що вела до Гренобля. Торгівля йшла повним ходом, усе їло, пило, дзвеніло, вирувало, як на ярмарку. Незабаром зібралося добрих десять тисяч людей, більше, ніж на святі Жасминової королеви, більше, ніж на величезних процесіях, більше, ніж будь-коли в Грасі. Люди стояли аж ген до схилу. Вони висіли на деревах, чипіли на мурах і дахах, купчилися по десятеро, по дванадцятеро в отворах вікон. Лише посередині майдану, захищені огорожею барикад, неначе вичавлені з тіста людського натовпу, лишалися ще вільними трибуни та ешафот, який раптом виявився зовсім маленьким, немов іграшка чи сцена ляльківого театру. І ще один провулок був звільнений, від майдану перед брамою Кур до вулиці Друа.

Десь о третій з'явилися пан Папон та його помічники. Знявся схвальний гомін. Помічники внесли хрест із дерев'яних балок на ешафот і, досягнувши придатної для роботи висоти, підперли його чотирма важкими теслярськими козлами. Помічник теслі закріпив їх цвяхами. Кожен порух ката й теслі натовп супроводжував оплесками. Та коли Папон вийшов зі своїм залізним кийком, обійшов хреста, вимірюючи кроки, зробивши то з одного, то з іншого боку кілька вдаваних ударів, розпочався справжній тріумф.

О четвертій почала заповнюватися трибуна. Можна було побачити багато шляхетних осіб, багатих господарів з лакеями та хорошими манерами, гарних дам, величезні капелюхи та блискуче вбрання. Присутнім було все дворянство з міста й навколишніх сіл. Пани з міського уряду з'явилися замкненою колоною, очоленою обома консулами. Антуан Ріші був у чорному вбранні, чорних панчохах, чорному капелюсі. Слідом за ним зайшли магістри під проводом судового президента. Останнім прийшов єпископ у яскраво-фіолетовій

сутані та зеленій шапочці. Всі познімали головні убори. Надходила врочиста мить.

Потім хвилин десять не відбувалося зовсім нічого. Панство посідало, люди застигли в чеканні, ніхто більше не їв, усі чекали. Папон та його слуги стояли на ешафоті, наче пригвинчені. Сонце, велике і жовте, звисало над народом. З граської долини потяг легкий вітер, доносячи аж сюди запах апельсинового цвіту. Було дуже тепло і надзвичайно тихо.

Нарешті, коли вже здавалося, що напружена тиша ось-ось лусне, перетворившись у тисячоголосий крик, сум'яття, шаленство чи щось подібне, почулося гупання коней та рипіння коліс.

Униз вулицею Друа їхав парокінний візок — закритий екіпаж лейтенанта поліції. Проминувши міську браму, він з'явився на очах у всіх у вузькому провулку, що вів до лобного місця. Лейтенант поліції наполіг саме на такій демонстрації, бо не знав, як інакше можна гарантувати безпеку злочинця. Це було не так то й просто. В'язниця була за п'ять хвилин ходу від місця страти, і якщо засуджений з тієї чи тієї причини не міг подолати цю коротку відстань пішки, то це зробила б і відкрита запряжка ослів. Щоб хтось під'їздив на власну страту каретою, з кучером, слугами в лівреях та вершниками — такого тут ще не бачили.

Незважаючи на те натовп не виявив обурення, швидше навпаки. Усі були задоволені, що, взагалі, щось відбувається, появу екіпажа сприйняли як удалий трюк, неначе в театрі, де особливо цінять, коли добре відому п'єсу ставлять несподівано по-новому. Декому цей вихід здався навіть доречним. Такий надзвичайно паскудний злочинець заслуговував надзвичайного обслуговування. Не можна було його, наче простого вуличного злодія, виволікти в кайданах на майдан і вбити. В тому не було б нічого сенсаційного. А от вивести з розкішного екіпажу до катівського хреста — це було незрівнянно дотепнішою жорстокістю.

Карета зупинилася між ешафотом та трибуною. Зіскочивши, лакеї відчинили дверцята, відкинули східці. З карети вийшов лейтенант поліції, за ним — офіцер охорони і, нарешті, Гренуй. На ньому був синій сюртук, біла сорочка, білі шовкові панчохи та чорні черевики з пряжками. Він не був зв'язаний. Ніхто не вів його за руку. Гренуй вийшов із карети, наче вільна людина.

І тоді сталося диво. Чи щось подібне до дива, а саме, щось таке незбагненне, нечуване і неймовірне, що свідки після всього назвали б це тільки дивом, якби потім взагалі бодай коли зайшла про це мова; та де там, пізніше всі соромилися визнавати, що були до цього причетні.

А сталося те, що десять тисяч людей на майдані та навколишніх схилах хвиля за хвилею переймались непохитною вірою: людина в синьому сюртуці, яка щойно вийшла з карети, аж ніяк не може бути вбивцею. Не те, щоб люди засумнівалися в його ідентичності! Перед ними був той самий чоловік, якого вони кілька днів тому бачили на соборній площі у вікні резиденції і якого вони, потрап він їм до рук, розтерзали б з несамовитою зненавистю. Той самий, хто ще два дні тому на підставі приголомшливих доказів та особистих зізнань був справедливо приречений до страти. Той самий, чиєї смерті вони з такою жадобою прагнули ще хвилину тому. Це, безперечно, був він!

Та з іншого боку — це був не він, це не міг бути він, бо не міг бути вбивцею. Чоловік, що стояв біля плахи, був уособленням невинності. В цю мить це знали всі, від єпископа до продавця лимонаду, від маркіза до прачки, від президента суду до хлопчиська.

Папон також знав це. І його кулаки, що стискали залізного кия, тремтіли. Його дужі руки нараз ослабли, коліна обм'якли, йому стало страшно, неначе дитині. Він не зможе підняти цього кия, ніколи в житті не здобудеться на силі здійняти руку на цього невисокого безневинного чоловіка. Ох, як боявся він тієї миті, коли приреченого підведуть до нього, він так тремтів, аж мусив спертися на свого ганебного прута, аби не звалитися від слабості, великий, могутній Папон!

Не інакше почували себе й решта десять тисяч чоловіків та жінок, старих і малих, що були там: вони почувалися слабкими, немов дівчатка, котрі піддалися спокусі дорослих коханців. Їх охопило нездоланне почуття симпатії, ніжності, несамовитої закоханості, ще бозна-чого, можливо, навіть любові до вбивці, і вони не могли, не хотіли цьому ніяк зарадити. То було схоже на плач, який неможливо стримати, плач, який довго тамували і який, підіймаючись від живота, розкладає всілякий опір, усе чудово розріджує й вимиває. Люди наче розтанули, розчинилися розумом та душею, ставши такою собі аморфною масою, відчуваючи тільки власне серце, що калатало десь там усередині, і кожен намагався вирвати його й покласти в долоню маленького чоловіка в синьому сюртуці. Всі його кохали.

Гренуй уже кілька хвилин нерухомо стояв біля розчиненої карети. Лакей уклякнув поряд навколішки, припадаючи дедалі більше до землі, як заведено на Сході припадати перед султаном чи Аллахом. І навіть так він усе ще борсався й тремтів, ладен зрівнятись із землею, заритися в неї, перейнявшись безмежною відданістю. Офіцер охорони та лейтенант поліції, обидва кремезні чоловіки, які мали б доправити приреченого на ешафот і передати в руки ката, стояли, мов паралізовані. Плачучи, вони познімали капелюхи, поодягали їх знов, тоді покидали на землю, впали один одному в обійми, розійшлися, бездумно вимахуючи руками в повітрі, торсаючи один одного і кривляючись, ніби вражені танком святого Вітта.

Аж ніяк не скромніше віддалися переживанням почесні особи, що стояли чи сиділи трохи далі. Кожен дав волю почуттям. Серед них були жінки, які, дивлячись на Гренуя, притискали кулаки до лон і стогнали від блаженства; а інші від жагучого бажання до прекрасного юнака — бо таким він їм здався, — втрачали свідомість. Були пани, які то схоплювалися з місць, то сідали знову, й знову хапалися, натужно сопучи й стискаючи ефеси шпаг, ніби збиралися їх витягати, і, витягаючи, запихали назад, отож у піхвах тільки скреготало та клацало; дехто, мовчки звівши очі до неба, судомно простягав руки для молитви; а монсеньйор єпископ, так, наче йому стало погано, перегнувсь удвічі й

бився чолом об власні коліна, доки з голови скотилася зелена шапочка; і при всьому тому йому зовсім не було погано, просто він уперше в житті віддався релігійному екстазові, бо ж у всіх на очах сталося диво. Господь Бог зупинив руку ката, явивши янгольську природу того, кого світ мав за вбивцю, — о, невже це трапилось у вісімнадцятому столітті? Яким великим був Бог! І яким же нікчемним треба було бути самому, щоб, виголошуючи прокляття, не вірити в нього, а просто для заспокоєння народу! О пиха, о, яке марновірство! Та ось Господь сотворив диво! О, яка прекрасна зневага, яке солодке приниження, яка милість для єпископа — таке Боже покарання.

Люди по той бік бар'єру дедалі безсоромніше віддавалися почуттям, викликаним з'явою Гренуя. Хто на початку, побачивши його, відчув тільки співчуття та розчуленість, той був зараз сповнений справжньою жадобою, а хто з самого початку захоплювався і жадав, той досягав екстазу. Усі вважали чоловічка в синьому сюртуці найкращим, найпривабливішим і найдосконалішим створінням, яке тільки можна собі уявити: черницям він здавався Спасителем, тим, хто поклонявся сатані, — осяйним володарем пітьми, просвіченим — найвищою істотою, дівчаткам — казковим принцом, чоловікам — ідеальним відображенням їх самих. Усі відчували, що він розпізнав і зачепив їхнє найслабше місце, влучив у еротичний центр. Складалося враження, ніби цей чоловік має десять тисяч невидимих рук, і кожному з десяти тисяч людей, які його оточували, він поклав руку на геніталії, пестячи їх таким чином, як того кожний, байдуже, чоловік чи жінка, найсильніше прагнув у найпотаємнішу хвилину.

Зрештою планована страта найогиднішого злочинця свого часу перетворилася на найбільшу вакханалію, яку бачив світ після другого сторіччя Різдва Христового: цнотливі жінки розривали на собі пазухи, під істеричні крики оголюючи груди, кидалися на землю із високо задертими догори спідницями. Чоловіки шастали божевільними поглядами полем хтивої збудженої плоті, видобуваючи тремтячими пальцями із штанів свої ніби від невидимих морозів задубілі члени, падали зі стогоном куди-небудь, злягалися з ким попало в

найнеможливіших позах, дідуган із дівчиною, чорнороб — із дружиною адвоката, студент — із черницею, єзуїт — з масонкою, все переплуталося, як попало, хто куди втрапить. Повітря було важке від солодкого запаху поту і бриніло від криків, похрюкувань та стогонів десяти тисяч тварин. Це було жахливо.

Гренуй стояв і посміхався. Більше того — людям, які його бачили, здавалося, ніби він посміхається найневиннішою, найлюб'язнішою, найчарівнішою й водночас — найспокусливішою посмішкою світу. Але насправді це була не посмішка, а бридкий, цинічний оскал, що скривив його вид, віддзеркалюючи ввесь тріумф і всю зневагу. Він, Жан-Батіст Гренуй, народжений без запаху у найсмердючішому місці світу, вийшовши із покидьків, калу та гнилі, вирісши без любові, живучи без людського тепла, тільки завдяки впертості та непереборному почуттю огиди, малий, горбатий, кульгавий, бридкий, відсторонений, страховисько, як всередині, так і зверху, — він спромігся зробити себе улюбленцем світу. Та що там улюбленцем! Коханим! Шанованим! Обожненим! Він звершив подвиг Прометея. Божу іскру, Яка ні за що ні про що дарується кожному від народження, якої його одного було позбавлено, він, завдяки власній безмежній хитрості, здобув собі сам. Більше того! Він навіть сам у собі її викресав. Він перевершив Прометея. Він створив собі ауру, божественнішої за яку не мав ніхто. І він був нікому не зобов'язаний — ні батькові, ні матері, а найменше — милостивому Богові, тільки собі самому. Він насправді був сам собі Богом, і Богом кращим за того, що смердить ладаном і мешкає в церквах. Перед ним навколішки стояв живісінький єпископ, поскиглюючи від задоволення. Багатії і вельможі, гонорові пани та панночки позавмирали від захвату, з яким люди всі разом, серед них батьки, матері, сестри його жертв, справляли оргії на його честь і в його ім'я. Варто йому лише кивнути, як усі зречуться свого Бога і молитимуться Великому Гренуєві.

Так, він — Великий Гренуй. Зараз це стало очевидним. Він був справді таким, як колись у своїх самозакоханих фантазіях. У цю мить

Грену́й переживав найбільший тріумф свого життя. І він видався йому жахливим.

Видався жахливим, бо Грену́й не мав з того жодного задоволення. В ту мить, коли він вийшов із екіпажу на осяяну сонцем площу, із запахом парфумів, що збуджують людську любов, із запахом, над яким він працював протягом двох років, запахом, стати володарем якого він прагнув усе своє життя; в ту мить, коли Грену́й бачив і відчував, як непереборно цей парфум діє і як, поширюючись із блискавичною швидкістю, полоняє всіх, — у ту мить у ньому знову повстала вся огида до людей, отруюючи його тріумф так, що він не відчував не те що радості, а навіть найменшого задоволення. Те, чого завжди так бажав, а саме, щоб інші люди його любили, було йому в момент його успіху нестерпним, бо він сам їх не любив, він їх ненавидів. І раптом Грену́й зрозумів, що ніколи не знаходив задоволення в любові, а завжди тільки в зненависті, тільки ненавидячи і викликаючи зненависть.

Але зненависть, яку Грену́й зараз відчував до людей, не відгукувалася в них луною. Що більше він їх ненавидів, то більше вони його обожнювали, бо сприймали в ньому не щось інше, а його ауру, його запахову маску, вкрадений аромат, а він був, справді, гідний обожнення.

Зараз він залюбки винищив би всіх на земній поверхні, тупих, смердючих, еротизованих людей, точнісінько так, як винищив колись чужі запахи в країні своєї синяво-чорної душі. І йому хотілося, щоб вони помітили, як сильно він ненавидить їх, і щоб вони також відповіли зненавистю на оце його єдине справжнє почуття… Й щоб убили його, як збиралися щойно зробити. Він уперше в житті хотів сам себе викрити. Хотів бути, як інші люди, й вивернути назовні свій внутрішній світ: продемонструвати свою зненависть, як вони демонструють йому свою любов і дурне схиляння. Один раз, один-єдиний раз хотів бути поміченим і отримати від інших відгук на своє єдине справжнє почуття — зненависть.

Та нічого з того не вийшло. З того не могло нічого вийти. А сьогодні і поготів. Бо ж він був замаскований найкращими в світі парфумами, а під цією маскою не мав обличчя, лише абсолютний брак запаху. Та раптом йому стало недобре, бо він відчув, як знову підіймаються випари.

Точнісінько, як тоді в печері, уві сні, в серці, нараз у його уяві піднялися випари його власного запаху, якого він не міг відчути, бо цей запах мав іншу природу і, як тоді, він перелякався, відчуваючи, що задихається. Та тепер це була не уява й не сон, а оголена дійсність. І, на відміну від минулого разу, він не лежав у печері самотній, а стояв на майдані перед десятьма тисячами людей. І тут не допоміг би крик, який того разу його збудив і звільнив, тепер не допомогла б утеча назад, у добрий, затишний, рятівний світ. Тому що оце, тут і зараз, був світ, і оце, тут і зараз, була його здійснена мрія. І він сам цього так хотів.

Страшні задушливі випари підіймалися й підіймалися із болота його душі, в той час як натовп стогнав у оргійному та оргазмному екстазі. Якийсь чоловік нісся просто на нього. Він вискочив з переднього ряду трибуни для почесних глядачів так швидко, аж з голови йому злетів чорний капелюх, а чорне вбрання маяло на вітрі, нагадуючи крука чи мстивого ангела. Це був Ріші.

"Він мене вб'є", — подумав Гренуй. Він єдиний, кого не завела в оману моя маска. Він не може обманутися. Запах його доньки чіпко прилип до мене, цей доказ не можна спростувати, як кров. Він мусить упізнати мене й знищити. Він повинен це зробити.

І Гренуй розчепірив обійми, щоб прийняти летючого янгола. Йому здавалося, він уже відчуває, як удар кинджала чи шпаги чудово лоскоче груди, і лезо, що проникає крізь усі панцирі запаху та задушливих випарів, прямісінько у його холодне серце — нарешті, нарешті щось у його серці, щось інше, ніж він сам! Це було майже як порятунок.

Але нараз Ріші припав до його грудей, не мстивий янгол, а вкрай зворушений Антуан Ріші, який, жалібно схлипуючи, обійняв Гренуя, міцно вчепився в нього, неначе це була єдина опора в цілому морі блаженства. Не рятівний удар кинджала, не укол у серце, навіть не прокляття чи бодай крик зненависті. Замість того до Гренуєвої щоки прилипла мокра від сліз щока Ріші, а тремтячі губи шепотіли: "Прости мені, мій сину, мій любий сину, прости мені!"

Тоді Гренуєві побіліло в очах, а зовнішній світ зробився синяво-чорним. Упіймані випари перетворилися на клекотливу рідину, що нагадувала молоко, яке кипить і піниться. Вона заливала його, нестерпно розпираючи зсередини, не знаходячи виходу. Йому хотілося втекти світ за очі… Хотілось лопнути, вибухнути, аби не задихнутися від самого себе. Нарешті він утратив свідомість і впав додолу.

50

Отямився Гренуй у ліжку Лори Ріші. Її реліквії, одяг та волосся, були прибрані. На нічному столику горіла свічка. Крізь прочинене вікно долинали радісні крики святкового міста. Антуан Ріші не спав, сидячи на ослінчику біля ліжка. Він тримав Гренуєву руку в своїй і пестив її.

Перш ніж розплющити очі, Гренуй спробував зорієнтуватися. Всередині його було тихо, нічого не бурхало й не розпирало. В душі знову панувала звична холодна ніч, якої він потребував для того, щоб надати своїй свідомості крижаної ясноти й спрямувати назовні. А зовні Гренуй відчув запах своїх парфумів. Вони змінилися. Кути трохи позгладжувалися, й осередок Лориного запаху заяскрів ще чудовіше, м'яким, темним, мерехтливим вогнем. Гренуй почував себе впевнено. Він знав — ще кілька годин залишатиметься недоторканим, і розплющив очі.

Й зустрівся з поглядом Ріші. В тому погляді світилася безмежна доброзичливість, ніжність, зворушливість і дурнувата любов.

Посміхаючись, Ріші міцніше стиснув Гренуєві руку й промовив:

— Тепер усе буде гаразд. Муніципальна рада скасувала вирок. Усі свідки зреклися показань. Ти вільний. Ти можеш робити все, що хочеш. Але я б хотів, щоб ти лишився в мене. Я втратив доньку і хочу, щоб ти став моїм сином. Ти схожий на неї. Ти так само гарний, як вона, твоє волосся, твої губи, твоя рука… Я ввесь час тримав твою руку, твоя рука точнісінько така, як її. А коли я дивлюся у твої очі, мені здається, що то вона поглядає на мене. Ти її брат, і я хочу, щоб ти став моїм сином, моєю радістю, моєю гордістю, моїм спадкоємцем. Чи твої батьки ще живі?

Гренуй похитав головою, й Ріші зашарівся від щастя.

— Тоді ти станеш моїм сином? — пробелькотів він, підводячись із ослінчика, щоб сісти на край ліжка і стиснути Гренуєву другу руку. — Станеш? Авжеж! Ти хочеш, щоб я був твоїм батьком? Не кажи нічого! Мовчи! Ти ще занадто слабкий, щоб говорити. Тільки кивни!

Гренуй кивнув. І тоді Ріші ще дужче зашарівся, нахилившись до Гренуя і поцілував його в губи.

— А тепер спи, мій синочку! — сказав він, оставшись. — Я посиджу біля тебе, доки ти заснеш. — І, дивлячись на нього з німим замилуванням, додав: — Я дуже, дуже щасливий!

Гренуй злегка розтягнув куточки губів, так, як це робили інші люди, коли всміхалися. Потім заплющив очі. Він почекав, доки його дихання вирівняється й поглибшає, як у сплячого. Він відчував закоханий погляд Ріші на своєму обличчі. Відчув, як той знову нахилився до нього, щоб поцілувати, але роздумав, аби не збудити. Нарешті свічка погасла, й Ріші навшпиньки вийшов.

Гренуй лишався в ліжку, доки стихли звуки в будинку і в цілому місті. Коли підвівсь, починало розвиднятися. Він одягся тихо й вийшов у коридор, тоді сходами донизу і через салон — на терасу.

Звідси можна було бачити все над міським муром, над чашею граської долини, а в гарну годину — навіть море. Зараз над полями висів прозорий серпанок, і пахощі, які звідти долинали, — аромат трави, дроку й троянди, — були наче свіжовимиті, чисті, заспокійливо прості. Пройшовши садком, Гренуй переліз через мур.

Угорі, біля брами Кур, йому довелося ще раз пробитися крізь людські випари, перш ніж вийти на вільні простори. Ввесь майдан і схили пагорбів нагадували величезний занепалий військовий табір. Тисячі сп'янілих, знесилених розпустою нічного свята тіл валялися навкруги, деякі зовсім голі, деякі ледь прикриті лахміттям, під яке ховалися, мов під ковдри. Смерділо кислим вином, горілкою, потом і сечею, дитячим проносом і смалятиною. Тут і там ще диміли залишки вогнищ, біля яких люди смажили м'ясо, жерли й танцювали. Де-не-де з тисячократного хропіння раптом виривалося чиєсь белькотіння чи сміх. Можливо, хтось ще не спав, заливаючи горілкою останні спалахи свідомості. Але ніхто не бачив Гренуя, який, переступаючи через тіла, йшов швидко й разом із тим — обережно, немов болотом. А якщо хто й бачив його, то все одно не впізнав. Він більше не пахнув. Диво минуло.

В кінці майдану він не повернув у бік Гренобля, не пішов у напрямку Кабрі, а полем попростував на захід, жодного разу не озирнувшись. Коли зійшло сонце, гладке, жовте і пекуче, за Гренуєм уже й слід запався.

Мешканці Граса прокинулися в жахливому похміллі. Навіть того, хто не пив, мерзенно нудило, гнітило душу, а голова була важка, мов довбня. Вже в яскравому сонячному світлі порядні селяни шукали свій одяг, який позривали з себе в шалі оргії, доброчесні господині розшукували своїх чоловіків і дітей, зовсім чужі люди з огидою вибиралися з найінтимніших обіймів, знайомі, сусіди, одружені чоловіки

й жінки раптом підводилися, неприємно вражені одне перед одним своєю голотою.

Багатьом ця подія видалася такою жахливою, незбагненною й невідповідною власним моральним уявленням, що вони буквально тієї ж миті стерли її зі своєї пам'яті так, що пізніше й справді не могли нічого пригадати. Інші, які не так досконало володіли своїм апаратом сприйняття, намагалися нічого не бачити, не чути, ні про що не думати, — а це теж було непросто, бо сором був надто очевидним і загальним. Хто познаходив свої лахи, то якнайшвидше і якнайнепомітніше забрався геть. Ополудні майдан спорожнів.

Люди в місті повиходили з домівок, якщо взагалі хтось виходив, лише надвечір, та й то, аби владнати найневідкладніші справи. При зустрічі тільки ніяково віталися, балакали про найдругорядніше. Про події минулої доби ніхто не прохопився й словом. Наскільки вчора всі були до нестями розкуті та бадьорі, настільки сором'язливі стали зараз, бо почували себе винними. Здається, ще ніколи не було більшої згоди й порозуміння між городянами Граса, ніж тепер. Запанували мир і спокій.

Дехто мусив, звичайно, за обов'язком урядовця, займатися тим, що трапилось. Ритмічність громадського життя, вимоги правопорядку вимагали невідкладних заходів. Вже по обіді відбулося засідання Муніципальної ради. Добродії, серед них і другий консул, мовчки обнялися, ніби цей змовницький жест мав означати повернення до усталених традицій. Потім без будь-якої згадки про події чи тим паче про Гренуя вирішили "негайно прибрати трибуну й ешафот на майдані біля Кур і надати попереднього вигляду навколишнім схилам". Для цього було виділено суму в сто шістдесят ліврів.

Одночасно відбулося засідання суду. Магістрат вирішив без обговорення вважати "справу Г." вичерпаною, папери без реєстрації передати в архів і розпочати новий процес проти досі невідомого вбивці двадцяти п'яти дівчат у районі Граса. Лейтенант поліції отримав наказ негайно почати розслідування.

Вже наступного дня злочинця знайшли. На підставі однозначних доказів заарештували Домініка Дрюо, майстра парфюмерної справи на вулиці Лув, у халупі якого було зрештою знайдено одяг і волосся всіх жертв. Спочатку Дрюо все заперечував, але судді не давали ввести себе в оману, тож після чотирнадцятигодинного катування він у всьому зізнався і навіть просив якомога швидшої страти, яку йому вже наступного дня й було організовано. Його повісили на світанку, без гамору, ешафоту й трибун, були тільки кат, кілька членів магістрату, лікар і священик. Труп, після того як смерть констатували й занесли до протоколу, не зволікаючи, поховали. На цьому справу було вичерпано.

Місто його й так уже забуло, та ще й старанно, аж мандрівники, які потім прибували і мимохідь запитували про горезвісного граського вбивцю, не знайшли жодної нормальної людини, яка могла б дати їм довідку. Лише кілька дурнів із Шаріте, невиліковні божевільні, ще белькотіли щось про якесь величезне свято на площі біля брами, через яке вони мусили звільняти свої палати.

А незабаром життя знову потекло звичним річищем. Люди старанно працювали, добре спали, займалися своїми справами і вважали себе порядними. Вода, як і колись, дзюрчала з численних джерел і струмків, розносячи мул провулками. Місто знову постало жалюгідне й горде на ланах родючої долини. Сонце пригрівало. Надходив травень. Збирали врожай троянд.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

51

Гренуй ішов ночами. Як і на початку своєї подорожі, він уникав міст, обминав гамірні вулиці, лягав спати на світанку, вставав увечері і йшов далі. Жер усе, що траплялося по дорозі: траву, гриби, квіти, мертвих пташок, черв'яків. Він перетнув Прованс, переплив в украденому човні

Рону південніше від Оранжа, йшов за течією Ардешу, доки заглибився у гори Севенни, а потім подався далі на північ, до Альє.

В Оверні він наблизився до Плон-дю-Канталь. Верх виднів на заході, величезний і сріблясто-сірий у місячному світлі, й Гренуй чув запах холодного вітру, який долинув звідти. Але він не мав бажання йти туди. Гренуй більше не нудьгував за печерним життям. Цей досвід був уже випробуваним і виявився непридатним для життя. Точнісінько, як і інший досвід — життя серед людей. Задихаєшся й там, і тут. Гренуй взагалі не хотів більше жити. Він хотів повернутися до Парижа й померти, — ось чого він хотів.

Час від часу Гренуй сягав рукою в кишеню й стискав у руці маленьку скляну пляшечку з парфумами. Пляшечка була майже повна. Для виступу в Грасі він витратив якусь краплю. Решти вистачило б, щоб зачарувати цілий світ. Якби він захотів, то змусив би в Парижі не десятки, а сотні тисяч людей захоплюватися ним; або прогулятися до Версаля, хай би король поцілував йому ноги; написати напарфумленого листа Папі, щоб той оголосив його новим Месією; змусити королів і кайзерів помазати його в Нотр-Дамі на Верховного Імператора або навіть на самого Господа Бога — якщо Бога взагалі можна помазати на царство.

Все це Гренуй міг би зробити, якби тільки захотів. Мав владу для цього. Її він тримав у руці. Владу, що була сильнішою, ніж влада грошей, чи влада терору, чи влада смерті: невідпорна змога викликати в людей любов. Тільки одного не могла дати ця влада — людського запаху. Хай навіть перед цілим світом він, завдяки своїм парфумам, явиться Богом, — якщо ж не має власного запаху, то й сам ніколи не довідається, хто він є насправді, відтак йому на все наплювати — на світ, на себе, на парфуми.

Рука, що тримала пляшечку, ніжно пахла, і коли Гренуй підносив її до носа й принюхувався, йому ставало сумно, й він на кілька секунд забував, що треба йти, зупинявся й лише нюхав. Ніхто не знає, які це

насправді парфуми, думав він. Ніхто не знає, як добре вони зроблені. Інші піддаються тільки їхній дії, навіть не знаючи, що це парфуми і що саме вони діють і зачаровують їх. Єдиний, хто зміг оцінити їхню справжню красу, це я сам, бо я створив їх. І разом з тим я єдиний, кого вони не можуть причарувати. Я єдиний, для кого вони не мають значення.

А іншим разом, коли він був уже в Бургундії, йому спало на думку: коли я стояв за муром, під садком, у якому гралася рудоволоса дівчинка, і її аромат долинав до мене, — чи скорше навіть передвістя аромату, бо справжній аромат взагалі ще не існував, — може, те, що я почував тоді, було схоже на те, що почували люди на майдані біля брами Кур, коли я затопив їх своїми парфумами?.. Але потім Гренуй відкинув цю думку: ні, то було щось інше. Бо я ж знав, що прагну не дівчинки, а її аромату. А ті люди думали, ніби прагнуть мене, а чого вони насправді хотіли, залишилося для них таємницею.

Потім Гренуй уже зовсім не думав, бо роздуми не були його стихією, та й тим часом прийшов до Орлеана.

Він переправився через Луару. А за день по тому його ніс упіймав запах Парижа. 25 червня 1767 року Гренуй увійшов до міста вулицею Сан-Жак о шостій годині ранку.

День був спекотний, найспекотніший у цьому році. Тисячі різних запахів витікали звідусіль, наче з тисяч лопнутих гнійників. Не було жодних ознак вітру. Овочі на ринку зів'яли ще до полудня. М'ясо та риба протухли. У провулках стояв сморід. Навіть річка, здавалося, вже не тече, а тільки стоїть і смердить. Було точнісінько так, як у день Гренуєвого народження.

Новим мостом він перейшов на правий берег і далі до ринку й до Кладовища невинних. В аркадах склепів вздовж вулиці о'Фер він сів на землю. Територія кладовища лежала перед ним, як зруйноване

гарматами бранне поле, розрите, посмуговане, поцятковане могилками, засіяне черепами та скелетами, без дерева, куща чи травинки, — звалище смерті.

Навкруги не було видно жодної живої душі. Трупний сморід став таким важким, що пощезали навіть могильники. Вони прийшли знову тільки після заходу сонця, щоб при світлі смолоскипів до глибокої ночі рити ями для мертвих наступного дня.

Лише за північ, коли зникли й могильники, почала збиратися всіляка потолоч: злодії, вбивці, розбійники, проститутки, дезертири, неповнолітні злочинці. Запалили невелике вогнище, щоб зварити їжу й розігнати сморід.

Коли Гренуй вийшов з аркад і змішався з ними, вони спочатку зовсім не звернули на нього уваги. Він міг запросто підійти до їхнього вогнища, так наче був одним із них. Пізніше це посилило їхню думку, що він був духом, чи янголом, чи ще чимось надприродним. Бо звичайно ці люди дуже чутливо реагували на наближення чужинця.

А цей чоловічок у блакитному сюртуці наче виріс із-під землі, з маленькою пляшечкою в руці, яку відкоркував. Це було перше, що всі змогли пригадати: раптом серед них опинився чоловік з пляшечкою. А потім він вилив на себе вміст цієї пляшечки і нараз засяяв неземною красою.

На мить вони, наче від вогню, сахнулись од нього з побожністю та надзвичайним здивуванням. Але тієї ж миті відчули, що відсахнулися тільки для того, аби накинутися на нього, що їхня побожність перетворилась у пристрасть, а здивування — в захоплення. Вони відчули непереборну тягу до цієї людини-янгола. Янгол випромінював нестримне тяжіння, якому жодна людина не могла чинити опір, тим паче що ніхто не хотів опиратись, бо те тяжіння було їхнім неприхованим бажанням: туди, швидше до нього!..

Люди оточили Гренуя, двадцятеро, тридцятеро людей, і звужували це коло дедалі дужче. Та ось обруч уже не вміщав усіх, вони почали тиснути, відпихати, виштовхувати одне одного, кожен хотів дотягтися до середини.

І коли в них відмовили останні гальма, коло розпалось. Вони кинулись на янгола, навалилися на нього, збили з ніг. Кожен хотів доторкнутися до нього, урвати собі бодай шматочок від нього, хоч крильце, хоч пір'їнку, іскрину його дивовижного вогню. Вони позривали з нього одяг, повидирали волосся, здерли шкіру з тіла, обскубли його, вп'яли кігті й зуби в його м'ясо, напавши на нього, мов гієни.

Проте людська плоть досить цупка і її не так просто роздерти, навіть коли людину треба роздерти, коням доводиться прикласти чимало зусиль. Та ось блиснув ніж, другий ніж, посипались удари, батуючи тіло, задзвеніли сокири, з тріском розрубуючи суглоби та кістки. В найкоротший час янгола було розкладено на тридцятеро, і кожен член цієї зграї, вхопивши собі шмат, забирався подалі, гнаний хтивою жадобою, і пожирав його. За півгодини Жан-Батіст Гренуй до останньої кісточки зник з лику земного.

Коли канібали, закінчивши трапезу, знову зібралися біля вогнища, ніхто не промовив жодного слова. Хтось відригував, хтось виплюнув кісточку, прицмокнув язиком, підкинув ногою в полум'я клапоть блакитної тканини: всім було трохи незручно, і вони не наважувалися поглянути одне на одного. Вбивство чи інший нікчемний злочин кожен з них, будь то чоловік чи жінка, вже учинив за своє життя. Але зжерти людину?.. Вони думали, що на таке страхіття не будуть спроможні ніколи й нізащо. Й дивувалися, як легко це їм далось, і що при всій незручності вони не відчували навіть натяку на нечисте сумління. Навпаки! В животі, правда, було трохи важкувато, зате зовсім легко на серці. В їхніх похмурих душах раптом заворушилося щось приємно-світле. А на обличчях з'явився дівочий, ніжний відблиск щастя. Можливо, тому вони й соромилися глянути одне одному в вічі.

А коли все ж наважилися зробити це, спочатку несміливо, а потім зовсім відверто, то не змогли стримати посмішок. Вони надзвичайно пишалися собою. Вони вперше зробили щось із любові.

Примітки

1 Ірина Фрідріх, нар. 1966 р. на Рівненщині. Вивчала германістику в Німеччині. Працює викладачем німецької мови у Рівненському педінституті. Перекладає з української на німецьку, та з німецької на українську мови.

2 Поза мури (лат.).

3 Хай живе (фр.).

4 В останній стадії (лат.).

5 Манерою говорити (фр.).

6 У свій куток (фр.).

7 З дрібкою солі (лат.); тобто — "з родзинкою".

8 Сім'яного духу (лат.).

9 З необхідними змінами (лат.).